T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN TUTANAKLARINDA İÇ İSYANLAR (1920-1934)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERYEM ÇAKIR

İSTANBUL 2005

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN TUTANAKLARINDA İÇ İSYANLAR (1920-1934)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERYEM ÇAKIR

DANIŞMAN: YRD. DOÇ.DR. ALİ KARACA

İSTANBUL 2005

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Meryem Çakır " Türkiye Büyük Millet Meclisinin Tutanaklarında İç İsyanlar (1920-1934)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı	: Yrd.Doç.Dr. Ali Karaca	.....
Üniversitesi	Marmara	
Üye	: Prof.Dr. Vahdettin Engin	.....
Üniversitesi	Marmara	
Üye	: Prof.Dr. Ufuk Gülsoy	.....
Üniversitesi	Marmara	

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ..27../..09../ 2005 tarih ve ...11-21 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. İrfan GÜNEY
Müdür V.

“Vatanlarında vatansız kalanların, vatan yapma mücadelesinin içinde geçirdiğimiz bu günler, acı olduğu kadar da yücedir”

Albay Bekir Sami

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER III
KISALTMALAR V
ÖZET VI
ABSTRACT VII
ÖNSÖZ VIII
GİRİŞ IX
I. BÖLÜM 1
1.1. DÜZENLİ ORDUDAN ÖNCEKİ İSYANLAR 1
1.1.1. ALİ BATI İSYANI (11 Mayıs- 18 Ağustos 1919) 1
1.1.2. ALİ GALİP OLAYI (20 Ağustos- 15 Eylül 1919) 2
1.1.3. BOZKIR İSYANI (27 Eylül- 4 Ekim 1919/ 20 Ekim- 4 Kasım 1919) 5
1.1.4. ŞEYH EŞREF İSYANI (26 Ekim- 24 Aralık) 9
1.1.5. ANZAVUR İSYANI (25 Ekim- 30 Kasım 1919/ 16 Şubat- 16 Nisan 1920) 10
II. BÖLÜM 18
2.1. T.B.M.M. AÇILDIKTAN SONRA ÇIKAN İSYANLAR 18
2.1.1. DÜZCE İSYANI (13 Nisan- 31 Mayıs 1920/ 19 Temmuz- 23 Eylül 1920) 18
2.1.2. KUVÂ-İ İNZİBATİYE 23
2.1.3. YOZGAT İSYANI (15 Mayıs- 27 Ağustos/ 5 Eylül- 30 Aralık 1920) 24
2.1.4. MİLLİ AŞİRETİ OLAYI (1 Haziran/ 8 Eylül 1920) 28
2.1.5. ÇOPUR MUSA OLAYLARI (21-30 Temmuz 1920) 29
2.1.6. KONYA İSYANI (2 Ekim- 22 Kasım 1920) 30
2.1.7.KOÇKİRİ İSYANI (6 Mart-17 Haziran 1921) 38
III. BÖLÜM 47
3.1. ÇERKES ETHEM İSYANI 47
3.1.1. ÇERKESLER'İN ANADOLU'YA GELİŞİ VE MİLLİ MÜCADELEYE 47
KADAR FAALİYETLERİ 47
3.1.1.1. ÇERKES ULUSÇULUĞU VE CEMİYETLERİ 50
3.1.2. İSTİKLAL HARBİ VE ÇERKES ETHEM'İN ORTAYA ÇIKIŞI 51
3.1.2.1. TEŞKİLAT-I MAHSUSA İLE İLŞKİSİ 52
3.1.3. TEŞKİLATLANMASI, İŞGALLERE KARŞI MÜCADELESİ VE MECLİSİN 53
TAVRI 53
3.1.4. ÇERKES ETHEM'İN YEŞİL ORDU İLE İLŞKİSİ 54
3.1.5. ETHEM'İN İÇ İSYANLARIN BASTIRILMASINDA ALDIĞI ROL 57
3.1.6. BATI CEPHESİ'NE ALİ FUAT PAŞA'NIN GETİRİLMESİ VE GÖREVDEN
..... 59
ALINMASI 59
3.1.6.1. GEDİZ TAARRUZU'NDA YAŞANAN ZITLAŞMA 60
3.1.6.2. ALİ FUAT PAŞA'NIN MOSKOVA'YA TAYİNİ 61
3.1.7. KUVÂ-İ MİLLİYE'NİN KALDIRILMA SEBEPLERİ VE DÜZENLİ ORDUYA
..... 64
GEÇİŞ SÜRECİ 64
3.1.8. ETHEM'İN ANKARA HÜKÜMETİ'NE TERS DÜŞMESİ 69
3.1.8.1. ANKARA İLE TEVFİK BEY ARASINDAKİ GERGİNLİK VE ESKİŞEHİR
..... 70
YOLCULUĞU 70
3.1.8.2. ETHEM BEY'İN ESKİŞEHİR'DEN GİZLİCE AYRILMASI 74

3.1.8.3.ESKİŞEHİR'DEN KÜTAHYA'YA GİDEN HEYETİN ANKARA'YA DÖNÜŞÜNDE MUSTAFA KEMAL İLE GÖRÜŞMELERİ 75
3.1.8.4. ETHEM İÇİN GÖNDERİLEN İKİNCİ HEYETİN GÖZLEMLERİ 76
3.1.8.5.SİMAV VE DOLAYLARI KOMUTANLIĞI'NIN KALDIRILMASI 78
3.1.8.6.REŞİT BEY – MUSTAFA KEMAL PAŞA GÖRÜŞMESİ 79
3.1.9. ETHEM'İN İSYANI VE İSYANIN MECLİSE YANSIMASI 82
3.1.9.1. ETHEM'İN YUNAN TARAFINA GEÇMEDEN ÖNCE İSMET BEY'LE SON YAZIŞMALARI 91
3.1.9.2. ETHEM'İN SON ÇABALARI 92
3.1.10. ETHEM'İN YUNAN TARAFINA SIĞINMASI 95
3.1.11. ETHEM'İN SÜRGÜN YILLARI 98
3.1.12.ETHEM'LE İLGİLİ AÇIKLAMA YAPAN KİŞİLERİN GÖRÜŞLERİ 100
3.1.13. KUVÂ-İ MİLLİYE'NİN MEVCUDU 105
3.1.14.İSYANI BASTIRMA SIRASINDA VERİLEN KAYIPLAR VE DİĞER REİSLERİN AKIBETİ 105
IV. BÖLÜM 107
4.1.ŞEYH SAİT VE DİĞER KÜRT İSYANLARI 107
4.1.1. ŞEYH SAİT VE İSYANI 108
4.1.2. İSYANIN SONUÇLARI 112
4.1.3. DİĞER İSYANLAR 114
SONUÇ 115
EKLER 118
EK 1: Çerkes Ethem'in 29 Aralık'ta T.B.M.M.'ne çektiği telgraf 119
EK 2: Ethem'in Yunan işgali altındaki sahaya geçişinden önce İsmet Bey'in Ethem'e son telgrafı 120
EK 3: Ethem'in İsmet Paşa'ya Telgrafına Karşı Verdiği Cevap 122
EK 4: Ethem'in Padişah'a Gönderdiği Telgraf 123
EK 5: Binbaşı Derviş'in Çerkes Ethem'in Yazdığı Mektuba Cevabı 124
EK 6: Ethem ile Populas Arasında Yapılan Protokol 125
EK 7: Biga ve Karesi Livası Dahilindeki Çerkes Köylerinde Diretilmek İstenen Teşebbüsü 126
KAYNAKÇA 127

KISALTMALAR

AAM	Atatürk Araştırma Merkezi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
age	Adı Geçen Eser
agm	Adı Geçen Makale
bkz.	Bakınız
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO	Bab-ı Ali Evrak Odası
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
der.	Derleyen
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Genkur.	Genelkurmay
HTBD	Harp Tarihi Belgeleri Dergisi
Ks	Kısım
MÜ	Marmara Üniversitesi
s.	Sayfa
S.	Sayı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
THİF	Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
TKF	Türkiye Komünist Fırkası
TTK	Türk Tarih Kurumu
Yay.	Yayınlar
yy.	Yüzyıl

ÖZET

Bilindiği gibi; I. Dünya Savaşı (1914-1918) sonunda Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ağustos 1918) imzalanmıştır. Bu anlaşmaya dayanılarak Anadolu'da işgaller başlamıştır. İşte bu işgallere karşı Kuvâ-i Milliye birlikleri kendiliğinden oluşmuş ve/ veya oluşturulmuştur. Kuvâ-i Milliye birliklerinin iç dinamiklerinden ve merkezi idarenin bazı yöneticileri ile işgal kuvvetlerinin işbirliği neticesinde Milli Mücadele'ye karşı isyanlar başlamıştır.

Bu çalışma, 24 Nisan 1920 tarihinden itibaren kayıt altına alınan Meclis Zabıt Cerideleri'ne dayanarak isyanların nedenleri, sonuçları ve vekillerin bu olaylar karşısındaki bakış açılarını ortaya koymaktadır. Bu yapılırken, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Tutanakları" kullanılarak fiili durumun meclise akisleri ile resmi söylem aydınlatılmaya çalışılmıştır. Aradaki boşluklar ikinci el kaynaklar mercek altına alınarak incelenmiştir. Böylece, Milli Mücadele döneminin en önemli sorunlarından biri olan isyanlara farklı bir perspektifle yaklaşmıştır.

ABSTRACT

As it is known; at the end of the World War I (1914-1918) the Mondros Treaty was signed (August 30, 1918). After the treaty, outbreaks started in Anatolia. And Kuvâ-i Milliye forces were being constructed against these attacks by its own and / or were formed. Rebels began against **Milli Mücadele** from the inner dynamics of Kuvâ-i Milliye and with the cooperation of occupation forces and governors of central authority.

This study focuses on the reasons, results of the rebels and the opinions of deputies about these events by taking the written records of **T.B.M.M.**, which has been recorded since April 24, 1920, as basis. While doing this, the written records of **T.B.M.M.** were used to try to illuminate reflections of the actual circumstances to parliament and the official opinion. The information gaps between actual circumstances and official opinion were elaborated with the help of second hand sources. So, a different perspective was used for handling one of the most important problems of Milli Mücadele Period; the rebels.

ÖNSÖZ

Dünya tarihinde önemli bir yere sahip olan Milli Mücadele tarihimiz emperyalizme karşı ilk başkaldırı örneğini teşkil etmektedir. Bu savaş sadece dış düşmanlara karşı değil aynı zamanda bir takım çıkar peşinde koşan iç düşmanlara karşı da verilmiştir. Düzenli ordu kuruluncaya kadar hem Yunan Ordusuna hem de dış kuvvetlerin desteğiyle çıkar gruplarının çıkardığı iç isyanlara mücadeleyi Kuvâ-i Milliye verdi. Yaptığım araştırma neticesinde iç isyanların meclise yansıması ile vekiller arasında yaşanan fikir çatışmalarının isyanlar üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalıştım.

Gururla andığımız ve dünya milletlerine örnek teşkil eden Milli Mücadelemiz ulusal barışında simgesidir. Bu yüzden Milli Mücadelemizi her yönüyle araştırmamız gerekmektedir.

Bu mücadele kolay kazanılmamış ve bedeli kanla ödenmiştir. Ülke, Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal edildiğinde Damat Ferit Hükümeti dışında kurulan İstanbul Hükümetlerinin ve padişahın zaman zaman Anadolu'daki Milli Mücadeleye destek verdiklerini görmekteyiz.

Eldeki az miktardaki düzenli birliklerle Kuvâ-i Milliyeciler, 1919-1920 ve 1921 arasında Doğu'da Ermeniler, Batı'da Yunanlılar ve Güney'de Fransızlar'a karşı var olma savaşı verirken; bu arada bir de iç isyanlarla uğraşmak zorunda kaldı. Bu isyanlar farklı sebeplerle vatanın çeşitli yerlerinde bazen aynı bazen farklı zamanlarda meydana geldi.

İsyanların ortak çıkış sebebi ise; Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yapısından kaynaklanan ve İtilaf Devletleri ile Zeynel Abidin, Artin Cemal gibi çıkarcı gruplar tarafından desteklenmesinin sosyal ve psikolojik tepkileridir.

Bu çalışmamda danışmanlığımı üstlenen , bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım Sayın Hocam Yrd. Doç. Dr. Ali Karaca'ya, tecrübelerini ve kitaplarını benimle paylaşan Sayın Hocam Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu'na, yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşlarım Yasemin Karadavut, Özay Ünsal , Gonca Dardeniz, Deniz Demirci, Neşe ve eşi Fatih Tüzen ile tezimin hazırlanmasında her türlü desteklerini gördüğüm canım annem Dilek ve babam Nadi Çakır'a teşekkürü bir borç bilirim.

MERYEM ÇAKIR

GİRİŞ

Hobsbawn, Haydutlar adlı kitabında: "kanunlara göre, saldırıp zor kullanarak soygun yapan bir çeteye dahil herhangi bir kişinin, haydut olarak kabul edildiğini" ifade eder. Sosyal haydutların ilginç yanları, toprak beyinin ve devletin suçlu gördüğü yasadışı köylüler olmalarına rağmen, köylü toplumunda barınmaları ve halk tarafından milli kahramanlar olarak görülmeleriydi. [1]Devletlerin meşruiyet ideolojileri olduğu gibi, eşkıyaların da meşruiyetlerini sağlayacak vasıtalara ihtiyaçları vardır. Bir tür "delikanlılık" tabiri yada yoksul kesime verilen küçük bir pay, eşkıyaların kullandığı meşruiyet siyasetlerinin parçalarıdır.[2]

Herhangi bir sebeple sosyal haydutluğun tutunamadığı veya kaybolduğu yerlerde, uygun olan adi soyguncular, idealleştirilip Robin Hood yerine de konabilmekteydi.[3]

İhtiyaçların giderilemediği ve haksızlıkların yaşandığı yerlerde çözümsüzlükler eşkıyalığın oluşumuna zemin hazırlamaktaydı. Anadolu coğrafyasında 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar pek çok kişi sosyal düzene başkaldırmış ve devletle amansız bir mücadeleye girişmiştir. [4]

Bu mücadelede ele geçen asiler, Osmanlı İmparatorluğu tarafından çeşitli şekillerde ıslah edilme yoluna gidilmiştir. Bunlar; küreğe koyma, ağır işlerde çalıştırma, kalebentlik, sürgün ve hapis gibi… Eşkıyaların idamları ve cesetlerinin teşhiri ise, sadece bunların katl suçu işlediklerinde veya kolluk kuvvetlerinin takibi ile ölü ele geçirilmeleri durumunda gerçekleştirilmekteydi.[5]

Osmanlı İmparatorluğu'nun, eşkıyalarla baş edebilmek için genel af ilan etmesi, çok geniş bir coğrafi alana hükmeden ve çok sayıda düşmanı olan İmparatorluğun bu durumu güçsüzlüğünü değil aksine kuvvetini ve idare kabiliyetini göstermektedir.[6] Osmanlı İmparatorluğu, milliyetçi ve ayrılıkçı isyanlar dışında Avrupa'dakilere benzer bir köylü isyanı

[1] Eric Hobsbawn, ***"Haydutlar"***, 2. Basım, İstanbul: Logos Yayıncılık, Haziran 1990, s.9.
[2] Gültekin Yıldız, "Bir Eşkıya Dünyaya Hükümdar Olmaz Eleştirisi", **Simurg**, S.2, İstanbul: 3 Ekim 2000, s.73.
[3] Hobsbawn, a.g.e., s.30.
[4] Sabri Yetkin, "II inci Meşrutiyet Sonrası Ege'de Eşkıyalığı Önleme Çabaları Men-i Şekavet Kanunu ve Divanı Harpler", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997, s.267.
[5] Yıldız, a.g.m., s.65.
[6] Yıldız, a.g.m., s.67.

ile karşılaşmamış, bunu da baskı ve zulümden ziyade yönetimi altındaki unsurlara yaklaşımı ile başarmıştır.[7]

İmparatorluktaki azınlıkların 19. y.y. da başkaldırmaya başlaması Türk milliyetçiliğini ön plana çıkardı. İttihat ve Terakki Partisi, 1913'te Bâb-ı Âli baskınını gerçekleştirdikten sonra I. Dünya Savaşı'nın da çıkmasına rağmen nüfus ve iskan politikası ile Anadolu'nun Türkleştirilmesinde önemli başarılar sağlamıştır. Balkanların elden çıkması gözleri Anadolu toprağına çevirmişti. Batıda Rumlar, Vilayet-i Sitte'de Ermeniler, Suriye'den itibaren Araplar, Trakya'da ise Boşnak- Arnavutlar, doğuda Kürtlerin sayılarının fazlaca olması İttihat ve Terakki üyelerince, Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşayan Gayri Müslimleri bu bölgelerden uzaklaştırmak ve Türk olmayan grupların ise asimilasyonu konusunu gündeme getirdi.

İttihat ve Terakki Partisi, cemiyet üyelerini Anadolu'ya göndererek buralarda yaşayan etnik topluluklara ait sosyal, kültürel, siyasal araştırmalarda bulundu. Kızılbaş ve Bektaşileri incelmek için Baha Sait Bey'i, Ahileri incelemek üzere Bursalı Mehmet Tahir Bey ve Hasan Fehmi Hoca'yı, Ermenileri incelemeye Esat Uras Bey'i; aşiretler, tarikatlar ve Alevileri araştırmaya Zekeriya Sertel'i, Kürtler ve Türkmenleri araştırmaya da Habil Adem Bey'i gönderdiler. [8]Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yapılan araştırmaya göre; 2.3 milyon Türkmen, Türkler 9.2, Araplar 10.2, Kürtler 2.1, Çerkesler 0.5, Ermeniler 1.3, Rumlar 3.0, Yahudiler 0.5, Keldaniler 0.2 ve Levantenler 0.6 milyon olarak tespit edilmişti.[9] Nüfus bakımından bu kadar çeşitlilik arz eden imparatorlukta bir karışıklık çıkarmak ya da bir isyanı ateşlemek kolaylaşmaktaydı. Hayatta kalma mücadelesi veren imparatorluk dış güçlerin ya da çıkar peşinde koşan grupların teşvikiyle çıkarılan isyanlarla uğraşmak durumunda bırakıldı.

Özellikle boğazlar bölgesini gözlerine kestiren İtilaf Devletleri, Anadolu'da var olma mücadelesinin hız kazanmasıyla ilk büyük isyanı bu bölgede çıkarmıştır. Fakat, Türk Milleti bağımsızlığını kaybetmeye hiçte niyetli değildi. İşte İstanbul Hükümeti'nin bile zaman zaman destekler bulduğumuz bu isyanların bastırılmasında yine Anadolu evlatlarının yüzyıllardır üzerinde yaşadığı bu toprağı ölümü pahasına düşmana bırakmama azmi yatmaktaydı.

---

[7] Yıldız, a.g.m., s.68.
[8] Fuat Dündar, "İttihat ve Terakki'nin Etnisite Araştırmaları", **Toplumsal Tarih**, S.91, İstanbul: Temmuz 2001, s.43/45.
[9] Dündar, a.g.m., s.50.

Marmara bölgesinde yaşayan özellikle Çerkesler ve diğer unsurlar bu isyanlarda koz olarak kullanıldı. Amaçları belki de, Halifeye bağlı kalarak onun emirleri doğrultusunda hareket etmek de olsa bu davranışları Milli Mücadele'nin düşman karşısında yavaşlamasına sebep olmuştu. Batı'da bunlar olurken kendisinin üzerinde hiçbir güç tanımayan T.B.M.M. yönetimi, bölgelerinde birer derebeyi gibi hareket eden, halka karşı devletin yanında yer alan, devletin yanında halktan yana görünerek yaşayan bir çok aşireti doğuda tedirgin etmiş ve bu nüfuzlu kesimden bir çok aşiretin isyan etmesine sebep olmuştu.

Bütün bunlar olurken halk boş durmamış ve yerel kuvvetlerle düşmana karşı koymayı seçmişti. İlk defa Kuvâ-i Milliye, I. Dünya Savaşı'nda Türk Milleti'nin zor durumda kalması ile Ekim 1915'ten itibaren milis kuvvetler olarak doğmuştu.[10] Daha sonra da zaman zaman Kurtuluş Savaşı'na kadar gelişerek devam etmişti. Kuvâ-i Milliye; İstiklal Savaşı boyunca iç ve dış düşmanlarca çarpışan ve savaşan örgütlenmiş sivil ve askeri kuvvetlere verilen addır.[11] Kuvâ-i Milliye deyimi dar ve geniş olarak iki anlamda kullanılmıştır. Dar anlamda; düzenli ordu birlikleri dışında bir tür gerilla savaşı ile mücadele veren, sevk ve idaresi merkezi bir komutanlığa bağlı olmayan silahlı gruplardır. Geniş anlamda ise; Kurtuluş Savaşı'nın bütününü yani Milli Mücadeleyi ifade eder.[12] Kuvâ-i Milliye, güneyde Fransızlara, batıda ise Yunanlılara karşı ortaya çıktı.

Mahalli olarak doğan Kuvâ-i Milliye teşkilatlarına askeri makamlar da yardımcı olmuştur. Mesela; Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey, gizli yazışmalarda Balıkesir'deki heyete "Biz size sizi ayaklandırmaktan men edecek emirler veririz. Çünkü tazyik altındayız. Siz bize dahi isyan ediniz. Milli Müdafaa bir milletin en kutsi hakkıdır" demiştir.[13]

Osmanlı Hükümeti'nin Kuvâ-i Milliye'ye yardım ettiğine bir başka örnek olarak, Menteşe Mutasarrıfı Hilmi Bey'in 6 Ağustos 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgraftır. Bu telgrafta; Denizli asker alma şubesi, ihtiyat subaylarının Kuvâ-i Milliye'ye katılmalarını "vatani bir vazife" ve üst makamlarca arzu edilen bir husus olarak değerlendirmektedir. Hatta 19 Haziran 1919'da 2. Ordu Müfettişliği, Kuvâ-i Milliye'nin silah, mühimmat ve miktarının arttırılmasını bütün askeri, mülki görevliler ile memleket ileri

[10] Mehmet Emin Dinç, "Kuvay-ı Milliye'nin Türk Milli Mücadele Tarihi İçindeki Yeri ve Önemi", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, 4(47), İstanbul: Kasım 1990, s.27.
[11] Bekir Sıtkı Baykal, ***"Tarih Terimleri Sözlüğü"***, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981, s.104.
[12] Yavuz Ercan, "Kuvayı Milliye'nin Yapısı ve Niteliği Üzerine Bir Tahlil", **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler,** Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985, s.231.
[13] Süleyman Beyoğlu, "Kuva-yı Milliye Hakkında Bazı Yeni Bilgiler", **Bir (Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi)**, S.5, İstanbul: 1996, s.39.

gelenlerinden istedi.[14] Görülen odur ki, Damat Ferit Paşa Hükümetleri hariç Anadolu'daki başkaldırışa İstanbul Hükümetleri'nin el altından pek çok katkısı olmuştur.

Kuvâ-i Milliye'yi doğuran iç ve dış sebepleri şu şekilde sıralayabiliriz; İtilaf Devletleri'nin gizli anlaşmalarla Türk topraklarını paylaşmaları ve Mondros Ateşkes Antlaşması'nın uygulanmaya konulması ve işgallerin başlaması dış sebepleri teşkil ederken, Osmanlı Hükümeti'nin işgaller karşısındaki tutumu karşısında Türk Milleti'nin bağımsızlık ve vatan sevgisi iç sebepleri teşkil etmiştir.

Kuvâ-i Milliye'nin Milli Mücadele'ye katkılarını Ceyhun Atuf Kansu şöyle sıralamaktadır: "…Ankara'ya silah ve adam kaçırdılar, ulusal bağımsızlık savaşının kutsal tekerine taş koyan iç hainlerin başkaldırısını bastırdılar, ulusal kurtuluş cephesinin adını ve gücünü her bir yana yaydılar, ulusal onurun ateşini yaktılar, bağımsızlık sevgisinin kutsal ateş yakıcıları oldular. Batıdan Doğuya, Kuzeyden Güneye, bu Kuvâ-i Milliye çeteleri, saldırıya uğramış yurdumuzun her köşesinde, gerçek yurtseverlik nedir namertlere gösterdiler…"[15]

Halkın içinde bulunduğu şartlardan dolayı kendiliğinden oluşan bu Milli Kuvvetler elbette bir takım sorunlarla karşılaştı. Bunlardan belki de en önemlisi para ve zahire ihtiyacı idi. Milli Kuvvetler, ihtiyaçlarının çoğunu Anadolu halkından karşılamaktaydı. Bunun yanında belirledikleri şehir ve kasabalardan makbuz karşılığı bağış da toplamaktaydılar. Osmanlı Ziraat Bankası, Duyunu Umumiye ve Reji Şubelerinin hesaplarına ve mallarına da müdahale ettiklerini görmekteyiz. Bu müdahaleler ilgili kuruluşlarının İstanbul Hükümeti'ne şikayet etmelerine sebep olmaktaydı. İstanbul Hükümeti de bu sorunlara çözüm bulmak için el konulan mal ve paraları ödemek zorunda kalıyordu. Yine de İtilaf Devletleri tarafından sıkıştırılan Hükümet, Kuvâ-i Milliye'ye yardım etme kararı aldı.[16]

Harbiye Nezareti, 4 Aralık 1919'da "Kuvâ-i Milliye İaşesinin Suret-i Teminine Aid Talimat"ını hazırladı. Fakat bu yardımdan İtilaf Devletleri'nin haberi olmayacaktı bu yüzden bu iş gizli bir şekilde yapılacaktı. Bu arada yapılacak yardım sadece İzmir cephesinde düşmana karşı savaşanları kapsayacaktı.[17] Bu şekilde yapılan yardımlar, bir süre devam etmiş fakat Milli Mücadele karşıtı Damat Ferit Paşa Hükümetleri sırasında sekteye uğramıştır.

---

[14] Beyoğlu, a.g.m., s.40.
[15] Ceyhun Atuf Kansu, ***"Atatürk ve Kurtuluş Savaşı"***, İstanbul: Varlık yay., 1981,s.69
[16] Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Hükümeti'nin Kuva-yı Milliye'ye Yardımlarına Dair", **Toplumsal Tarih**, 3(15), İstanbul: 1995, s.46.
[17] Beyoğlu, "Kuva-yı Milliye Hakkında Bazı Yeni Bilgiler", s.44-45.

Erzurum'da ilk defa oluşturulan ve sonra Sivas'ta etki ve yetkisi genişletilen Temsil Heyeti, Kuvâ-i Milliye hareketini daha etkili bir hale getirebilmek için ülke çapındaki bütün Kuvâ-i Milliye'yi birleştirmeye çalıştı. Buna göre; Ali Fuat Paşa, Eskişehir ve batısında; Refet Bey, Konya ve Yenişehir civarında; Kazım Karabekir Paşa ise, Balıkesir Kuvâ-i Milliyesi'ni teşkilatlandırma görevi verildi.

Her şeye rağmen Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Kuvâ-i Milliye hakkında şikayetlerde gelmekteydi. Askere alma, nakdi ve şahsi bedel teklif etme, herkese vergi koyma, aşardan başka ziraatten kıyme başına 3 Kuruş çete parası alma ve bazı keyfi davranışlar şikayetlerin temelini oluşturmaktaydı. Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasından sonra Anadolu ile ilişkiler iyice gelişmişti. Bundan güç alan Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya Kuvâ-i Milliye'nin bu olumsuz durumunu bildirerek önüne geçilmesini istedi. İstanbul Hükümeti, yaptığı yardımlardan dolayı hem Anadolu'nun hem de Kuvâ-i Milliye üzerinde nüfuzunu arttırmaya çalışıyordu. Yine de alınan bütün tedbirlere rağmen gittikçe büyüyen Kuvâ-i Milliye'nin ihtiyaçları hiç bitmiyordu ve Kuvâ-i Milliye gayri kanuni yollara başvurmak zorunda kalıyordu.[18]

Harbiye Nezareti, 21 Aralık 1919'dan itibaren Batı Anadolu'daki Milli Kuvvetleri nizamiye kıtaları gibi 23., 57. ve 61. Tümen Komutanlıklarına bağlayarak kanunsuz uygulamaların önüne geçmek istedi.[19] Böylece Milli Kuvvetlerle, nizami kıtalar arasında ilişkilerin gelişmesi sağlandı. Bölgede oluşturulan bu birliğe asker alımı da şu şekilde olmuştur; 1310, 1311ve 1312 doğumlu olanlar orduya, bunun dışındakiler Kuvâ-i Milliye'ye sevk edilecekti.[20]

Fakat her şey toz pembe değildi ve İtilaf Devletleri 2 Şubat 1920'de bir nota vererek Duyun-ı Umumiye'nin el konulan mallarının bedelini Osmanlı Devleti'nden talep ettiler. Bu da arkasından Duyun-ı Umumiye'ye ait para, hububat ve diğer zahirenin nakil ve satılmasının yasaklanmasını getirdi.[21] Fakat Kuvâ-i Milliye mensupları bunu dikkate almadı.

İstanbul'un işgali ile Heyeti Temsiliye, Osmanlı Bankası, Duyun-ı Umumiye ve Reji idaresinin hesaplarına el koydu. Böylece Kuvâ-i Milliye'nin ihtiyaçlarının karşılanması hesaplanmıştı. Batı Anadolu'da, Kuvâ-i Milliye'nin yanı sıra zaman zaman hükümete baş

[18] Beyoğlu, "Kuvayı Milliye Hakkında Bazı Yeni Bilgiler", s.42-43.
[19] İlhan Tekeli- Selim İlkin, ***"Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziye ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey"***, Ankara: 1989, s.296.
[20] Beyoğlu, a.g.m., s.45.
[21] Beyoğlu, a.g.m., s.46.

kaldıran Zeybekler de görülmekteydi. Düşmanın vatanı işgale başlaması ile bu zeybekler onlara karşı mücadeleye girişmişlerdi. Osmanlı kuvvetlerinin düşmana karşı resmen savunmaya geçememesi, düşmana karşı çarpışan zeybek ve çetelerin askerler tarafından desteklenmesini sağlamıştı. Özellikle bu bölgede iki çete reisi ön plana çıkmıştı. Birisi Çerkes Ethem diğeri de Demirci Mehmet Efe idi. Yörük Ali Efe gibi efelerin de Milli Mücadele'de faydaları görüldü.

Kuvâ-i Milliye'den en faydalı şekilde yararlanmak üzere dört cephe teşkilatı kurularak komutanları tayin edildi. Bu cephe ve komutanlar; Şark-Doğu Cephesi'ne 22 Haziran 1920'de Kazım Karabekir Paşa, Garp-Batı Cephesi'ne 25 Haziran 1920'de Ali Fuat Paşa, Adana-Güney Cephesi'ne 26 Haziran 1920'de Selahattin Paşa, Elcezire-Irak Cephesi'ne 27 Haziran 1920'de Nihat (Anılmış) Paşa atandı. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra Yunan kuvvetlerinin ileri harekata geçmeleri üzerine Ali Fuat Paşa, Gediz Taarruzunu başlattı. Çetelerin yan yana giriştikleri bu harekat başarıya ulaşamadı. İşte bu olay artık çeteler döneminin kapanmasını, düzenli orduya geçişin hızlanmasını sağladı. Gediz Taarruzu'nun başarısızlığından sonra Ali Fuat Paşa, görevden alınarak Batı Cephesi ikiye ayrıldı. Bu durum Milli Mücadele tarihinde Kuvâ-i Milliye döneminden düzenli orduya geçişi sağlamıştır.[22]

Anadolu'da, düzenli orduya geçmeden önce başlayan ve düzenli orduya geçtikten sonra da devam eden bir çok isyan patlak verdi. Bu isyanların çıkmasında özellikle Milli Mücadele karşıtı kurulan cemiyetlerin payı büyüktür. Örneğin, Kürtlerin isyan etmelerinde, Kürt Teali Cemiyeti ve Binbaşı Noel gibi İngiliz ajanlarının kışkırtmaları etkili olmuştur. Bazen de bazı ailelere gösterilen yakınlık daha fazla olduğu zaman bunu kıskanan yada çekemeyen kesimin isyanları ile karşılaşılmıştır. Bu isyanların oluşumuna azınlıkların faaliyetlerini eklemek gerekir.

Türk Milleti, tarih boyunca üç kıtaya, büyük devletler kurarak hükmetmiş, çağ açmış çağ kapatmış, sınırları içinde dili, dini, ırkı farklı ulusların bir arada kardeşçe yaşamalarını sağlamıştır. Özellikle bulundukları coğrafi konumları güçlü oldukları dönemlerde bu devletlere stratejik ve siyasi pek çok fayda sağladığı gibi zayıf düştüklerinde de daima iç ve dış düşmanların zararlı faaliyetlerine maruz kalmalarına sebep olmuştur.

---

[22] Tuncer Baykaba, ***"Milli Mücadele (1918-1923)"***, 1.Basım, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ağustos 1985, s.88.

Osmanlı İmparatorluğu da, I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıktıktan sonra bu sorunlarla uğraşmak zorunda kaldı. Fakat sorunları olayların olduğu zamanlardan daha öncesinde aramak gerekir. İşte konumuzu teşkil eden "T.B.M.M.'nin tutanaklarında İç İsyanlar"ı anlamak için öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan milletlerin kendi içlerinde ve birbirleri ile olan ilişkilerinde yaşadıkları sorunlara bakmamız gerekir.

Bilindiği gibi, kuruluşundan kısa bir süre sonra pek çok etnik grubu içinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu, bu farklı yapıdaki grupları mensup oldukları dinlere ve mezheplere göre ayırarak kendine özgü bir sistem kurdu. Bu sistemin adı "millet sistemi" idi.Bu sisteme göre, Osmanlı toplumunun dini cemaatlere ayrılması ve bunun dışındaki cemaatlerin yok sayılması esası millet sisteminin temelini teşkil ediyordu.[23] Osmanlı toplumunda Müslümanlar en önemli yer teşkil etmekteydi. 18. yüzyıla kadar başarıyla uygulanan bu sistem, imparatorluğun zayıflaması ile 1789 Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan milliyetçilik fikirlerinin de etkisiyle çökmeye başladı. Millet sisteminin din esasları üzerine kurulması imparatorluğun zayıf anında bu topraklarında gözü olan devletlerin dindaşları olan bu grupların çıkarlarını korumak bahanesiyle sık sık Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışma fırsatı verdi.

Avrupa devletlerinin gözü sadece kendi dindaşları üzerinde değildi aynı zamanda Arap coğrafyası da onların ilgisini çekmekteydi. Bu bölgede çeşitli imar, eğitim ve misyonerlik faaliyetine girişerek bölgede nüfuzlarını arttırdılar.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki isyanları ile ön plana çıkan önemli unsurlardan biride Araplardır. I. Dünya Savaşı'na kadar aykırı faaliyetler içinde olmasalar da, bölgede misyonerlik faaliyetlerin başlaması ile Araplarda bağımsızlık fikri ağır basmıştır.

Arap dünyasındaki misyonerlerin en faalleri Fransız Cizvitleri ile Suriye de okul ve yurtlar açan Amerikan Protestan misyonuydu.[24] Bütün bu çabalar 20. yüzyılda öneminin daha da anlaşılacağı petrolün bu bölgede keşfedilmesi ile bu coğrafya üzerindeki rekabetin yarışı iyice hızlanmıştır.

Arap hareketi siyasi ve dini ifadesini, Muhammed İbn Abdülvehhab'ın yaşamı ve öğretilerinden kaynaklanan Vahhabilik'ten aldı.[25] 1774'te Abdülvehhab'ın Arap

[23] Feroz Ahmad, ***"İttihatçılıktan Kemalizme"***, İstanbul: 1986, s.39.
[24]Bernard Lewis, ***"Tarihte Araplar"***, 2. Basım, İstanbul: Anka Yayınevi, Kasım 2000, s.230.
[25] Bessam Tibi, ***" Arap Milliyetçiliği"***, İstanbul: Yöneliş Yayınları, Mayıs 1998, s.113.

yarımadasının yöneticilerinden olan Suud ailesinden evlilik yapmasıyla[26] bu fikir daha da güçlenerek XIX ve XX. başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nu bu coğrafyada uzun süre uğraştırdı.

Arap bölgesinde gerekli ıslahatların bir türlü yapılamaması bölgede misyonerlik faaliyetini üstlenen grupların işine gelmekteydi. Özellikle 1908'de Kanuni Esasi'nin bir takım değişikliklerle "kimseye önceden haber vermeden teşkilatlanma ve toplanma hakkı" vermesi kısa sürede Osmanlı İmparatorluğu'nda alakalı alakasız pek çok milliyetçi unsurun temayülleri olan cemiyetler kurulmasını sağladı. II.Meşrutiyet öncesi kurulan cemiyetlerin tamamı gizli olarak faaliyet göstermişlerdi. II. Meşrutiyet dönemi içerisinde kurulan cemiyetlerin program ve hedefleri ise açıktı. Yine de gizli olanlar mevcuttu.[27]

II. Meşrutiyet döneminde Arapların en önemli faaliyetleri 1913'te Paris'te düzenledikleri Arap Kongresi'dir. Bu kongrede Arap bölgesinde yapılacak ıslahatlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda ademi merkeziyetçiliğin uygulanması, neye mal olursa olsum Arapların bağımsızlığının sağlanması gibi kararlar alındı. İttihat ve Terakki Partisi de bu kongreyi engelleyemediği için gönderdiği Dahiliye Nazırı ile Arap heyet başkanı arasında uzlaşma yapılmasını sağladı.[28] Her şeye rağmen dış kuvvetlerin de tesiri ile Araplar I. Dünya Savaşı sonuna kadar bağımsızlık için mücadele vermiştir. Bu belki de bütün Arapları kapsamıyordu ama onları idare eden kişiler tarafından halk sonu belli olmayan bir olaya sürüklenmişti.

Osmanlı idaresinden çıkan Araplar, özgür kalacaklarını zannederken kendilerini İngiliz ve Fransız mandası altında buldular. Böylece bir müddet daha bağımsızlıklarına kavuşamamış olan Araplar, bu kez de mandası altında oldukları devlete karşı mücadeleye devam etmişlerdir.

Osmanlı idaresinde her zaman padişah ve halifeye bağlı kalan Çerkesler, Milli Mücadele sırasında ikiye ayrılmışlardır. Bir kısmı halife taraftarlığı adı altında Milli Mücadeleye karşı isyanlarda bulunurken diğer kısmı da Milli Mücadele için savaş vermiştir. 1860'larda Kafkaslar'dan Rus işgali altından kaçıp imparatorluğa sığınan Çerkesler, II. Meşrutiyet sonrası kurdukları cemiyetlerle Çerkeslerin bir millet oldukları ve Türkçülük adı altında Türkleştirme politikasıyla ezildiklerini iddia etmeye başladılar. Bağımsızlık ya da muhtariyet istemeye başlayan Çerkesler, İngilizlerin ve Yunalıların himayesi altında bir

[26] Tibi, a.g.e., s.114.
[27] Zekeriya Kurşun, ***"Yol Ayrımında Türk –Arap İlişkileri"***, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1992,s.79/82.
[28] Kurşun, a.g.e., s.138-140.

Çerkes ulusçuluğu oluşturma oyununa gelmemişlerdir. Her ne kadar Şarki Karib Çerkesleri Temini Hukuk Cemiyeti, İzmir'de işgal altındaki topraklarda Osmanlı hakimiyetini tanımayacaklarını içinde Çerkes Ethem ve Tevfik Beylerin imzalarının bulunduğu 25 kişinin imzaladığı bir tamim yayınlasa da bundan ileriye gidilmemiştir. Milli Mücadele'de ki en önemli komutanlardan bazıları Çerkes olduğu gibi Mücadeleyi sekteye uğratan en önemli asilerde yine Çerkesler'dendir.

Osmanlı İmparatorluğu'nu uzun süre uğraştıran diğer bir unsur ise Ermeniler idi. Berlin Antlaşması'nda Doğu Anadolu'da Ermeniler için ıslahat yapılması kararı Ruslar tarafından aldırıldıktan sonra, Adana ve Çukurova bölgesinde de Ermeni milliyetçiliği iyice alevlendi. Avrupalı Devletlerin Doğu Anadolu ve Makedonya'da ıslahat yapılması için İmparatorluğu sıkıştırdığı gönlerde Almanya, ülke içinde sempati ile karşılanmaktaydı. Çünkü Osmanlı yönetimi diğer devletler gibi baskı unsuru teşkil etmemekte aksine daha ılımlı bir politika gütmekteydi. Bu dönemde azınlıklar üzerinde İngilizler Protestan cemaatinin, Ruslar Ortodoks tebaanın, Fransızlar da Katoliklerin koruyuculuğunu üstlenmişlerdi.

Azınlık faaliyetlerinde en etkili gruplardan biri Ermeni milleti idi. Ermeniler, ilk olarak Fatih tarafından daha sonra II. Mahmut döneminde bir "millet" olarak tanımlanmakla kalmayıp aynı zamanda "teba-yı sadıka" olarak kabul edilmekteydi. Gerek hayati konularda gerekse iş konularında bir baskıyla karşılaşmayan Ermeniler, hatta devlet kademelerinde de görev almışlardı.[29] Devletin bu kadar hoşgörülü politikasına rağmen, bağımsız bir devlet hayalleri peşinde koşan Ermeniler, Avrupa Devletleri'nden de destek görmüştü. Bu durum Anadolu Islahatı projesini gündeme getirdi. Bu projenin uygulanması sırasında Hamidiye Alayları da kuruldu.

1894 Sason olayları ve 1895'teki Bâb-ı Âli olayları sonucunda Anadolu Islahat Projesi hız kazandı ve aynı yılın ortalarında başlayan ıslahat projesi 1900 yılına kadar sürdü. Islahat projesinin müfettişliğini Ahmet Şakir Paşa üstlendi. Ancak bu çalışmalar sırasında da pek çok isyan meydana geldi. Ermeni komitelerinin amacı çıkardıkları isyanlarla Avrupalı devletlerin dikkatlerini çekmek idi. Ermeni Komiteleri'nin en önemlileri olan Hınçak ve Taşnaksutyun Komiteleri bu faaliyetleri ile amaçlarına ulaşmaktaydılar.

I. Dünya Savaşı'na kadar özellikle Ruslar tarafından desteklenen Ermeniler hakkında, bu savaş sırasında alınan ilk yenilgiden sonra, düşmana silahlı yardımlarından

[29] Ali Karaca, ***"Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)"***, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, s.39.

dolayı ve Alman Genelkurmayı'nın da ısrarlı önerileri sonucu Gayrimüslim ve bazı Müslümanlar için 1915'te "tehcir" yani zorunlu göç kararının alınmasıyla Ermeniler tehcire uğradı. Amaç, ordunun hareket alanının güvenceye alınması ile Müslümanlar ile Ermeniler arasındaki çatışmanın önüne geçmekti.[30]

Bu sorun I. Dünya Savaşı sonunda işgalci güçler tarafından tekrar gündeme taşındı ve İttihat ve Terakki Partisi üyeleri bu konudan dolayı suçlandı. Bugün hala Avrupa'da destek arayışları içinde olan Ermeniler, olayı soykırım olarak addetmektedirler.

Mütarekeden sonra Ermeniler, Anadolu'da amaçlarını gerçekleştirmek için Rumlarla, Yunanlılarla, İngilizlerle ve diğer işgal güçleri ile işbirliği içerisine girdiler. Halkın kafalarını karıştırarak morallerini bozmaya çalışmışlardır.[31]

Yeni kurulan Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesi ile Kafkasya tekrar egemenlik mücadelelerine sahne oldu. Bu arada savaşta Rusya'nın eline geçen Batum, Kars ve Iğdır Türkler tarafından tekrar ele geçirildi. Kafkasya'daki Türk ilerleyişi karşısında bölge halkı Almanlar'dan yardım istemesine rağmen ve önce Azeriler sonra da 30 Mayıs'ta Ermeniler bağımsızlıklarını ilan ettiler.[32] Almanların bölgedeki varlılarına rağmen 4 Haziran'da Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan ile Batum'da antlaşma yapılarak aradaki anlaşmazlığa son verildi.[33]

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan yenik çıkması ve bunun yanında Çarlık Rusya'sının devrilip yerine de Sovyetler Birliği'nin kurulması, Ermenilerin gözünü tekrar Doğu Anadolu'ya çevirdi. Neticede, Anadolu'da milli hareketin oluşturulmaya başladığı sırada Ermeniler, tekrar büyük Ermenistan hayallerine kapıldılar. Ermenilerin Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurmak için yaptıkları saldırılardan Türkleri korumak ve bölgenin Türk bölgesi olduğunu ilan etmek üzere Kazım Karabekir Paşa'nın önderlik ettiği ve Mustafa Kemal'in de destek verdiği 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi yapıldı.

Ermeniler emellerini gerçekleştirmek için Türk askerleriyle girdiği savaştan yenik ayrıldı. Ankara adına Kazım Karabekir'in ve Ermenilerin adına M.Hatissiyan'nın katıldığı

[30] Selami Kılıç, ***"Ermeni Sorunu ve Almanya"***, 1.Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Ekim 2003, s.39.
[31] Hamit Pehlivanlı, "Askeri Polis Teşkilatı İstihbarat Raporlarında Milli Mücadele sırasında Ermeni-Rum Azınlığın Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler", ***Atatürk Yolu***, 2(8), Ankara: Kasım 1991, s.675.
[32] Stefanos Yerasimos, ***"Milliyetler ve Sınırlar"***, 5.Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.305.
[33] Yerasimos, a.g.e., s.306-307.

barış görüşmeleri sonucunda 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalandı. Böylece Ermeni sorunu çözülerek doğu sınırı güvenceye alınmış oldu.[34]

Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı sorunlardan biri de Pontus meselesi idi. Pontus bölgesi; Gümüşhane, Lazistan, Samsun (ya da Canik) sancaklarını kapsayan Trabzon vilayetini içine almaktaydı. Burada yaşayan gayrimüslim kesimin büyük çoğunluğu Ortodoks idi. Rumlar en çok Samsun'da bulunuyorlardı ve nüfusun yüzde 25'ini oluşturuyorlardı.[35]

XIX. yy.'da yayılan milliyetçilik fikirleri Pontus bölgesinde de etkili olmuştur. Pontus Devletini yeniden canlandırmak için ilk teşebbüs 1904'de Merzifon'daki Amerikan Koleji'nin öğretim üyelerinin Rumları kışkırtmaları ve Pontus Cemiyeti'nin tekrar kurulması ile hayat buldu.[36] I.Dünya Savaşı sırasında bu duyguyla düşman tarafına yardımda bulunan halk, diğer taraftan askere alınma konusunda problem oluşturmuştu. Pontus gerilla hareketinin, en önemli şahsiyeti Vasil Usta idi. Silahlı bir çete kurarak bu bölgede isyan etmek istediyse de Türk Ordusu'nun baskını sonucu asiler dağılmak zorunda kaldı. Daha sonra gerilla hareketinin lideri olan Vasil Usta, Türklere darbe indirmek için büyük bir baskın yapmasına rağmen Ordu yakınlarında Türk Ordusuna karşı yenildi. Bunun sonucunda hükümet Rumları önce Şebinkarahisar'a sonra da Ermenilerce 1915'te boşaltılan Birk'e yerleştirdi. Bundan sonra da sistemli bir şekilde devam eden sürgün politikası sırasında Rum çetelerle devamlı surette çatışmalar yaşandı. Tehcir 1917 yılının Ağustos ayına kadar sürdü. 1918 yılında tehcire uğrayan Rumlar I. Dünya Savaşı sonunda tekrar köylerine dönme fırsatını yakaladılar.[37]

Mübadele sonrasında bölgede tekrar yer yer isyanlar vuku buldu. Bunların tetikçisi de Rusya'nın yanı sıra İngiltere ve misyoner okulları ile Amerika oldu. Bu bölgedeki katliamlar, Rumlar tarafından İstanbul'daki Amiral Calthorpe'a kendilerinin mağdur oldukları şeklinde yansıtıldı. Calthorpe'nin isteği doğrultusunda İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal'e müfettişlik görevi vererek olayları soruşturması için bölgeye gönderdi. Mustafa Kemal, Samsun'a çıktıktan sonra burada sorunların Rumlardan kaynaklandığını Samsun Raporu ile İstanbul'a bildirdi. Böylece Mustafa Kemal, Milli Mücadele'yi başlatmış oldu. Pontus olayı, belkide bu açıdan Milli Mücadele'nin ateşleyicisi olmuştur.

---

[34] Selahi R. Sonyel, ***" Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika"***, C.2, Ankara: TTK Yayınları, 1991, 34.
[35] Yerasimos, a.g.e., s.352-353.
[36] Kenan Esengin, ***"Milli Mücadelede Ayaklanmalar"***, İstanbul: Kamer Yayınları, 1998, s.239.
[37] Yerasimos, a.g.e., s.360-365.

Çeşitli nedenlerle Anadolu'nun birçok bölgesinde bazen aynı anda bazen de kısa aralıklarla baş gösteren bu isyanların bastırılması için T.B.M.M.'de aranan çözümler, isyanları kimlerin ne amaçla çıkardıkları ve bu isyanların Milli Mücadeleye vereceği zararların nasıl önlenebileceği gibi arayışlar, T.B.M.M tutanaklarının incelenme amacını oluşturmaktadır. İşte 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi yurdun işgalini kolaylaştırmakla kalmıyor, azınlıklarında bağımsız devlet hayalleri peşinde koşmalarını sağlıyordu. Bunu gerçekleştirmek için iç güçlerle dış güçlerin ayarttıkları kişiler ya da gruplar bağımsızlığı için mücadele veren bir milleti arkadan vurmak ve parçalamak amacıyla "iç isyanlar" dediğimiz, Milli Mücadele'nin en zor anında yurdun pek çok bölgesinde ayaklanmaları çıkarttılar. Bütün bu isyanlar Milli Mücadele'ye sekte vursa da Türk Milleti, bütün bu engelleri tek tek aşmasını bilmiştir.

I. BÖLÜM

1.1. DÜZENLİ ORDUDAN ÖNCEKİ İSYANLAR

1.1.1. ALİ BATI İSYANI (11 Mayıs- 18 Ağustos 1919)

Ali Batı, Midyat'ın güneyinki aşiretlerden birinin reisidir. Mardin, Savur, Cizre, Nusaybin bölgesindeki aşiretlerin de bir kısmını etkisi altına alarak 11 Mayıs günü adamlarıyla birlikte Nusaybin'e gitti. Ali Batı'nın niyeti bir Kürdistan Devleti kurmaktı. Ali Batı Nusaybin'de ayaklandığı zaman bölgede 13. Kolordu'ya bağlı 24. Alay bulunmaktaydı.[38]

Ali Batı isyan etmeden önceden bu bölgede İngilizlerin, Kürtleri bağımsız Kürdistan için kışkırttıklarını görmekteyiz. Özellikle burada Binbaşı Noel'in faaliyetleri Kürtler üzerinde etkili olmuştur. Ankara Hükümeti, Şırnak ilçesi kaymakamı tarafından Tanzanlı Osman'la Jilhanlı Resul'ü ve kendi adamlarından Şeyh Ali Batı'yı görünüşte ticaret, gerçekte Siirt ve yöresini İngilizlerin idaresine vermek için siyasi hakim yanında girişimlerde bulunmak üzere Musul'a gönderildiğini öğrendiği zaman Ali Batı'nın Şırnak'a dönüşünde tutuklanması için tedbirleri aldı. Fakat Ali Batı, 2 Haziran 1919'da isyan etti.[39]

Ali Batı: "Hükümet zayıf düştüğünden Padişah bu bölgenin muhafazasını bana emanet etti. Yakında Mardin'de oturarak buraları muhafaza edeceğim" demiş ve Midyat, Nusaybin ve Savur kazaları aşiretleri de yanına alarak bir tür özerklik ilan etmeye kalkmıştır.[40]

Ali Batı kendisi için alınan tedbirlere kaşı dağlara çekildi ve yapılan takipler neticesinde de Nusaybin bölgesinde barınamayacağını anlayarak adamlarıyla Midyat'ın güneyine intikal etmek zorunda kaldı. 4 Haziran 1919 da Mekre ile Midyat'ın güney ve

[38] Hıdır Göktaş, ***"Kürtler isyan- Tenkil"***, C.1, 3. Basım, İstanbul: Alan Yayıncılık, Ekim 1991, s.36.
[39] HTBD, 25(74), Ankara: Mart 1976, s.6.
[40] Hikmet Özdemir, ***"Türkiye Cumhuriyeti"***, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s.55-56.

güney batsındaki bölgede yapılan uzun çarpışmalar neticesinde asilere büyük kayıplar verdirildi.[41] Takiple görevli müfrezeler 9/10 haziran gecesi asileri sararak dağıtmış Ali Batı'da yüz kadar adamıyla Dilumar'a kaçmak zorunda bırakmıştı. Ali Batı'yı yakalayamadığı için Alay Kumandanı bir ay ceza almıştır.[42]

Kolordu, Ali Batı'nın elindeki silahların ve cephanenin Türk Ordusu'nun Musul'da bıraktığı cephane olduğunu ve bunların İngilizler tarafından gizlice verildiğini tahmin etmekteydi. Ali Batı'nın yakınlarından birinin takibat sonunda Musul'a kaçması da bu nedene bağlanıyordu.[43]

Ali Batı, bundan sonra da köylüleri ve Yezidileri kandırmaya çalıştıysa da başaramadı. 6. Piyade Alay Komutanlığının aldığı tertipler sonucu 18 Ağustos 1919'a kadar yapılan çarpışmalarda Ali Batı'nın ölü olarak ele geçirilmesiyle bu isyan bastırıldı.[44]

Doğu Ergil, Kürt ayaklanmalarını ayrılıkçı ayaklanmaların dışında bazı Kürt gruplarını isyana iten iki sebep üzerinde durmaktadır. Bunlar; Osmanlı yönetiminin Kürt topluluklara büyük serbestlik sağlayan, Kürt gruplarına verdiği unvanlar ile Ankara'nın merkeziyetçiliğine geçişin sancılarıdır.[45] İşte Ali Batı'nın tutumunu buna örnek verilebiliriz.

1.1.2. ALİ GALİP OLAYI (20 Ağustos- 15 Eylül 1919)

Mustafa Kemal ve Anadolu'nun düşman işgalinden kurtarılması planına karşı Dahiliye Nazırı Adil Bey ile Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın verdiği emirle Elazığ Valisi Ali Galip'i:

"…Cereyan eden haberleşmeden ve olaylardan Erzurum'da toplanan malum şahısların Sivas'ta da bir kongre aktedecekleri öğrenilmiştir. Böyle 5-10 kişinin orada toplanmasından bir şey çıkmayacağı hükümetçe bilinmektedir. Fakat bunları Avrupa'ya

[41] Rahmi Apak, ***" Türk İstiklal Harbi VI ıncı cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)***, Ankara: Gnkur. Basımevi, 1964, s.24
[42] B.O.A., DH.EUM.AYŞ., No:14/27.
[43] B.O.A., DH.EUM.AYŞ.,No:23/97.
[44] Ertuna, a.g..e, s.43; Suat Akgül, **"**Doğu İsyanları (1806-1938)", **Kara Harp Okulu Dergisi**, 1(2), Ankara:1994, s.105.
[45] Doğu Ergil, ***"Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi"***, Ankara: Turhan Kitapevi, 1981, s.247-248.

anlatmak mümkün değildir. işte bunun için, bunların orada toplanmasına meydan vermemek gerekiyor. Bunun için de önceden tedbir olarak, Sivas'ta hükümetin tam güvenine layık, memleket esenliği için çalışacak kudretli bir vali bulundurmak gerekiyor. Sizi onun için oraya gönderiyoruz..."[46] görevlendirmiştir.

Mustafa Kemal, daha Erzurum'da iken Celadet ve Kamuran Ali isminde iki şahsın yabancılar tarafından, çok miktarda para ile İstanbul'dan Kürdistan'a propaganda yapmak için gönderildiğini haber aldı. Bunun üzerine Diyarbakır Kolordu Komutanı ile Canik Mutasarrıfını[47] uyararak bu şahısların gerekirse bir an önce yakalanmasını istedi.[48]

Mustafa Kemal, Dersim Kürtlerinin boğazı tuttukları ve kendilerine ateş açacaklarını öğrenmesine rağmen: "silahlarımızı çekerek yola bütün hızımızla devam edeceğiz, vurulan ya da yaralanan olursa hiç aldırmayacağız ve boğazı geçeceğiz" gibi sert bir emirle amacından dönmedi.[49]

Sivas Kongresi'nde söz alarak konuşan Mustafa Kemal şöyle konuşur:

"…Buraya Ali Galip adında bir vali atanmış, geliyormuş…Mr. Noel adlı bir İngiliz Binbaşısı Bedirhaniler'den Kamuran, Celadet ve Cemil Beyler'le beraber yanlarında on beş kadar Kürt atlısı olduğu halde Malatya'dan gelmiş ve Mutasarrıf Bedirhani Halil Bey tarafından karşılanmışlardır. Harput Valisi de sözde bir posta hırsızını yakalamak bahanesiyle otomobille Malatya'ya gelmiştir. Bu maksatla bunlara Hansımansur'daki Müfreze de verilmiştir.

Bu İngiliz'in amacının para ile memleketimizde propaganda yapmak ve Kürtlere Kürdistan kurmak sözü vererek aleyhimizde olduğu anlaşılmıştır, karşı önlemler alınmıştır. Bunun üzerine Malatya Mutasarrıfı da Kürt Aşiret reislerini Malatya'ya çağırmıştır."[50] Burada da açıkça görüldüğü gibi Ali Galip ve işbirlikçilerinin planları Mustafa Kemal tarafından daha önce fark edilmiş böylece gerekli tedbirleri alma fırsatı elde edilmişti.

---

[46] Mahzar Müfit Kansu, ***"Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber"***, C.I, Ankara: TTK Yayınları, 1966, s.266.
[47] Mutasarrıf, eskiden il ve ilçe arasında bir yönetim biçimi olan sancakta en yüksek idareciye verilen isimdir.
[48] Ertuna, a.g.e., s.45.
[49] F. İlhan Akın, ***"Türk Devrim Tarihi"***, 2. Basım, İstanbul: İstanbul Fakülteler Matbaası, 1984, s.94.
[50] Uluğ İğdemir, ***"Sivas Kongresi Tutanakları"***, Ankara: TTK Yayınları, 1969, s.78.

Bedirhani ailesinden Celadet ve Kamıran, Cemil Paşazade Ekrem Beyleri de alarak Binbaşı Noel'in 3 Eylül'de Malatya'ya gelmişlerdi. Bu kurul Binbaşı Noel'in ifadesine göre, İstanbul Hükümeti'nin izni ile yola çıkmış ve gelirken yolda Arga ve Elbistan ilçelerinde aşiret ileri gelenleri ile görüşüp Alevi köylerine uğrayarak kışkırtmalarda bulunmuşlardı. Görünürdeki görevlerini Türk, Kürt, Ermeni, nüfusunu incelemek olduğunu söylüyorlardı.[51]

Bu sırada Elazığ Valisi Ali Galip de postayı vuran haydutları yakalama bahanesiyle Malatya'ya gelmişti. Ali Galip'in boş durmayıp Elazığ ve Malatya'daki aşiret reislerini yanına çağırması, onlarla görüşmesi, asker toplamaya çalışması, Sivas Kongresi için bir suikast hazırlığı içinde olduğunu göstermekteydi.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Sivas'taki 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey ve 13. Kolordu Kurmay Başkanlığına 7 Eylül 1919'da, Vali Ali Galip, Malatya Mutasarrıfı Bedirhani Halil, Kamuran Celadet ve Ekrem Beylerle Binbaşı Noel'in tutuklanmalarını ve Sivas'a sevk edilmelerini bildirdi.[52]

Diyarbakır'daki 13. Kolordu Kurmay Başkanı İlyas Bey, bu görevi yerine getirmeyerek tavrını belli etmiş oldu. Mustafa Kemal'in direktifleri doğrultusunda 12. Alay Komutanı Cemal Bey bir baskınla hainleri yakalamak istediyse de İlyas Bey'in yönlendirmesi ile hükümet konağını basmak yerine mutasarrıfın evini basması sonucu bu görevi yerine getiremedi. Çünkü Ali Galip ve arkadaşları hükümet konağında toplantı halinde idiler. Baskını haber alır almaz buradan kaçmayı başarmışlardı.[53]

Ali Galip, Mutasarrıf Halil Rahmi ve arkadaşları Malatya'ya beş saat uzaklıktaki Raka bucağında topladıkları aşiretlerle önce Malatya'ya saldırmak sonra bütün kuvvetlerle Sivas'a yürümek istiyordu. Bu arada Malatya'da bulunan Türkleri öldürüp atmak da amaçları arasındaydı. Dersimliler'in de Elazığ'a yürümeleri ve Malatya'ya girdikleri taktirde Kürt bayrağı dikmeleri tasarlanmıştı.

Yapılan bütün planlara rağmen hükümetin aldığı tedbirler ve yaptığı telkinlerle aşiret mensupları uyarılarak hainlerin planları suya düşürüldü. Bir gün sonra toplanacak olan Sivas Kongresi'ni basma girişimi Bâb-ı Âli - Vali haberleşmelerinin elde edilmesiyle

[51] Yunus Nadi, ***"Ali Galip Hadisesi"***, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi, Mayıs 2000, s.59-61.
[52] Ertuna, a.g.e., s.47.
[53] Ertuna, a.g.e., s.51.

Ali Galip ve arkadaşlarının yaptıkları planın suya düşmesine sebep oldu.[54] Bunun üzerine Ali Galip, Mutasarrıf Halil Rahmi'yi de alarak Urfa üzerinden Halp'e kaçmayı tercih etti. Binbaşı Noel'de yaptığı işten bir sonuç alamayacağını anlayınca gözetim altında Elbistan üzerinden geri döndü.[55]

Bu arada, Cizre, Nusaybin, Savur, Mardin yörelerinde Ali Batı Bey aynı sebeplerle ortaya çıktı ve Ali Batı Bey'in öldürülmesi ile sözde Kürdistan sorununa bir süre ara verilmiş oldu.

1.1.3. BOZKIR İSYANI (27 Eylül- 4 Ekim 1919/ 20 Ekim- 4 Kasım 1919)

Anadolu'da Milli Mücadele'yi destekleyen grupların yanında olumsuz propaganda ve irtica gruplarının karşı davranış ve Milli Mücadele'yi baltalama faaliyetleri vardı. Bu karşı faaliyetlerden biri de Konya'da meydana gelmişti. Bu sırada Konya'da Ordu Müfettişi görevinde Cemal Paşa bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktıktan sonra (27 Mayıs 1919) Konya'da bulunan 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa ile temasa geçip[56], onun Konya'da gerekli tertipleri aldıktan sonra halkı Milli Mücadele konusunda uyarmaya çalışmasını sağladı. O sırada Cemal Paşa İstanbul'a gitmiş yerine de Albay Selahattin Bey'i bırakmıştı. Fakat Selahattin Bey'in bir süre sonra vazifesini bıraktığı görülür. Mustafa Kemal, İstanbul ile Konya arasında gizli kuvvetlerin bağlantılı çalıştıklarını fark ettiğinde bu kuvvetler Cemal Paşa'yı ve Albay Selahattin Bey'i çoktan Konya'dan uzaklaştırmışlardı. Bunu yapan kişi de Konya Valisi Cemal Bey'di. Konya Valisi Cemal[57] İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne ve Damat Ferit Paşa'ya bağlı bir kişidir.[58]

Konya, Anadolu'da Damat Ferit'in kalesi gibiydi. Askeri otorite ortadan kalkınca Vali Cemal Bey'in baskısı artmış ve hapishanedeki eşkıya ve katilleri serbest bırakarak silahlar dağıtıp halkın huzurunun bozulmasına sebep olmuştu. Bu arada Milli Mücadele için çalışan komutanların görevden alınmaları üzerine Mustafa Kemal Paşa, bunun önüne geçebilmek için bir emir yayınladı. Buna göre; İstanbul Hükümeti'nin herhangi bir sebeple bir

---

[54] Yunus Nadi, a.g.e., s.75.
[55] Ertuna, a.g.e., s.51.
[56] Süleyman Beyoğlu, ***"Bozkır İsyanları"***, S.2, İstanbul: Bir Türk Dünyası İnceleme Dergisi, 1994, s.67
[57] Vali Cemal Antalyalıdır. Mülkiye mektebini bitirdikten sonra çeşitli kaymakamlıklarda bulunduktan sonra Bolu Mutasarrıflığı yapmış daha sonra Elazığ Valisi olmuştur. Burada Ermenileri himaye ediyor gerekçesiyle Meclis kararıyla görevden alınıp Mütareke zamanında Konya Valiliğine atanmıştır. Bu görevden istifa etmiştir. Kurtuluş Savaşı sonunda 150'likler arasına girince Romanya'ya kaçmıştır. Aftan sonra yurda dönmüş ve burada ölmüştür. Gn. Kenan Esengin, ***"Milli Mücadele'de Ayaklanmalar"***, 3. Basım, İstanbul: Kamer yay., 1998, s.61
[58] Esengin,a.g.e., s.61-62

komutanı görevden almak istemesi halinde Milli Mücadele taraftarı bir komutan gelene kadar görevde kalmaları ve görevi devrettiği taktirde bölgeden ayrılmamaları ve milli menfaatleri korumaya devam etmeleri aksi halde görevi bırakmamalarını emrediyordu. Albay Selahattin'in yerine İstanbul Hükümeti, Ali Sait Paşa'yı tayin etti. Harbiye Nazırı Şefik Paşa, 11 Eylül 1919 günü vazifeye başlayan Ali Sait Paşa'dan, Beyşehir'de bulunan Süvari Alay Komutanı Vekili Nazım Bey'in süvari birlikleriyle civardaki köy ve kasabalara taarruz ve isyan hareketine teşvik ettiği gerekçesiyle diri yada ölü olarak yakalanmasını istedi. Bu sert emir karşısında Ali Sait Paşa, 25 Eylül 1919'da görevinden ayrılarak İstanbul'a döndü.[59] Konya Valisi Cemal Bey, Anadolu'daki Hükümet taraftarı valiler arasında en zorlusuydu. Bu yüzden bir an evvel saf dışı edilmesi önemliydi. Konya'daki bu dalgalanmaya karşı Heyeti Temsiliye tarafından Refet Bey Konya'ya gönderildi. Bunun üzerine haberi alan halk vali karşısında birleşmeye başladı. Kendi başına geleceklerden korkan Vali Cemal Bey ise 26 Eylül 1919 gecesi Konya'dan kaçmak zorunda kaldı.[60] Konya Valisi Cemal Bey'in firarından sonra hıyanetini ve kaçırılışını anlatan bir bildiri yayınlandı.[61]

Konya Valisi Cemal Bey hakkında 26 Ekim 1919'da çıkan beyannamede; Cemal Bey'in davranışları orada bulunan ecnebilerin de dikkatini çekerek Valinin bu davranışına nefretle bu davranışına nefretle bakmalarına sebep olmuştur. Cemal Bey bu davranışından dolayı milletle karşı karşıya gelmiş ve kendisini yalnız bırakan ecnebileri tekrar kendi yanına çekebilmek için hapishanedeki katilleri çıkararak silahlandırıp kendi fikirleri doğrultusunda kullanmak istememiştir. Bu durum beyannamede kınanmıştır.[62]

Vali Cemal Bey'in yerine de halkın ileri gelenlerinin seçtikleri hoca ve müderris olan Mehmet Vehbi Efendi vali vekili görevine getirildi. Bu tarihten itibaren Konya, Heyeti Temsiliye'nin kontrolüne girmiştir.[63] Vali Cemal Bey'in 27 Eylül'deki kaçışından sonra Kürtoğlu Musa, Bademli Hacı Halil ve Güzel Çavuş adlarındaki elebaşları Arpa, Dinek, Hisarlık ve çevre köylerden topladıkları yüz kadar kandırılmış halkla Bozkır'a girmeleriyle isyan başlamıştır. Bozkır ilçesindeki jandarmaların silahlarını alarak askerlik şubesine saldırıp burada ne kadar silah ve cephane ne varsa hepsini götürdüler. Buna karşı çıkan kişiler öldürüldüler. İlçedeki baruthaneyi ateşleyip birçok evi ve dükkanı yağma etmişlerdir.[64] Bu

[59] Tevfik Ercan,***"Türk İstiklal Harbi II cilt Batı Cephesi 2 nci Kısım"***, Ankara: Gnkur. Basımevi, 1999, s.83-84
[60] Beyoğlu, a.g.m., s.69
[61] Sabahattin Selek, "***Anadolu İhtilali"***, C.I., 9. Basım, İstanbul: Kastaş Yayınları, Ekim 2000, s.308.
[62] Zekai Güner- Orhan Kabataş, ***" Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını"***, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1990, s.7.
[63] Hamdi Ertuna, ***"Türk İstiklal Harbi"*** C.6, Ankara: Gnkur. Basımevi, 1974, s.54.
[64] Esengin, a.g.e., s.66

ayaklanma Vali Cemal ve İstanbul'da İngiliz Papaz Frew (Fru) ile ilişkide bulunan Zeynel Abidin ve arkadaşlarının kışkırtmasıyla meydana gelmişti. 28 Eylül'de Beyşehir'deki 7. Süvari Alayı'ndan bir bölüğün asileri bastırmaya gitmesine rağmen isyanı bastıramaması sonucu Konya'dan gelen nasihat heyeti Milli Kuvvetlerin Bozkır'a girmeyeceğinin garantisi üzerine 4 Ekim'de asilerin dağılmasıyla isyan son bulmuştur.[65]

Hükümetin Bozkır ayaklanmasının sebeplerini öğrenmek istediğinde 16 Ekim'de Konya Vali Vekili Vehbi Bey, bunun parti çekişmesi yani İttihatçı-İtilafçı çekişmesinden kaynaklandığını cevap olarak verdi. Buna karşın Yeni Vali Bey umumi bir af taraftarıydı. Bu şekilde halkın güveninin kazanılacağına inanıyor ve halkın askeri depodan aldığı silahları iade edebileceğini düşünüyordu.[66]

Birinci Bozkır ayaklanmasından sonra Albay Refet Bey'in Konya'ya gelerek Milli Mücadele aleyhinde bulunanlara karşı tedbirler almaya başlaması, bir kesimi rahatsız etmiştir. Birinci Bozkır isyanında süvari bölüğünün yetersiz olması üzerine Afyon Karahisar'dan Yarbay Arif (Karakeçili) müfrezesinin Seydişehir'e kaydırılmasına ve 12. Kolordu'nun bazı birliklerinin Çumra ve Karaviran'a toplanmasına karar verildi. Bunu haber alan Zeynel Abidin Hisarlık ve Hoca köylerinde 70 kadar silahlı ve 200 kadar silahsız adamın toplanmasını sağlamış, başlarına da Hoca Abdullah, Hoca Sabit ve Hoca Abdulhalim geçmişti. Böylece 20 Ekim'de Bozkır'a ikinci kez girerek Bozkır isyanı meydana gelmiştir. Bu kişiler önce Bozkır Kaymakam Vekili Sami Bey'e Milli Kuvvetleri ve bazı kişileri istemiyoruz padişahın emridir vurmak lazımdır diye bağırmışlar ve hatta bazı telgraf hatlarına zarar vererek hükümet memurlarını ilçeden dışarı atmışlardı.[67] Dahiliye Nezareti'nin emri üzerine Eski Milletvekili Mehmet Emin, Konya tüccarından Bozkırlı Hüseyin, ayandan Zeynel Abidin'in kardeşi Rıza Efendi ve Bozkır'ın yeni kaymakamı Ragıb Efendi'nin de bulunduğu bir nasihat heyeti 25 Ekim'de bölgeye gitti.[68] Asiler Albay Arif'in, Suğla Gölü civarında Akkise'ye sürmüş olduğu öncü birliklerine ateş açtılar ve Albay Arif'in karşı taarruzuyla bozulan asiler daha fazla dayanamayarak dağıldı.[69]

Fakat tam anlamıyla isyan bastırılmış değildi. Bu sırada 12. Kolordu komutanlığına Albay Fahrettin (Altay) atanmış ve ayaklanma hareketi Alibey Höyüğü, Akviran ve

[65] Ercan, a.g.e., s.86
[66] Beyoğlu, a.g.m., s.71
[67] Ertuna, a.g.e., s.55
[68] Beyoğlu, a.g.m., s.73
[69] Ertuna, a.g.e., s.55-56

Hatunsaray dolaylarını etkisi altına almıştı. Delibaş isminde bir asinin, komutasındaki asilerle Çumra üzerine yürüyecekleri haber alınmış bunun üzerine harekete geçen 139. Alaydan Mustafa ile makineli tüfek asteğmeni Abdülkerim komutasındaki 30 er ve bir ağır makineli tüfeği bulunan müfrezeyle 28/29 Ekim'de Kızılkuyu'ya geçerken pusuya düşürülüp ve esir edildi. Bu arada silahları alınan erler serbest bırakıldı. 28 Ekim'de Apa'ya çarpışarak giren Albay Arif Müfrezesi yarım saat süren çarpışmadan sonra asileri dağıttı. Binbaşı Abdi müfrezesi Dinek civarında asilere keşif hareketinde bulunurken fazla sokulduğundan burada çatışma yaşanır. Yarbay Arif olay yerine yetişerek muharebeye katılmış asileri Dinek'in güney batısına atmış ve ertesi günü asilerin isyan merkezlerinden Büyük Asarlık, Koçaköy işgal etmiştir. Bu şekilde asilerin bütün köyleri işgal edildi.[70]

Ayaklanmanın sebeplerini araştıran Müfettiş Asaf Bey 8 Kasım'daki açıklamasında isyanın Kuvâ-i Milliye'yi hedef alarak tekrar Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından ayarlandığını kaydeder. Bazı delil ve işaretlerden anlaşıldığı kadarıyla bu isyanda da İtilaf devletlerinin müdahalesi vardı. İsyan bölgesi olarak Bozkır'ın seçilmesinin nedeni ahalinin kısmen İtilaf Fırkası'na mensup olması ve burada karışıklık çıkarmanın kolay olmasıydı. Aynı zamanda Kuvâ-i Milliye'ye mensup subaylardan bazılarının halkı askere almada tehditkar davranması yani karşı çıkanların idamla tehdit edilmeleri ve jandarma bölük kumandanının mahalli ulemayı tahkir edecek şekilde konuşması da isyanın çıkmasında etkili olmuştur. 25 Kasım'da Zeynel Abidin'in akrabası olan üç kişi ile onlara bağlı olan üç kişi dışında herkes affedilmişti. Yalnız bu altı kişi de yakalanamamıştı.[71]

Bozkır İsyanı, Kuvâ-i Milliye'nin yanında yer alıp almama meselesinin yanında İttihatçı-İtilafçı çekişmesine sahne olmuş, halktan zorla askere alma ve para toplanması da halkı zor durumda bırakmıştır. Kuvâ-i Milliyecilerin bazı hareketleri ve İstanbul hükümetinin kışkırtmaları da isyanın boyutunun tırmanmasında etkili olmuştur.

[70] Apak, a.g.e., s.15-16
[71] Beyoğlu, a.g.m., s.76-78

1.1.4. ŞEYH EŞREF İSYANI (26 EKİM- 24 ARALIK)

Şeyh Eşref, Bayburt'a bağlı Hart bucağındandır. Şeyh Eşref, 1908'den beri burada kendine özel bir tarikat kurmuş ve bu tarikatı Bayburt, Sürmen ve Erzurum'a kadar yaymıştı. Bütün Anadolu'da olduğu gibi Doğu Anadolu'da da Milli Hareketler, Mondros Mütarekesi ile başlamıştı. Buradaki direniş Ermenilere karşı hız kazandı.

Şeyh Eşref'in gittikçe artan gerici faaliyetleri bölgede büyük bir huzursuzluk oluşturmaktaydı. Bu da bölgede kurulmaya çalışılan milli birliğe de zarar vermekteydi. Bunun üzerine Bayburt Kaymakamı, kendisini 26 Ekim'de Bayburt Müftüsü aracılığı ile davet etmesine karşın Şeyh Eşref silahlı müritleri ile karşı koydu. Bu durumu vilayete bildirildi ve Şeyh Eşref'e korku vermek için 28. Alayın bir taburu 6 Aralık'ta Hart'a gönderildi. Fakat Şeyh Eşref kendisinden hiç beklenmedik bir şekilde Alay Komutanını iyi bir şekilde karşılamış, olanların yanlış anlaşılmadan ibaret olduğunu ve ne emredilirse boyun eğeceğine söz vermiştir. Fakat Şeyh bir plan dahilinde gece olunca evlerdeki askerlerin silahlarını ele geçirerek kapı önlerine de silahlı müritlerini dikti. Ertesi günü askerler serbest bırakıldı ve subaylar kafir kabul edildiği için imanları yeniletildi. Alay Komutanı da şehit edildi.[72]

Bu durumun önüne geçmek için çevredeki bazı birlikler Bayburt'a gönderilmekle birlikte işin kan dökülmeden halli için Şeyh Eşref'e din adamları ve yüksek rütbeli subaylardan kurulu birkaç heyet gönderildi. Fakat heyetin ricası Şeyh üzerinde etkili olmamış ve aksine Şeyh bunlara:

"Hepiniz kafirsiniz! Kimseyi tanımam ve boyun eğmem. Savaşacağım. Allah bana, buyruğumu kullarıma duyurmakla görevlisin" dedi yolundaki açıklamaları ile bir ültimatom verdi.[73]

Bunun üzerine 9. Tümen'in başına geçen Yarbay Halit ve kuvvetleri 25 Aralık'ta Hart'a gitti. Burada Şeyh Eşref'in kendisine karşı koymasıyla kanlı bir çarpışma yaşandı. Sonunda Şeyh Eşref ve ailesinin bir top mermisiyle ölmeleri ile gericiler bir anda dağılmış ve böylece bölgede çıkabilecek benzeri olaylar önlenmiş oldu.

---

[72] Apak, a.g.e., s.7-8.
[73] Mustafa Kemal Atatürk,***"Nutuk"***, C.II., İstanbul: Kamer Yayınları, 1999, s.404.

1.1.5. ANZAVUR İSYANI (25 Ekim- 30 Kasım 1919/ 16 Şubat- 16 Nisan 1920)

Osmanlı Devleti, yıllarca savaşlarla uğraşırken halk bu savaşlarda yorulmuş daha da fakirleşmişti. Bir taraftan kıtlık ve hastalıkla mücadele edilirken diğer taraftan da bölgede asayişin yetersiz olması eşkıyalığı ortaya çıkarmıştı. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde isyanlar baş gösterdiği zaman eşkıya olan bu kişiler kolayca isyanın içine sokulabilmekteydi. Anzavur isyanında da bu faktör önemli rol oynamıştır.

Marmara Bölgesi'nde çıkan Anzavur hadisesi, Milli Mücadelede Kuvâ-i Milliye karşıtı hareketlerin içinde en tehlikelisi denilebilir. Aznavur'un Kafkas göçmenleri üzerindeki etkisi Milli Mücadeleyi zedeleyebilecek kadar kuvvetlidir. İsyanın çıktığı bölgenin hetorejenik yapısı da propagandaya çok açıktı. Özellikle etnik yapının çok çeşitlilik gösterdiği Güney Marmara bölgesinde, bir kargaşa hakimdi. Bu bölgede Türk, Çerkes, Arnavut, Pomak, Boşnak, Çeçen ve Kumuk gibi Müslümanlar ile sayıları Müslümanlara göre daha az olan Rum ve Ermeni nüfusu bulunmaktaydı. Bu etnik yapının içerisinde Çerkeslerin diğer unsurların hemen hepsiyle anlaşmazlık ve çatışmaları vardı. Örneğin 1919 Haziranında Gönen'de Türklerle, Eylül ve Ekim aylarında Karacabey ve Kirmastı'da (Mustafa Kemal-Bursa) Arnavutlarla ve Eylül'de Burhaniye'de Boşnaklarla anlaşmazlıklar yaşamışlardır. [74]

I. Dünya Savaşı yıllarında kurulmuş etnik temele dayalı birçok çeteyi Babıâli, 1918 yılı sonları ile 1919 başlarında affederek bölgede asayişi sağlamaya çalıştı. Babıâli, eşkıya takibin için Umum Jandarma Komutanı Refet Bey'i Balıkesir'e gönderdi. Arkasından Miralay ve Müfettiş Hilmi Bey Bursa, Çanakkale ve Balıkesir'e Umum Jandarma Mıntıka Kumandanı olarak tayin edilirken yardımcılığına da Binbaşı Anzavur Ahmet Bey[75] getirildi.[76] Anzavur, atandığı bölgede milli kuvvetler aleyhine teşkilatlanmaya başladı ve milli kuvvetler karşıtı

[74] Özcan Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler", ***Belleten***, 56(217), Ankara: 1992, s.850.

[75] Bigalı Ahmet Anzavur, 1884 yılındaki Çerkes sürgününde Kafkasya'dan Marmara bölgesine gelen Ançok isimli bir Adige ailesindendi. Kız kardeşinin II. Abdülhamit'in sarayında cariye olmasından dolayı Jandarma zabitliğine tayin edilerek Bakırköy-İstanbul Jandarma Komutanlığı görevine getirildi. Görevinde bazı suistimallerden dolayı Konya'ya sürüldü. II. Meşrutiyetin ilanı üzerine kendisini Abdülhamit'ten zulüm görmüş gibi göstererek bir nevi hürriyet kahramanı olarak tanıttı. Bir süre sonra İzmir civarındaki Çakırcalı Mehmet Efe çetesinin takibinde görevlendirildi ve Çakırcalı Mehmet Efe'yi ortadan kaldırmayı başardı. Bu başarısı ona Sultan Reşat'tan bir kılıç ile ödüllendirilmesini sağladı. Ahmet Anzavur Binbaşılık rütbesinden emekli olmuştur. I. Dünya Savaşı yıllarında Biga'da at yetiştirmiş ve at yarışlarına katılarak geçimini sağlamıştır. Savaş sonunda İzmit Mutasarrıflığı ve Karesi Mutasarrıflığı görevinde bulundu. İzmit Mutasarrıflığı sonrasında Milli Mücadeleye karşı çeşitli isyan hareketleri içinde görmekteyiz. Fakat başarılı olamamış buna rağmen Damat Ferit tarafından mirmiranlık rütbesiyle Karesi Mutasarrıflığına 8 Nisan 1920'de tayin edildi. 15 Nisan 1921'de Karbiga yakınlarındaki Adliye köyü civarında Çiftlikköylü Mehmet Efe tarafından öldürülüp başı kesildi ve başsız vücudu Biga'nın Buzağlık (Cihadiye) köyü mezarlığına gömüldü. Uluğ İğdemir, "***Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları"***, 2. Basım, Ankara: TTK, 1989, s.9., Mert, a.g.m., s.847-849. , Orhan Hülagü, "Anzavur İsyanı", ***Atatürk Araştırma Merkezi***, 14(40), Ankara: 1998, s.49-50.

[76] Mert, a.g.m., s.848.

Şah İsmail, Sülüklülü Davut, Cambazlı Hakkı, Elkesenin Nuri, Çolak Ahmet, Sagir çetesi, Darca köylü Hasan, Kürt Tahir, Aznavurun oğlu Kadir, Hacıyakup köylü Kadir, Haydar köyünden Kazım gibi kuvvetleri kendi yanına çekmeyi başardı. Anzavur'un çevresine topladığı kişiler ağırlıklı olarak Çerkesti. Bu kişiler bölgede asayişsizlikten faydalanıp soygun ve cinayet işlerine karışmış sonrada devlet tarafından affedilmişlerdi.[77] Buna karşılık Milli kuvvetler adına Yarbay Rahmi ve müfrezesi Aznavur'un takibi için görevlendirildi. 3/4 Kasım gecesi Anzavur'un üzerine gönderilen kuvvetler Susurluk'a geldiğinde Anzavur'un buradan daha önce ayrılmasından dolayı hiç bir şey yapamadan geri dönmek zorunda kalmışlardı. Anzavur'un kuvvetlerinin bölgede yaptığı asilikten dolayı 5 Kasım 1919'da Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey Manyas'a giderek Ahmet Anzavur'u ikna etmeye çalıştı ve Anzavur bu görüşmede ikna olmuş gibi göründü. 61. Tümen Komutanı Albay Kazım Özalp'a Hamdi Bey bu konuşmayı aktarmış Albay Kazım Özalp'ta buna inanarak 6/7 Kasım 1919'da buna inanarak Kolorduya bu meselenin çözüldüğünü bildirdi.[78] Artık takip edilmeyen Anzavur, teşkilatlanmaya hız vermiştir. 6 Kasım gecesi Balıkesir Kuvâ-i Milliye Reisi Hacim Bey'in, Anzavur ile görüşmek için Bandırma civarındaki Kepekler köyünde sözleşmelerine rağmen Anzavur'un gelmemesi üzerine Hamdi Bey, Anzavur'un üzerine kuvvet göndermek zorunda kaldı. Anzavur'un yenilip kaçması yinede çözüm olmamış takibe devam edilmiş fakat 10 Kasıma kadar sonuç alınamamıştı.[79] Anzavur ve adamlarının eşkiyalıkları 12 Kasımda Dahiliye Nezaretine bildirildi Dahiliye Nezareti de 13 Kasımda konuyu Sadaret'e bildirerek sorunun çözülmesi için gerekli önlemlerin alınmasında çaba sarffetti. Bu arada Anzavur boş durmamaktaydı 12 Kasım günü Susığırlık'a (Susurluk) gelerek Yunan'a karşı savaşmak için Balıkesir'e gideceğini halka duyurarak halkın dikkatini kendi üzerine çekmeyi başardı[80] ve bu arada kışlayı adamlarıyla basıp yağma etti. Burada halkın saadeti ve selameti için dua ettirip sonrada padişahım çok yaşa dedirtti.[81] Bu dönemde Bandırma'daki Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'nın Salihli'deki cepheyi teftişe gitmesi de Anzavur'un işine yaramıştı.[82] 13 Kasımda Anzavur Susurluk'ta bir kuvvet bırakıp Demirkapı'ya hareket ederken Balıkesir'deki 61. Tümen Komutanı Kazım (Özalp), bu ilerleyişi durdurmak üzere Demirkapı istikametinde yola çıktı. Karacabey'deki 174. Alay Müfrezesi de Albay Kazım'ın sorumluluğu üzerine alarak Bandırma'ya güden Müfrezenin yönünü Susurluk'a çevirmesiyle Ahmet Anzavur, Demirkapı sırtlarında iki ateş arasında

[77] Mert, a.g.m., s.863.
[78] Hülagü, a.g.m., s.51., Ertuna, a.g.e., s.68., B.O.A., B.E.O., no:345.166, lef:5, Belge sıra no:17.
[79] B.O.A., B.E.O., no:345.166, lef:6, Belge sıra no:18., Mert, a.g.m., s.869-870.
[80] B.O.A., B.E.O., no:345.166, lef:8/I, Belge sıra no:23.
[81] B.O.A., B.E.O., no:345.166, lef:8/II, Belge sıra no:24.
[82] Ertuna, a.g.e., s.69.

kaldı.[83] 16 Kasımda yapılan çarpışmada Anzavur yenilerek kaçtı. 17 Kasım 1919'da Balıkesir Mutasarrıfı Ziya Bey'in gönderdiği şifre telgrafta Anzavur ve adamlarının askeriyeye yaptıkları baskınlar da jandarma ve askeriyeyi zor durumda bırakmalarından dolayı hükümete karşı bir isyan durumu oluşturdukları ve Ahmet Anzavur ve adamlarının nerede görülürse yok edilmeleri istendi.[84] Bölgeyi Anzavur'un baskısından kurtarmak için Salihli cephesinde bulunan Çerkes Ethem'e görev verildi. Çerkes Ethem yaptığı takip neticesinde Anzavur önce 24 Kasım 1919'da Saraçlar köyünde sıkıştırıldı fakat kaçmayı başardı.[85] Bu arada Anzavur, Gönen'de hükümet ve telgrafhaneyi basarak halktan bazı kişilere işkence yapmıştı. Geceleri de evleri dolaşarak kıymetli eşya ve para toplamaktaydı.[86] Daha sonra 30 Kasım 1919'da Söğütalanı köyünde Anzavur'u sıkıştırmasına rağmen Anzavur Ethem'in elinden kaçmayı başardı. Fakat yakalanmamasına rağmen Anzavur'un elinde kuvvet kalmadığı için olay kapanmış kabul edildi.[87] Anzavur, Gönen'e tekrar girip burada telgrafhaneyi işgal etmişti. Yazdığı telgraflar[88] Mutasarrıf Rıza vasıtasıyla Dahiliye Nezareti'ne iletildi. Anzavur'a verilen cevapta yaptığı hareketlerden bir an önce vazgeçmesi istendi. Çünkü eşkıyalık yaptıkları bölgenin düşman işgaline girmesi tehlikesi vardı.[89] 24 Aralık 1919'da Anzavur'dan ayrılan kişilerden Anzavur'un beş adamıyla Yunanlılara katılmak üzere Balıkesir'e firar ettiği öğrenildi.[90] Anzavur'un Yunan tarafına iltica etmesinin önüne geçmek isteyen Kolordu gerekli tedbirleri almıştır. Bu arada Gönen'deki harekat için Bandırma'ya gelen Biga Milliyecileri yolda Şah İsmail'in eşine ait çiftlikten ve Çerkes Hasan'dan gasp ettikleri Kuvâ-i beygirleri almış olmaları Çerkesler arasında bir birleşme ve galeyan meydana getirmişti.[91] Bu durum hükümetçe halledilemezse tekrar bir isyanın meydana gelmesi kaçınılmaz olarak görülmekteydi.

---

[83] B.O.A., B.E.O., no:345.166, lef:10/I, Belge sıra no:30
[84] B.O.A., B.E.O., no:345.166, lef: 12/I, Belge sıra no:35.
[85] Ertuna, a.g.e., s.69-70.
[86] B.O.A.,B.E.O., no:345.166, lef:16/II, Belge sıra no:44.
[87] Mert, a.g.m., s.874-875., Ertuna, a.g.e., s.71.
[88] Anzavur'un yazdığı telgrafta: "İslam ve din kardeşlerimiz arasında onbir seneden beri kan dökülüp Sultan Hamid gibi bir Padişah-ı Kemâlî bir hareketle tahttan indirip Bulgar eşkıyalarını o padişaha mahsus olan saraylarda yatırıp bunca senelik hanedanın ziynet-i nisvaniyelerini gasp eden İslamiyetin en adüvvü olan Bulgar Hükümeti'nin yapamayacağı fecai'i ve muharebeyi yapan İttihatçıların selefinizin fermanını yırtıp Kemali hareketlerle i'ade ettikleri pekala bildiğiniz el-an onların esiri olarak orada bulunduğunuz umum sancak ahalisince malumdur. Binaenaleyh Said Beyle gönderdiğim raporda arz ettiğim vechle Halit Bey'in köşkünde toplanan hainleri çıkarıp anların yerine raporunda isimleri beyan olunan eşrafın orada ikame edilmesini bütün ahali-i mazlume ifadesiyle arz eder olmadığı taktirde Cenabı Hakkın lütfü keremiyle o adaleti Kuvâ-i Muhammedi ifa edecektir." B.O.A., B.E.O., no:345.166, lef:21/II, Belge sıra no:52.
[89] B.O.A., B.E.O., no:345.166, lef:21/2, Belge sıra no:52.
[90] B.O.A., B.E.O., no:345.166, lef:25, Belge sıra no:59.
[91] B.O.A., B.E.O., no:345.166, Belge sıra no:63.

İstanbul Hükümeti'ni de zora sokan bu isyan özellikle Yunan taarruzuna açık bir bölgede çıktığı için fırka komutanlığının aldığı tedbirlerle bölgede tekrar bir hadise çıkmasına engel olunmaya çalışıldı.[92] Mirliva Yusuf İzzet Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Anzavur'un mutlaka Dersaadet'ten yüksek görevlilerden birisi tarafından isyanın bir aleti olduğu üzerinde durarak önemli bir noktaya parmak basmaktadır. Bu telgrafın en önemli yanı Yusuf İzzet Paşa'nın Kuvâ-i Milliye hareketini "vatan müdafaasından başka bir endişesi olmayan" bir kuvvet olarak görmesidir. Anzavur hareketinin amacı Kuvâ-i Milliye'yi dağıtma, orduyu bozma, milletvekili seçimlerine engel olmaktı. Anzavur İstanbul tarafından gönderilen kuvvete de karşı koyarak[93] amacının vatan savunması olmadığını açıkça belli etmiştir. 14 Aralık'ta Dahiliye Nazırı Mehmet Şerif'in Sadaret'e gönderdiği telgrafta Ahmet Anzavur'un Gönen'in Sızı köyü civarında olduğu haber alınması üzerine Gönen'deki nizamiye kuvvetleri ile Kuvâ-i Milliye'nin üzerine sevk edildiği haberinden anlaşılıyor ki Anzavur hadisesinde İstanbul ile Kuvâ-i Milliye birlikte hareket etmişti.[94] Anzavur'un izini kaybettirmesine karşın Mutasarrıf ve Kolordu Komutanlığı kayıp kabul ederken Kuvâ-i Milliye takibe devam etti.[95]

İngiltere ile Damat Ferit Paşa ve Sait Molla gibi Milli Mücadele karşıtlarının tahrikleriyle oluşan bu ayaklanmada hedef milletvekili seçimlerini yaptırmamak ve Kuvâ-i Milliye'yi yok etmekti. Buna ulaşmak için Anzavur özellikle Çerkesciliği kullanarak Kuvâ-i Milliyecileri İslam karşıtı göstermekten geri durmamış İslam Dini adı altında Halifeciliği kullanmaktan çekinmemişti. Bu ayaklanmanın en önemli özelliklerinden biri de hem Kuvâ-i Milliyecilerin hem de İstanbul Hükümeti'nin isyanı bastırmak için Çerkes kökenli kimseleri kullanmalarıdır. Heyet-i Temsiliye Yusuf İzzet Paşa ve Çerkes Ethem Bey'i, İstanbul Hükümeti de Hurşit ve Ahmet Fevzi Paşaları isyanın bastırılması için görevlendirmişti.

Anzavur hadisesi dilimize Aznavurluk tabirini de kazandırmıştır. Ege'deki zeybekler Anzavur'un çıkardığı olayları öğrendikleri için Kuvâ-i Milliye karşıtlarına Aznavurluk demeye başlamışlardı.[96]

II. Anzavur isyanı da bir öncekinde olduğu gibi bölgedeki olayların oluşturduğu huzursuzluktan yarar sağlamayı amaçlayan İngilizlerle ortak çalışan menfaat düşkünü kişiler

[92] B.O.A., B.E.O., no:345.166, lef:14, Belge sıra no:40.
[93] B.O.A., B.E.O., no:345.166, lef:(2), Belge sıra no:65., Selek, a.g.e., I. Cilt, s.371-372.
[94] B.O.A., B.E.O., no:345.166, lef:(4-5), Belge sıra no:67-68.
[95] B .O.A., B.E.O., no:345.166, lef:(2), Belge sıra no:73.
[96] Mert, a.g.e., s.889; Celal Bayar***, "Bende Yazdım"***, C.8, İstanbul: Baha Matbaası,1972, s.2445

tarafından çıkarıldı. 16 Şubat 1920 yılında tekrar baş gösteren isyan ilk önce Biga taraflarında başlamış sonra Avonya, Gönen, Susurluk, Kirmastı ve Bandırma taraflarına yayılmıştı. Heyet-i Temsiliye bu hareketi bastırmak için Marmara'nın güneyindeki 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey ile 61. Tümen Komutanı Albay Kazım Bey'e olağanüstü yetki vererek bu iki komutanın hükümet gibi karar alıp icraat yapmasını sağladı.[97]

Albay Kazım Bey, Anzavur ve kuvvetlerini yok etmek için Çerkes Ethem'i görevlendirdi. Hatta Albay Kazım Bey tümenine mensup birliklerinin çoğunu Çerkes Ethem'in emrine verdi. Bu isyanın bastırılması faaliyetinde Ethem'in abisi Tevfik Bey'de görev aldı. Taşköprü civarında Çerkes Ethem'in Anzavur kuvvetleriyle 9-10 saat süren çarpışmasında Anzavur kuvvetleri bozguna uğratıldı. Anzavur altı arkadaşıyla Bandırma'ya doğru kaçtı.[98] Çatışma sırasında Anzavur tarafından Çerkes Ethem'e gönderilen "birleşelim ve istediğimiz hükümeti kuralım" teklifini içeren bir mektuba cevap olarak Çerkes Ethem "Ben de bir hükümet kurulmasını istiyorum ama benimkisi, kurtulmuş bir vatanda müstakil hükümettir. Bu ulvi gayeye erişebilmek için de seni ilk fırsatta asacağım" demişti.[99] Anzavur'un kuvvetlerinden bir kısmı esir edilirken bir kısmı da sonra pişman olarak Kuvâ-i Milliye'ye katılmayı seçti.[100]

Ancak Anzavur, Bursa'nın içi hariç bütün Güney Marmara'yı fikirleriyle zehirlediği için tehlike henüz bitmiş sayılmazdı. Bu yüzden takibine devam edildi. Yapılan sokak savaşları ile yeniden toplanmakta olan Anzavur kuvvetlerine büyük zarar verildi.

I. Anzavur isyanında adı geçen Edremit Kaymakamı Hamdi Bey'in emriyle Dıramalı Rıza Bey 26/27 Ocak gecesi Fransız askerlerinin koruması altında bulunan Gelibolu Akbaş cephaneliğinden pek çok silah ve cephaneyi bir gece baskınıyla ele geçirip Anadolu'ya kaçırdı.[101] Hamdi Bey bütün gücüyle milli teşkilatın Biga'da güçlenmesi ve genişlemesi için çalışmaya başladı. Şubat ayına gelindiğinde Anzavur memleketi olan Biga'da ikinci kez ayaklanmayı başlattı. Bu hareketi hızla Gönen, Susurluk, Kirmasti ve Bandırma izledi. Düzce tarafları da Ocak ayından beri karışıklılık içinde idi. Bu durumdan istifade eden Anzavur Mart ayında içinde bulunduğu bölgeyi tamamen ele geçirdi. Anzavur gücüne güç katıyor ve gittiği

---

[97] Selek, a.g.e., I.Cilt, s.372.
[98] Hüseyin Aykol, "***Çerkes Ethem"***, İstanbul: Belge Yayınları, Ocak 2001, s.26.
[99] Kutay, a.g.e., C.I,s.231
[100] Çerkes Ethem, ***"Anılarım"***, 4.Basım, İstanbul: Berfin Yayınları, Mayıs 2000, s.21
[101] Mücteba İlgürel, "Akbaş Cephaneliği Baskını", ***Tarih Dergisi,*** S.33, İstanbul: 1982, s.275, Esengin, a.g.e., s.90-91, Atatürk, a.g.e., s.442; Ali Sarıkoyuncu, ***"Milli Mücadelede Din Adamları"***, C.I., 2. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 1997, s.192.

yerlerde topladığı halka: " Padişah Yunanlılara karşı harp edilmesine razı değildir. yunanlılar bizim dostumuzdur. Padişah emir ve rızası hilafına olarak onlara silah çekmek küfürdür, isyandır"[102] diyerek propaganda yapmaktaydı. Anzavur yöredeki Çerkes köylerini dolaşırken bu karışık durumdan istifade etmeye kalkışan Pomaklar, Gavur İmam (İmam Fevzi) ve Çerkesler'den Şah İsmail adında iki elebaşının çevresinde topladığı eşkıya kuvvetleriyle Biga'ya saldırdılar. Pomakların Biga'yı işgal ettiğini öğrenen Anzavur 17 Şubatta Biga'ya gelerek idareyi ele geçirdi.[103] Gavur İmam gibi haydutların da katılması ile güçlenen Anzavur, Hamdi Bey gibi vatanseverlerin şehit edilmesine sebep oldu. Yarbay Rahmi ve Yarbay Süleyman Sabri Bey bu ikinci isyan üzerine kuvvetleriyle derhal Ahmet Anzavur ve Gavur İmam'ı takibe başladı. Bu arada İstanbul Hükümeti ve İngilizler ayaklanmayı destekliyorlar ve Anzavur'a yardım etmek üzere İstanbul'dan bazı subaylar ve para yardımı göndermeyi de ihmal etmiyorlardı.[104]

Bütün bunlar olurken İstanbul'da bir Hilafet Şurası kurulacağı ve Anadolu'da Milli Harekete karşı alınacak tedbirlerin, sarayın kontrolünde bu Şura tarafından karar verileceği haberleri etrafa yayılmıştı.

Bu süreçten sonra İstanbul'da Hilafet Ordusu adıyla yeni bir ordu kurularak komutanlığına da Süleyman Şefik Paşa getirildi. İstanbul Hükümeti'nin 18 Nisan 1920'de çıkardığı kararnamesiyle kurulan Kuvâ-i İnzibatiye birliklerin silahlandırılması için Sadrazam Damat Ferit Paşa, İngiliz Başkumandanlığı'ndan aldığı belge ile İstanbul'da İngiliz kontrolündeki Maçka Silahhanesinden bir miktar silah vermişti.[105]

Marmara bölgesindeki asiler ile Ege bölgesinden gelen Yunan birliklerinin Balıkesir'de birleşmeleri an meselesiydi. Bu durumda uzun süren savaşlardan yorgun çıkan ordumuz yok edilebilirdi. Bir de buna olumsuz propagandalar eklenince Milli Kuvvetlerin durumunu anlamamız daha kolay olur.

Ankara Hükümeti'ni zor günler bekliyordu ve isyan dalgaları yavaş yavaş Sakarya bölgesine ve Ankara'ya doğru ilerlemekteydi.

2 Mart-15 Nisan tarihleri arasında bölgeye gönderilen milli müfrezeler ile asiler arasında meydana gelen çarpışmada başarı sağlanamadı. Ayaklanmalar genişleyip kanlı

[102] Yunus Nadi, ***"Birinci Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ve İsyanlar"***, İstanbul: Sel Yayınları, 1955, s.7.
[103] Hülagü, a.g.m., s.56-57.
[104] Esengin, a.g.e., s.86.
[105] Selek, a.g.e., C.I, s.372.

çarpışmalar şeklinde devam etti. Mustafa Kemal konu ile ilgili beyannamesinde içine düşülen durumdan düşman devletlerin emellerini gerçekleştirmek için İstanbul Hükümeti'ni ve Anzavur'u isyan çıkarmak için teşvik ettiklerini, bunun sonucunda Gönen ve Biga çevresinde isyanın patlak verdiğine işaret etmektedir. Buna karşı Milli Kuvvetlerin, oyuna gelmeyip oluşturulmak istenen bölücülüğe karşı her türlü tedbiri aldıklarını ilan etmiştir.[106] Bu açıklama yurdun her yerinde halka güç vermiş ve komutanlara da kılavuz olmuştur.

Heyet-i Temsiliye'nin Anzavur'u takibe başladığı 12 Nisan 1920 tarihinde 61. ve 56. Tümenlere ait birlikler yapılan operasyona katılırken, harekatın başında Albay Kazım ve Albay Bekir Sami Beyler bulunmaktaydı.[107]

İşin içinden çıkamayacağını anlayan 61. Tümen Komutanı Albay Kazım, Salihli bölgesinde bulan Ethem'e 10 Mart 1920 tarihinde "Salihli Komutanı Ethem Beyefendi'ye" başlıklı çektiği telgrafta Anzavur'un her yandan cepheyi güç durumda bıraktığını, Bandırma yönünde iki koldan yürüdüğünü belirterek Ethem'den yardım istedi.[108] Ethem derhal duruma müdahale etmek üzere "Salihli ve Balıkesir Kuvâ-i Milliyesi'nden kurulmuş Çerkes Ethem Bey Birlikleri" ile bastırma faaliyetine girişti. Fakat durum o kadar vahimdi ki Balıkesir'in içinde bile Aznavur'un lehinde propagandalar yapılmaktaydı.

Cephelerde bunlarla uğraşılırken İstanbul'da Mebusan Meclisi'nin 28 Ocak'ta Misak-ı Milli'yi kabul etmesine misilleme olarak İngilizler, 16 Mart'ta hem Mebusan Meclisi'ni kapatmayı hem de İstanbul'u işgal etmeyi çözüm olarak gördü. Amaç Anadolu'daki Milli Harekete darbe indirmek ve gözlerini korkutmaktı.

Anzavur ayaklanmasının hemen bastırılamamasının sebepleri vardı. Bunlardan en önemlisi; Saray ve İngilizlerin, isyan bölgesini para ve bazı adamlarla devamlı surette desteklemeleri, bölgede yaşayan halkı din adamları vasıtasıyla, padişah lehinde propaganda yaparak kendi yanlarına çekmeleri, Anzavur çetesine "Kuvâ-i Muhammediye" ismini vererek halkı ve erleri kandırmaları bunun yanında askeri kuvvetlerin mevcutlarının az, hareket ve manevra niteliklerinin zayıf olması, iş görecek güçlerin düşman cephesinde bulunmasından istifade eden Anzavur kuvvetlerinin de Milli Güçlerin tam tersine atlı olarak daha güçlü bir

[106] Ertuna, a.g.e., s.86, Esengin, a.g.e., s.87-89.
[107] Bayram Bayraktar, "Kurtuluş Savaşında İngiltere'nin Orta Doğu Politikasına Bir Model: Anzavur Ayaklanması", ***Askeri Tarih Belgeleri Dergisi***, 19(37), Ankara: 1994, s.21.
[108] Hülagü, a.g.m., s.63-64, Ethem, a.g.e., s.19-20.

şekilde çete savaşlarına girmeleri idi. İşte bu yüzden Ethem ayaklanma bölgesine çağrılmıştı.[109]

16 Nisan'da Ethem kuvvetleri ile girdiği on saatlik çarpışmada Anzavur kuvvetleri bozguna uğratıldı ve Anzavur Karabiga Limanı'nda demirli bulunan İtilaf Devletleri'ne ait bir filoya binerek İstanbul'a kaçtı.[110]

Milli Kuvvetlerin Biga'ya yerleşmesinden sonra, Mirimiran Ahmet Anzavur, yeni görevler için Kocaeli Mutasarrıflığına tayin edildi. Daha sonra Anzavur karşımıza 1920 yılının Nisan ayının ortalarında Bolu, Adapazarı, Düzce, Hendek bölgelerinde yeni bir isyanla çıkmaktadır.[111] Sakarya Savaşından sonra Biga yöresinde Köprülü Hamdi Bey'in adamları tarafından yakalanarak öldürülmüştür.[112]

Anzavur olayı basında da uzunca yer teşkil etmiştir. Bununla beraber basını bu konuda taban tabana zıt iki kutup şeklinde görmekteyiz. Hatta bu kutuplaşmayı Türk Yunan savaşı şeklinde tasavvur edebiliriz. Kuvâ-i Milliye'yi savunan basın Anzavur'u vatan haini olarak görürken, muhalif basın Kuvâ-i Milliyecileri asi ilan edip Milli Mücadeleyi İttihatçılık olarak ilan etme yolunu seçmişlerdi.[113]

Böylece Milli Mücadeleye zarar veren bir isyan daha tarihin sayfalarına tekrar açılmamak üzere gömüldü.

---

[109] Esengin, a.g.e., s.91.
[110] Yunus Nadi, a.g.e., s.9; Şener, a.g.e., s.43; Ethem, a.g.e., s.21; Aykol, a.g.e., s.26; Esengin, a.g.e., s.92; Karabekir, a.g.e., C.I.,s.661.
[111] Zühtü Güven, ***"Anzavur İsyanı"***, Ankara: TTK, 1965, s.72.
[112] Bayraktar, a.g.m., s.22-23, Yunus Nadi, a.g.e., 64-70.
[113] Vahdet Keleşyılmaz, "Dönemin Türk Basınında Anzavur Olayı", ***Atatürk Araştırma Merkezi***, 15(45), Ankara: 1999, s.888.

II. BÖLÜM

2.1. T.B.M.M. AÇILDIKTAN SONRA ÇIKAN İSYANLAR

2.1.1. DÜZCE İSYANI (13 Nisan- 31 Mayıs 1920/ 19 Temmuz- 23 Eylül 1920)

Düzce ve Bolu çevresinde gelişen isyanları ateşleyen daha önceki birçok isyanda olduğu gibi İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri'nin tutumlarıdır. Ankara'da, İstanbul Hükümeti'ni tanımayan yeni bir hükümet ve ordu kurma faaliyetleri bir takım çevrelerin çıkarlarına ters düşmekte ve bunun neticesinde yurdun bir tarafındaki isyan ateşi söndürülürken diğer tarafında bu ateş tekrar baş göstermekteydi. İşte bu isyanlardan biride Düzce ve Bolu çevresinde işgalciler ve yandaşları tarafından Mustafa Kemal ve arkadaşlarının çalışmalarına balta vurmak için çıkarıldı.

Mustafa Kemal İstanbul tarafından idamına fetva çıkarılmış bir suçlu olarak lanse edilmekteydi. Buna karşın Ankara Hükümeti Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi'ye karşı fetva yayınlatmış fakat buna rağmen halk padişahın fetvasına göre davranmaktan çekinmemişti. İstanbul tarafından ilan edilen, "Sultanın etrafında toplanarak Anadolu eşkıyasına karşı harp etmeleri, harp etmeyenin cehennem azabına uğrayacakları"[114] şeklindeki fetvalar ile halk psikolojik ve dini açıdan etkilenmeye çalışılıyordu.

Bölgede pek az Jandarma kuvveti vardı fakat yetersiz gelmekteydi. Bu da asilerin işine yaramakta ve çapulculuklarını daha rahat yapma fırsatı vermekteydi. Öyle ki işi Düzce Hakimini ve Düzce Jandarma Bölük Komutanını İlçenin içinde öldürmeye kadar vardırdılar. Binbaşı Mahmut Nedim Komutasında kurulan asayiş müfrezesi 28 Kasım 1919'da bölgeye geldikten sonra güvenlik sağlandı. Fakat müfreze komutanın yumuşak tutumundan faydalanan menfaat düşkünü kişiler çalışmalarına hız verme imkanı buldular.[115]

[114] Celal Bayar, ***"Atatürk'ten Hatıralar"***, İstanbul: Sel Yayınları, 1955, s.45.
[115] Apak, a.g.e., s.44-45.

Adapazarı'nda Kuvâ-i Milliye aleyhinde yapılan tezahürat neticesinde Düzce ile Adapazarı arasındaki köprüler tahrip edilerek o zamana kadar tarafsız olan Abazalar asilere katılmıştı.[116]

Yapılan propagandalardan etkilenen Halife yanlısı çevreler özellikle Çerkesler 13 Nisan'da Düzce'yi ele geçirdiler. Bu isyanın kışkırtıcıları; Düzceli Safer Bey, Vehap Bey, Kamil Bey ve Rıfat Bey'dir. Bu kişiler İstanbul'dan özel olarak çok para ile gönderilmiş bazı kimselerin etkisinde kalarak ortaya atılmış bulunuyorlardı.[117]

Bolu civarındaki asiler 18 Nisan'da Bolu Boğazını tutmuş jandarmalara saldırarak onları dağıtıp Bolu'ya girdiler.[118]İsyancılar Bolu Mutasarrıfını görüşmek üzere Düzce'ye çağırdılar. Mutasarrıf Ali Haydar Bey durumu Ankara'ya bildiğinde asilerin kendisini aldattıkları ve Bolu'nun batısını işgal edecek kadar kuvvet bulunduğu ve Devrek'ten gelecek olan alayı da kullanarak Düzce'ye gitmemesi fakat ikna yolu ile başarı sağlanacağına inanması halinde gidebileceği söylenmesine rağmen Mutasarrıf Düzce'ye gitmiş ve burada asiler Mutasarrıf Ali Haydar Bey'i tutuklamışlardır. 18 Nisan'da Bolu Mutasarrıfı Düzce'den bütün kazalara ve çevreye asilerin arzularına göre emirler verir. [119] Bunun üzerine Ankara'da konu değerlendirilip askeri bazı kararlar alındı. Bununla birlikte Trabzon Milletvekili Hüsrev (Gerede) başkanlığında bir nasihat heyeti Bolu'ya gönderildi.[120]

19 Nisan'da Beypazarı isyan etti. 20 Nisan'da Hüsrev Bey ve arkadaşları Gerede'ye vardıklarında bu nasihat heyeti asiler tarafından tutuklandı ve bu şekilde Gerede de isyan etmiş oldu.[121] Beypazarı ve Gerede halkı, "Padişah nerede ise biz oradayız" diye bağırarak taraflarını belli etmiş oldular.[122] 21 Nisan'da Düzce ile Nallıhan arasında bulunan Mudurnu'da bu isyan ateşine alet olmaktan kurtulamadı. Ardından ayın 22 ve 23'ünde Nallıhan'da isyanda yerini aldı. Ayaş'ta da isyan belirtileri görülürken Ankara'ya 10-12 saat uzaklıkta ulunan Yabanabat'ta bu isyana iştirak etti. İsyan 25 Nisan'da Mihalıççık'a da sıçradı aynı gün Geyve'nin batısında bulunan Taraklı telgrafla isyana teşvik edilirken diğer taraftan Safranbolu da hassas bir durum yaşanmaktaydı. Gerede'nin doğusunda bulunan Mecidiye'de

[116] Günay Çağlar, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışını Engellemeye Yönelik Ayaklanmalar (Birinci Düzce- Bolu Ayaklanması)", ***Beşinci Askeri Semineri Bildirileri I***, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996, s.291.
[117] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.2-3.
[118] Ertuna, a.g.e., s.93.
[119] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.3-4.
[120]T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.4, Esengin, a.g.e., s.97-98.
[121] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.4.
[122] Esengin, a.g.e., s.99, Ertuna, a.g.e., s.93.

bu isyana katılınca yurdun en önemli kesimleri bir yangın yerine dönmüş Ankara da bu yangının tam ortasında kalmıştı.[123]

Öncelikle Kastamonu'dan Safranbolu istikametine bir kuvvet sevk edilerek bu şekilde isyanın Safranbolu'nun doğusuna geçmesi engellendi. Gerede ve Mecidiye'de kopan isyanın Çerkeş'e sıçramasına da Kastamonu'dan Çankırı'ya gönderilen kuvvetin Çerkeş'e girmesine engel oldu.[124]

Halkın kafası karışıktı çünkü ne tarafın kazanacağını kestiremiyor bu yüzden halk tarafsız kalmayı tercih ediyordu. Milli Kuvvetler Çerkeş'ten sonra Mecidiye'ye girip isyancıları dağıttı. Bu arada Yabanabat'ta önemli bir isyan yoktu buna rağmen gönderilen müfrezenin haber alınması asilerin dağıtılmasına yetmiştir. Ardından Beypazarı için gönderilen kuvvetin Ayaş'a geldiği haberi buradaki asilerin de dağılmasına sebep olmuş böylece Ayaşla fazla uğraşılmamıştır.[125] Yarbay Arif ve kuvvetlerinin, 25 Nisan'da Beypazarı'na taarruzları sonucu buradaki fesat yuvaları dağıtılmış ve burada zayıf görülen kaymakam değiştirilmişti.[126]

Mihalıççık'ta vatanperver kişiler 25 Nisan'da gelen asileri tutuklamışlardı. Beypazarı'ndaki askerin buraya gelmesiyle asiler tam olarak dağıtıldı.[127] Bu haberi bizzat Mihalıççık Kaymakamı Hayri Bey Meclise çektiği telgrafla haber verdi.

Bu arada Meclis, 29 Nisan'da Hıyaneti Vataniye Kanunu çıkararak vatan haini sayılan kişilerin kurulacak İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmasını sağlamıştır.

Ali Fuat Paşa, Refet Bey'den 30 Nisan'da çektiği telgrafla, Adapazarı ve Sapanca yöresinin henüz başsız bulunmasından dolayı İngilizlerin Adapazarı'ndan silahlarını teslim etmelerini istedi. Düzce harekatının hemen yapılması için İzmir ve havalisindeki efelerin bir an önce bölgeye çağrıldı.[128] Düzenli ordu kurulmadan önceki birçok isyanda olduğu gibi bu ayaklanmada da efelerden faydalanma yoluna gidilmiştir.

İsyanların bastırılmasında önemli görevlerde bulunmuş olan Yarbay Arif, 11 Mayıs gecesi çadırında uyurken alınan bütün tedbirlere rağmen karanlıktan yararlanan bir kişinin

[123] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.4.
[124] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.4.
[125] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.5.
[126] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.5; T.B.M.M. Açık Celse Zabıtları, C.I., s.62; Esengin, a.g.e., s.104.
[127] T.B.M.M. Açık Celse Zabıtları, C.I., s.219.
[128] HTBD, 25(74), s.16.

gizlice çadırına girip kafasından vurmasıyla şehit oldu. Karakeçili Müfrezesi izin isteyip köylerine dönmek istedilerse de yapılan nasihatlarla buna engel olundu.

Mihalıççık'tan sonra Milli Kuvvetler Mudurnu istikametine doğru hareket etti. Mudurnu çarpışmasında Binbaşı İbrahim Bey'in yardımına Nallıhan'dan gelen Binbaşı Nazım ve kuvvetleri yetişince asiler 16 Mayıs'ta geri çekilmek zorunda kaldılar.[129] Geyve'de bulunan Binbaşı İbrahim Bey komutasındaki kuvvetler doğuya doğru hareket ederek buradaki asilere darbe indirerek asileri perişan hale getirdi. Umumi vaziyetten anlaşılan isyan bir plan dahilindedir. Nallıhan'da Arif Bey Müfrezesinin ele geçirdiği vesikalara göre Kuvâ-i Hilafet teşkilatı adı altındaki şebekenin, halkı, "Halife kuvveti oluyorsunuz ve makamı Hilafet uğrunda çarpışacaksınız" diye aldattıkları yazmaktaydı. Buna karşı alınan tedbirlerle Çerkeş, Yabanabat, Mudurnu, Taraklı, Geyve hattı üzerinde asiler durduruldu ve isyanın doğu ve güneye yayılması önlendi.[130]

Milli kuvvetlere komuta edenler Binbaşı İbrahim, Karakeçili Yarbay Arif, Yarbay Mahmut, Albay Refet (Bele), Ali Fuat (Cebesoy) gibi vatansever komutanlardı. Fakat asiler karşısında tam bir üstünlük sağlanamıyordu. Bu yüzden daha önce Anzavur isyanlarını bastıran Çerkes Ethem isyan bölgesine çağrıldı. Düzce ayaklanması 13 Nisan'da çıkmış olmasına rağmen Çerkes Ethem 23 Mayıs'ta isyan bölgesine gelebilmişti.

23 Mayıs'ta başlatılan harekatın iki amacı vardı. Bunlardan birincisi; bir daha canlanmamak üzere irtica ve isyanı bastırmak, ikincisi; düşmanlara karşı bütün milletle birlik olunmadığı fikirlerini aşılayan zararlı faaliyetleri kökünden kazımaktı.[131]

Ali Fuat Paşa, Çerkes Ethem'i isyan bölgesine çağırdığında genel harekatı Ethem'e verdiğini 22 Mayıs'ta hazırladığı bir emirle bildirdi. Harekatın ilk hedefi, Adapazarı ile Sapanca bölgelerini almak ve Hendek'in işgalinden sonra Düzce'ye girilerek isyan bastırmak olacaktı. 23 Mayıs'ta harekete geçen Ethem ve kuvvetleri olaysız bir şekilde Adapazarı ve Sapanca'yı ele geçirdiler. Suçluların kaçmasına fırsat vermeyen Ethem, derhal Divan-ı Harb'in kurulmasını sağladı. Adapazarı'nda idam olanların sayısı yirmiyi geçmekteydi.[132] 25 Mayıs'ta Hendek'e girildi. Böylece plan istenilen şekilde hızla uygulanıyordu. Düzce'nin doğusundan Albay Refet, batısından da Çerkes Ethem bölgeyi sıkıştırınca Ethem'den korkan

[129] Ertuna, a.g.e., s.97.
[130] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.5.
[131] Ali Fuat Paşa, ***"Milli Mücadele Hatıraları"***, İstanbul: Temel Yayınları, 2000, s.436.
[132] Yunus Nadi, a.g.e., s.67.

asiler ellerinde rehine olarak tuttukları nasihat heyetinden olan Hüsrev Bey ve Osman Bey aracılığıyla barış yolu aramaya başladılar. Fakat samimiyetlerine inanmayan Ankara, Düzce'ye silah yoluyla girilmesini istemekteydi.[133] Milli Kuvvetlerin 25 Mayıs'ta Düzce'ye girmesiyle şehir asilerden alındı.[134]

Düzce'de ele geçirilen asi elebaşları; Safer Bey, Koç Bey ve Abdülvehhab Bey Çerkes Ethem tarafından hemen idam edildi. Bu sırada Yozgat'tan gelen bir isyan haberi Çerkes Ethem'in Yozgat isyanını bastırmak üzere buradan ayrılmasına sebep oldu.[135]

Albay Refet komutasındaki Binbaşı Nazım ve Binbaşı Çolak İbrahim gruplarından birinci grup 27 Mayıs'ta Bolu'ya girdi. İkinci grup Mudurnu'da asiler tarafından saldırıya uğradı. Bunu haber alan birinci grup asiler üzerine taarruz edince asiler dağılmaktan kurtulamadı ve Çolak İbrahim ve kuvvetleri serbest kalınca 28 Mayıs'ta Bolu'ya girdiler. Milli kuvvetler 31 Mayıs'ta da Gerede'ye girerek burayı asilerden temizledi.[136]

Bolu Mutasarrıfı Nazım'ın Bolu Müdde-i Umumiyesi'ne yazdığı evrakta; daha önce yayınlanan beyanname ile Bolu ve çevresindeki isyana karışanlar siyasi suçlu sayılarak ikinci kez affedildiği bildirilirken ve ahalinin Milli Kuvvetler yanında mücadeleye katılması da istemekteydi.

Vatanın en önemli bölgesinde çıkan bu isyan Ali Fuat Paşa'nın liderliğinde pek çok değerli komutanın çabalarıyla bastırılmasına rağmen Ankara için tehlike henüz bitmemişti. Anadolu üzerinde İngilizlerin planları hala devam etmekte ve isyan Yozgat taraflarında kendini göstermekteydi.

[133] Esengin, a.g.e., s.114-117.
[134] T.B.M.M. Açık Celse Zabıtları, C.I., s.66.
[135] Apak, a.g.e., s.64.
[136] T.B.M.M. Açık Celse Zabıtları, C.I., s.66; Çağlar, a.g.m., s.299.

2.1.2. KUVÂ-İ İNZİBATİYE

İstanbul Hükümeti, 18 Nisan'da çıkardığı bir kararname ile Milli Mücadele'yi yok etmek için Kuvâ-i İnzibatiye adında bir düzenli ordu kurulmasına karar verdi. Komutanlığına da Süleyman Şefik Paşa'yı[137] atadı.[138]

Damat Ferit Paşa, 23 Nisan'da yayınlandığı beyanname ile İstanbul'da görevde ve açıkta olan subayların Harbiye Nezareti'ne gelerek yoklama yaptırmalarını, gelmeyenlerin askerlikle ilgili her türlü ilişkilerin kesileceğini ve seferberlikten kaçmış sayılarak Divanı Harbe verileceğini duyurdu.[139]

İngilizler, Mısır'da bulunan esirlerden otuz binini İstanbul'a getirerek, Selimiye Kışlası ve diğer kışlalara yerleştirdi. Amaçları Kuvâ-i İnzibatiye'nin sayısını arttırarak Türk'ü Türk'e daha kolay kırdırmaktı.[140]

Kuvâ-i İnzibatiye'nin ihtiyacı olan silah ve cephane İngiliz irtibat subayının aracılığı ile sağlanmaktaydı. Kuvâ-i İnzibatiye'nin üç alaylı bir tümen şeklinde kurulması planlanmıştı. İşsizlik yüzünden pek çok kişi bu tümene katılmayı tercih etti böylece sayı istenenin çok üstüne çıktı. 29 Nisan'da İzmit'e vapurla hareket eden tümen ancak 8 Mayıs'ta karaya çıkabildi. Tümen tam olarak İzmit ile Değirmendere arasına yerleşti.[141]

Bu arada Anzavur'a padişah tarafından Paşa unvanı verilmişti. Bunu fırsat bilen Anzavur, Süleyman Şefik Paşa'nın yetkilerini tanımayarak 8 Mayıs günü Adapazarı'nı işgal için yola çıktı. 10 Mayıs'ta Anzavur, Adapazarı'nı kolaylıkla işgal etti.[142] Eskişehir yolunu açmak için Geyve Boğazı'nı ele geçirmek Anzavur'un başlıca düşüncesiydi. Bu bölgede Milli Kuvvetlerden Ali Fuat Paşa vardı. Anzavur, Kuvâ-i İnzibatiye'den önce Geyve Boğazı'nı ele geçirerek hem İstanbul Hükümeti'ne hem de Saray'a karşı itibarını yeniden arttırmak istiyordu. Bu yüzden Sakarya civarında çarpışmalara girmiş fakat Milli Kuvvetler karşısında yenik ayrılmıştı.

---

[137] Süleyman Şefik Paşa, Ali Galip olayında Harbiye Nazırı olarak takınmış olduğu olumsuz tavırlar yüzünden Mustafa Kemal Paşa, Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulduktan sonra, Süleyman Şefik Paşa'nın Divanı Harbe verilmesini istedi. (Bkz. S. Nabi Özerdim, "***Açıklamalı Söylev Sözlüğü"***, Ankara:1981, s.84) başarısızlığı üzerine açığa alındı ve İstanbul'a döndü. İstiklal Harbinden sonra Mısır'a kaçtı. Daha sonra yüz ellilikler listesine alındı.

[138] Yunus Nadi, a.g.e., s.64.

[139] Kazım Karabekir, "***İstiklal Harbimiz"***, İstanbul: Merk yay., 1988, s.663.

[140] Günay Çağlar, **"**Kuvayı İnzibatiye", ***Atatürk Yolu***, 4(15), Ankara: Mayıs 1995, s.350.

[141] T.B.M.M. Açık Celse Zabıtları, C.I., s.286.

[142] Apak, a.g.e., s.70.

22 Mayıs'ta İstanbul'a ezilen ayağını tedavi için giden Anzavur[143], muhtemel yakalanıp asılmaktan kurtuldu. Zaten 23 Mayıs'ta Çerkes Ethem Sakarya ve Adapazarı'na girmek suretiyle burayı asilerden temizledi.

Bu sırada Kuvâ-i İnzibatiye komutanı Süleyman Şefik Paşa görevinden ayrıldı ve yerine Yarbay Senai atandı.[144] Gösterilen bütün çabalara rağmen Kuvâ-i İnzibatiye'ye bağlı asker ve subaylar firar etmeye başlamışlardı. Artık durumu kavrayan bu kişiler Milli Hareketin önüne geçilmemesi aksine desteklenmesi gerektiğini her tarafa yaymaya çalışıyorlardı. Bütün bunlara rağmen Kuvâ-i İnzibatiye 14 Haziran'da ileri harekata başladı. Ali Fuat Paşa'nın planı doğrultusunda zaten isteksiz olan Kuvâ-i İnzibatiye ordusu kısa zamanda mağlup edildi.[145] Kuvâ-i İnzibatiye, 25 Haziran 1920'de Harbiye Nazır Vekili Ferik Ahmet Hamdi imzasıyla verilen emirle kaldırıldı.[146] Böylece önemli pek bir çarpışma yaşanmadan bu konu da Milli Kuvvetler lehine kapandı.

2.1.3. YOZGAT İSYANI (15 Mayıs- 27 Ağustos/ 5 Eylül- 30 Aralık 1920)

Milli Mücadele'ye idareci kesimden pek az kişi karşı gelmişti. Bu idarecilerden bazıları; Konya Valisi Cemal, Ankara Valisi Muhittin Paşa, Elazığ Valisi Ali Galip, Trabzon Valisi Galip Bey, Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi ve Bolu Mutasarrıfı Osman Kadir'di. Bunların hemen hepsi Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne bağlı kişilerdi.[147]

Ankara'nın verdiği emirlere karşı gelen idarecilerden biri de Yozgat Mutasarrıfı Necip'ti. 20 Ekim 1919'da görevden alınarak yerine muhasebeci Arif Hikmet atandı.[148]

Yozgat'taki Hürriyet ve İtilaf Partisi başkanı Çapanoğlu Edip ve kardeşi Celal Yozgat'ta büyük bir nüfuza sahip olan kimselerdi. Çapanoğulları[149] Büyük Millet Meclisi üye seçimine karşı çıkarak halkı yaptıkları propaganda ile kışkırtmaktaydılar.

---

[143] Yunus Nadi, a.g.e., s.65.
[144] Esengin, a.g.e., s.138-139.
[145] Ertuna, a.g.e., s.132-133.
[146] B.O.A.,MV. No:254/128; Apak, a.g.e., s.80.
[147] Esengin, a.g.e., s.155.
[148] Ertuna, a.g.e., s.140.
[149] Çapanoğulları, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, Orta Anadolu'da etkili olan bir ailedir. Kurtuluş Savaşında Ankara Hükümeti'ne karşı aldıkları olumsuz tavırla bilinirler. (Fahrettin Çiloğlu, ***"Kurtuluş Savaşı Sözlüğü"***, İstanbul: Livane Yayınları, 2004, s.85)

Yapılan propaganda etkisini göstermiş ve ilk isyan Yıldızeli bölgesinde baş göstermişti. Yıldızeli- Sivas posta ulaşımı işinden iflas ederek Yıldızeli'nin civar köylerinde İstanbul Hükümeti lehine propaganda yapan Erzurumlu Hüseyin, çevresine topladığı özellikle Bolu-Düzce isyanında bulunmuş Çerkesler'in de bulunduğu asilerle etrafta eşkıyalığa başladı. Asiler, Sivas Kongresi'nde alınan kararları olumsuz bir şekilde halka aşılamaktan geri durmadılar.

Bu sırada Sivas'tan Yıldızeli'ne gönderilen Binbaşı Kemal komutasındaki taburun Çamlıbel'de bıraktığı birliği asiler tarafından baskına uğradı ve Yıldızeli ile bağlantısı kesildi. Bundan cesaret alan asiler ayaklanmayı daha geniş bir sahaya yayma cesaretini gösterdiler.

Mustafa Kemal, o sıralarda Mucur'da bulunan Bektaşi Şeyhi Çelebi Cemaleddin Efendi'den[150] yardım istemiş fakat Şeyh rahatsızlığını öne sürerek yardıma yanaşmamıştı.[151]

Halifeliği çıkarları uğruna kullananların yaptığı propagandalar yüzünden Milli Kuvvetler yokluk içindeydiler. Askeri birlikler de yetersizdi. Bu da Milli Kuvvetlerin oluşumuna olumsuz etki yapmaktaydı.

Antep bölgesinde bulunan Kuvâ-i Milliye Müfreze Komutanlarından Kılıç Ali Bey aldığı emir doğrultusunda 1 Haziran'da Yozgat'a geldi. Bu sırada 9 Haziran'da Yozgat'ta sıkı yönetim ilan edildi.[152]

Ankara'nın Vali Vekili Yahya Galip Bey, Çapanoğulları'nın eski dostuydu. II. Abdülhamid döneminde Tokat'a sürgün edilen Yahya Galip, burada Tokat Mutasarrıfı Çapanoğlu Celal Bey'den iyilik görmüştü. Bu durum Yahya Galip Bey'in Çapanoğulları'na karşı minnet duyuyordu. Genelkurmay aldığı kararla Çapanoğulları'nın gözetim altında tutulması ve Ankara'ya gönderilmesini istedi.[153] Bunu Yahya Galip Bey, Çapanoğullarına haber verdi ve kaçmalarını sağladı.

Böylece asiler 14 Haziran'da Yozgat'ı işgal etme fırsatı elde ettiler. Çapanoğlu Celal'in Kılıç Ali Bey'e gönderdiği mektupta; Halife ordusunun maksadının Mustafa Kemal

---

[150] Bektaşi Şeyhi olan Çelebi Efendi, Büyük Millet Meclisi üyesi idi. Bu sırada Mucur'da bulunuyordu. Mustafa Kemal, Mucur Askerlik Şubesi Başkanına Yıldızeli ve Zile'de bulunan Alevileri uyarmak ve olumlu fikirler aşılamak için Alevi Dedesi Çelebi Efendi'nin harekete geçirilmesini istedi. Fakat Dede Efendi hastalığını ileri sürerek bunu yapmadı.(Doğan Avcıoğlu, ***"Milli Kurtuluş Tarihi 1885 den1995 e***", C.I., İstanbul: 1974, s.153-154)

[151] Mahmut Goloğlu, "***III. Meşrutiyet (1920)"***, Ankara: Başnur Matbaası, 1970, s.197.

[152] Goloğlu, a.g.e., s.198; Ertuna, a.g.e., s.145.

[153] Goloğlu, a.g.e., s.198.

ve yedi arkadaşının yakalanması olduğunu ve Kırşehir üzeriden Ankara'ya yürüyeceklerini bildirmesi üzerine Kılıç Ali, kimseye sormadan Boğazlıyan'a çekildi.[154]

Anzavur ve Düzce ayaklanmalarını bastıran Ethem, Eskişehir'e gelmişti. Buradan tekrar Salihli Cephesi'ne gidecekti. Mustafa Kemal, Eskişehir'de bulunan Ali Fuat Paşa'ya Çerkes Ethem'in Yozgat bölgesine isyanı bastırmaya gitmesini bildirmesini istedi. Ali Fuat Paşa, Çerkes Ethem'i karargahına çağırıp durumu izah ettiğinde Ethem, Batı Cephesinden ayrılmak istemediğini söylese de kafilesiyle beraber Ankara'ya gitti.

Ankara'da Mustafa Kemal'in özel konuğu olarak ağırlanan Ethem; burada ilk kez İsmet İnönü ile karşılaştı. İsmet İnönü, Fevzi Paşa'nın da bulunduğu özel bir toplantıda Ethem'e "Bizim Yozgat ve dolaylarındaki ayaklanmayı ne yazık ki kökünden söndürecek gücümüz kalmamıştır. Bu gerçeği, acı da olsa aramızda açığa vurmalıyız."[155] diyerek önemli bir gerçeği gün ışığına çıkardı. Bu da Milli Kuvvetlerin hala bir isyanı bastıracak kadar güçlenmediği ve milis kuvvetlere ihtiyaç duyulduğu idi.

Çerkes Ethem, ısrarlar karşısında Yozgat İsyanını bastırmayı kabul eder ama şunları söylemekten geri durmaz:

"… şimdi görüyor ve siz de itiraf buyuruyorsunuz ki, Orta Anadolu'da ve bir köşede hiçbir yabancı ve İstanbul Hükümeti de irtibatı kalmayan Yozgat isyanını söndürmekten acizsiniz. Anladığım şudur ki, başlangıçtan beri hala durumu kavrayamadınız veyahut kişisel ve daha önemsiz şeylerle uğraşıyorsunuz. Ve belki de Heyet-i Temsiliye ve Ankara Hükümeti namına yaptığınız tamimlerle, tebliğlerle, konferanslarla her şey olup bitiverecek sandınız ve aldandınız. Af buyurursanız, bu serzenişten muradım, bu gafletler tekerrür dileğine yöneliktir. Ben bu kalan isyan meselesini de emriniz üzerine, uhdeme alıyorum. Ve sizleri bu beladan kurtaracağımı sanıyorum…"[156]

Mustafa Kemal, bu kadar sert bir konuşma karşısında alttan alarak şöyle dedi: "Şu ana kadar büyük hizmetler ifa ettiniz. Temenni ediyorum ki Ankara'yı tehdit eden bu tehlikeyi de tasfiye eder ve başkalarına örnek olacak mükemmellikte tesis ettiğiniz cephenize dönersiniz. Bunu ben de sizin kadar istiyorum…"[157]

---

[154] Esengin, a.g.e., s.161.
[155] Hasan İzzettin Dinamo, "***Kutsal İsyan"***, C.7, İstanbul: May Yayınları, 1970, s.219.
[156] Çerkes Ethem, a.g.e., s.40-41.
[157] Kutay, a.g.e., s.282.

20 Haziran'da Ankara'dan hareket eden Ethem ve kuvvetleri 23 Haziran'da Yozgat'a vardı. Sabahtan öğleye kadar yapılan çarpışmada asiler direnme güçlerini kaybetti ve Yozgat asilerden temizlendi.[158] Asilerden Çapanoğlu Celal Bey, af dilemiş ve bu isteği Ethem tarafından kabul edilmiştir.

Yozgat isyanında en kanlı çarpışma 27 Haziran'da Arapseyfi Boğazında meydana geldi. Arapseyfi, Yozgat ile Alaca arasında sarp bir boğazdı. Asiler bütün kuvvetlerini burada toplayarak Ethem'i pusuya düşürmek istiyordu. Ethem, durumu önceden anlamasına rağmen çok kanlı bir çarpışma meydana geldi. Asiler bu çarpışmada üç yüz kadar kayıp verdi.[159] Bu çarpışma Yozgat isyanına vurulan ikinci darbe oldu ve bundan sonraki çarpışmalar daha küçük çapta olmakla beraber bunları Albay Refet ve Çolak İbrahim Paşalar idare ettiler.

Büyük zorluklarla kaçıp Kayseri'ye gelen Kılıç Ali Bey, Ethem Beyle yaptığı konuşmada; müfrezesinin ihanete uğradığını ve Boğazlıyan'da fena bozulduğunu, emrindeki kuvvetin dağıldığını, kendisinin birkaç arkadaşıyla Kayseri'ye sığındığını ve Boğazlıyan'ın isyancıların eline geçtiğini anlattığı zaman[160] Ethem Bey durumu, "Şayanı teessüf bir hezimet" şeklinde yorumlamış ve Kılıç Ali Bey'e "elinizdeki top ve tüfeklerle sopalı isyancıları donatıyorsunuz? Size ne emir vereyim. İki güne kadar bölgede asayişi sağlayacağımı ümit ederim. Sen doğruca Ankara'ya git" demiştir.[161]

Yozgat isyanında görülen başarısızlıklar, Ankara'nın elindeki askeri gücün yetersiz olması bunun yanında hükümetin halktan asker toplayamaması, diğer taraftan Kılıç Ali'nin bu bölgede zayıflık göstermesinden sonra bölgedeki Türk halkının asilerden yana tavır almaları ve askerlerin isyancılara karşı silah kullanmada çekimser davranmalarına bağlanabilir. Orta Anadolu'da bunlar olurken batıda Milne Hattında bulunan Yunan kuvvetleri Bursa'nın doğusu ile Uşak'ın batı çizgisine kadar ilerleme cesaretini göstermişti. Bu sebepten Çerkes Ethem 9 Temmuz'da Yozgat'ı bırakarak Batı Cephesine geri döndü.

Yozgat ve Zile ayaklanmaları küçük çarpışmalarla bir müddet daha devam ettikten sonra bastırıldı ve buradaki askeri güç batıya kaydırıldı.

---

[158] Ertuna, a..g.e., s.153.
[159] Ertuna, a.g.e., s.154.
[160] Kutay, a.g.e., C.I, s.306.
[161] Goloğlu, a.g.e., s.200.

2.1.4. MİLLİ AŞİRETİ OLAYI (1 Haziran/ 8 Eylül 1920)

Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'de yenilmelerinden sonra özellikle İngilizler, Arapları koz olarak kullanmak istemişler bu doğrultuda Mekke Şerifi ile işbirliğine girmişlerdi. Bunu, Fransa'nın da desteklemesi için Suriye ve Çukurova'ya yerleşmelerine göz yummuştu. Bu amaçla İngiltere ve Fransa 21 Ekim 1915'te Londra'da görüşmelerde bulundu.

Yapılan uzun görüşmelerden sonra 16 Mayıs 1916'da müzakerecilerin isimlerini alan "Sykes-Picot" Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın konumuz için önemi, "Adana, Antakya bölgesi, Suriye kıyıları ve Lübnan Fransa'ya; Musul hariç, Irak İngiltere'ye bırakılıyordu. Fransa ve İngiltere kendilerine bırakılan bu bölgelerde istedikleri türde yönetimler kurabilecekti."[162] maddesini içermesidir.

12 Eylül 1919 günü Damat v Ferit ve İngiltere Hükümeti adına M. Fresrer ve H.N. Chruchill arasında bağımsız bir Kürdistan'a izin veren bir anlaşma imzalandı. Müsteşar Hohler'in de dediği gibi aslında İngilizler için önemli olan Mezopotamya idi. Kürtler ile Ermeniler onları ilgilendirmiyordu. Robek'in 29 Mart 1920'de Lord Curzon'a gönderdiği raporda Kürt Liderlerinin Mustafa Kemal'i sevmediklerini belirtirken sebebini de onun Bolşevikliği getirmek istediğinden bahseder.[163]

Bu anlaşmadan sonra İngiltere ve Fransa'nın 1920 yılına kadar Osmanlı topraklarını parçalama yolunda tartışmaları hala devam etmekteydi. 26 Şubat 1920'de toplanan Londra Konferansı'nda Loyd George, Türk olmayan unsurların bağımsızlığını savunmaktaydı. Bunun içine Kürtlerde giriyordu. Çünkü Kürtlerin bulunduğu bölgede değerli madenler vardı ve bu bölgenin kimde kalacağı merak konusuydu. Konferansta Ermenistan ve özerk Laz Devleti kurulması fikri karara bağlanmasına rağmen Kürt sorunu çözüme kavuşturulamadı. 19 Nisan'da San Remo'da yapılan Konferans'ta İngiltere, Kürtlerin arkasında güçlü bir devlet olmadıkça Kürtlerin ayakta kalamayacağı görüşünü savunurken Fransa'da burayı kimseye bırakmaya niyetli değildi.[164]

Milli Mücadele'de aşiretlerin kazanılması en önemli konulardan biriydi. İngiliz ve Fransızlar Arabistan'da yaptıklarını bu bölgede yaşayan aşiretleri para ve vaatlerle yapmaya

[162] Rifat Uçarol, ***"Siyasi Tarih (1789-1994)"***, 4. Basım, İstanbul: Filiz Kitapevi, Ocak 1995, s.495.
[163] Mumcu, "***Cumhuriyet Gazetesi"***, 3 Haziran 1991.
[164] Mumcu, ***"Cumhuriyet Gazetesi"***, 4 Haziran 1991.

çalışmaktaydılar. Bunda da bir ölçüde başarılı oldular. Basravi, Cemil Çeto, Ali Batı ve Milli Aşireti ayaklanmaları bu yolla olmuştur.[165]

Ermenistan fikri kesinlik kazanınca Urfa ve çevresinde yaşayan Kürtler İngiliz ve Fransız telkinleri ile bağımsız bir devlet kurma hayaline kapıldılar.

Milli Aşireti ileri gelenlerinden Mahmut, İsmail, Bahur ve Abdurrahman Bey'ler, güneyde, düşmanlarla gizlice ilişki ve bağlantı kurduktan sonra, Siirt'ten Dersim dolaylarına kadar uzanan bütün aşiretlerin beyleri sıfatını kullanarak bölgeyi baskı altına almak davasına giriştiler.[166]

Fransızlar, 1920 Haziran başlarında ikinci defa Urfa'yı ele geçirmeye kalkıştıklarında, Milli Aşireti de Siverek'e doğru ilerleme cesareti gösterdi. Bu bölgede bulunan 5. Tümen 19 Haziran'da asiler Milli Kuvvetlerin takibi neticesinde güneydoğu yönünde düşman bölgesine kaçmaya mecbur kaldı. Düşmanın yanında kuvvetlenen asiler 24 Ağustos'ta tekrar taarruza geçti ve 26 Ağustos'ta yapılan çarpışmada Viranşehir'i işgal etmeyi başardılar.[167] Burada Karakeçili aşireti ileri gelenlerini katlettiler.[168]

Ancak on beş gün sonra 5. Tümen'in Siverek, Urfa, Resulayin ve Diyarbakır'dan gönderilen birliklerle Milli Kuvvetlere bağlı aşiret kuvvetleri birleşerek asileri yenebilmişlerdir.[169]

7/8 Eylül 1920'de Suriye tarafına asilerin kaçması ile bu isyan da diğerleri gibi amacına ulaşmadan engellenmiş oldu.

2.1.5. ÇOPUR MUSA OLAYLARI (21-30 Temmuz 1920)

Bu olay Çivril ve dolaylarında olduğu için Çivril Olayı olarak da bilinmektedir. Çopur Musa, daha önce haydutluk yaparken pişman olduğunu söyleyerek Uşak Hücum taburuna yazıldı. Fakat kendi gibi başıboş kişileri etrafına toplayarak yağma ve vurguna

[165] Doğan Avcıoğlu, ***"Milli Kurtuluş Savaşı 1838 den 1935 e"***, 2. Basım, C.3, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1976, s.1026.
[166] Atatürk, a.g.e., C.II, s.491.
[167] Ertuna, a.g.e., 179.
[168] Akgül, a.g.m., s.105.
[169] Atatürk, a.g.e., C.II., s.491.

başladı. Daha sonra da taburdan firar edip Çivril'in kuzeyindeki Bozdağ'a çıktı ve ismini Musa Efe olarak değiştirdi. Hatta Anzavur'un ismini kullanarak asker toplamaya çalıştı.

Etrafına topladığı asker kaçakları ile yaptıkları eşkıyalığın önüne geçilmesinde geç kalınması Çopur Musa'nın cesaretini arttırdı. 21 Temmuz 1920'de Çivril'i bastı.[170] Kasabasının pazarında 33. Alayın 2. Tabur Komutanı ile karşılaşınca kalabalığın ortasında:

"Heyet-i Milliye fakir halkı cepheye sürüyor, topladıkları paraları istedikleri gibi harcıyorlar. Erler buna razı değildir. Ben de bu nedenle Heyet-i Milliye'yi dağıtmak için dağa çıktım…"dedi.[171]

Bu hareket karşısında komutan çatışma yerine öğüt verme yolunu seçti. Verilen öğütler etkili olmasa da Çopur Musa, olay çıkarmadan kasabadan uzaklaştırıldı. Fakat Çopur Musa ve adamları takip edildi. Çopur Musa ve sekiz arkadaşı sıkı bir takip sonunda sıkıştırıldığı sırada Yunanlılar tarafına kaçtı. Böylece bölge halkı bir eşkıyadan kurtulmuş oldu.

2.1.6. KONYA İSYANI (2 Ekim- 22 Kasım 1920)

Bu isyan da tıpkı bir önceki sene çıkan Bozkır isyanı gibi İstanbul ve İngilizlerin tertibiyle çıkmıştır. Amaçları Anadolu'yu rahat bırakmamak, Mustafa Kemal'in giriştiği milli harekatı yok etmekti. Bunun için bir yıl boyunca gizlice yer altı çalışmalarıyla örgütlenmeyi gerçekleştirmişlerdi. Bu bölgenin Ankara ve Eskişehir'e yakın olması burasını hassas bir bölge yapmaktaydı.

İstanbul'da oturan Konyalı Zeynel Abidin'in kardeşleri ve adamlarının Konya ve civarında gizlice hazırladıkları bu isyan planı şartlar olgunlaşınca açığa çıkmıştı. Konya vilayetinin ve askeri komutanların işi önemsemesi, gereken tertiplerin alınmaması, bu işi araştırmak ve halka gerekli uyarılarda bulunmak için gönderilen şahısların bu gizli teşkilatı yürütmekle görevli olan kişiler arasından seçilmiş olması gibi dikkatsizlikler de yapılmıştı.

1919 Bozkır ayaklanmasının tertipçisi Delibaş Mehmet çoğunluğunu asker kaçaklarının oluşturduğu ve çevre köylerden topladığı 500 kadar silahlı Türkmen ile

[170] Atatürk, a.g.e.,C.II., s.492.
[171] Ertuna, a.g.e., s.184.

Çumra'nın Alibey Höyüğü köyünde bir araya geldi. Delibaş Mehmet topladığı adamları Milli Müdafaa karşıtı bir hocaya yazdırdığı dua ve davullu zurnalı bir törenle Padişahım çok yaşa nidaları arasında yola çıkardı. Önce Çumra'yı basıp Konya ile irtibatı kestiler.[172]

Ayaklanma kısa sürede Koçhisar, Karapınar, Karaman, Ilgın, Akşehir, Beyşehir, Akseki, Manavgat ve Alanya'ya kadar yayıldı.Bu arada Konya Valisi Haydar Bey; Çumra Sulama Müdürü Nadir Bey'in Niğde üzerinden kendisine çektiği telgraf sayesinde durumu öğrenmesiyle 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin'e 3 Ekim'de durumu bildirdi. Telgrafta asilerin 500 kişi oldukları asilerin Çumra'yı bastıkları, Milli Kuvvetlerin 130 kişi olduğu ve bunun 100'ünün silahsız olduğu daha önce gönderdiği 300 silahlı askeri top ve tüfekle geri gönderilmesini istedi. Bunun üzerine Ankara Hükümeti Konya ayaklanmasının bastırmada Dahiliye Vekili Refet Bey'i görevlendirdi. Bastırma harekatına; 12. Kolordu, Ertuğrul Grubundan 41. Tümenin bazı kuvvetlerini gönderdi.[173]

12. Kolordu Komutanı tarafından 3 Ekim'de Konya'ya gönderilen Afyon'daki Muhafız bölüğü, Pınarbaşı'nın asilerin eline geçmesinden sonra kuvvetin az olması nedeniyle burada çarpışmadan kaçınarak Sarayönü'ne çekilmek zorunda kaldı. Tekrar 12. Kolordu Komutanı 5 Ekim günü Kolordu Baş Veterineri Binbaşı Sadettin komutasında bir müfreze Konya'ya gönderdi. Müfrezenin Merkez İstasyonuna gelmesi üzerine isyancılar müfreze üzerine ateş açmalarıyla kısa sürede asiler dağıtılmaları bir oldu. Asiler, buradan Konya'ya 5 km uzaklıkta bulunan Horozlu Han'ın yakınlarına sokulma cesaretini gösterdiler. Burada Kurmay Binbaşı Derviş komutasında Batı Cephesi'ne bağlı Ertuğrul Grubu'ndan iki makineli tüfekle birlikte bir piyade bölüğü ve 50 atlıdan ibaret bir süvari bölüğü bölgeye yerleştirildi.[174]

Bu arada Konya'da bazı tedbirler alınmaktaydı. 2-3 Ekim gecesi Çumra'dan yola çıkan asilerin yolda rastladıkları jandarma karakollarını basarak telgraf tellerini kestikleri görüldü. Çumra'ya girdiklerinde ilk yaptıkları hapishanedeki mahkumları serbest bırakmak oldu. posta memurlarından Kasım Efendi, 3 Ekim sabahı Mustafa Kemal'e durumu bildiren bir telgraf çekerek: "Konya Vilayeti asiler tarafından işgal olunmaktadır. Şimdi şehir içine girdiler, Telgrafhane muhasara altındadır. Vali Bey bir telgraf gönderemiyor. Aman kuvvet gönderiniz."dedi.

[172] Apak, a.g.e., s.119
[173] Ertuna, a.g.e., s.188-189
[174] Esengin, a.g.e., s.197-198

3-4 Ekim günleri asiler tarafından Hükümet binası, Jandarma Okulu, Mevki Kumandanlığı binası Alaaddin tepesi ele geçirildi. Burada karşı koyacak kuvvetin zayıf olması asilerin işine yaramıştır. Milli Kuvvetler daha fazla güçlenmeden Delibaş Mehmet, bir taraftan tehdit ile diğer taraftan belki bir anlaşmaya varılır ümidiyle Vali Haydar Bey'in de bulunduğu bir heyeti tenkil kuvvetler karargahına göndermesine rağmen bir anlaşmaya varılamadı. Ama Vali Haydar Bey ile Mevki Komutanı da geri dönmediler.[175] Refet Bey ile Derviş Bey kuvvetleri 6 Ekim'de birleşip Konya'ya girip Konya şehrini asilerden kurtardılar.[176]

Çok geniş bir alanı kapsayan ayaklanmaların bastırılması için bölge üçe ayrıldı. Afyon'dan Ilgın'a kadar demiryolu çevresinin bastırılması ve temizlenmesi 12. Kolorduya, Eğridir Gölü çevresi Demirci Mehmet Efe'ye, Konya'nın güneyindeki bütün isyancıların tenkil ve temizlenmesi görevi de Albay Refet Bey'e verildi. 8 Ekim'de Albay Refet Bey, Çumra'yı asilerden temizlenirken 9 Ekim'de Yarbay Osman da Ilgın'ı ele geçirmişti. Albay Refet 11- 16 Ekim arasında isyancılara önemli darbeler indirdi.[177] 12 Ekim'de yaşanan çarpışmada asilerin önemli elebaşlarından Hadımlı Topal Emin ölü olarak ele geçirildi. [178]

Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın 12. Kolordu Komutanına 14 Ekim'de gönderdiği telgrafa göre, Konya ilinde isyanın söndürülmüş sadece Çiğil'deki asilerin yola getirilmesi sorunu kalmıştı.[179] 15 Ekim'de de yine validen alınan haberlere göre Konya, Akşehir, Ilgın, Karaman, Koçhisar, Karaağaç mıntıkalarında sükunet sağlanmıştı. Refet Bey de Seydişehir ve Beyşehir'deki asilerin dağıldığını haber verdi.[180]

16 Ekim'de Bozkır'a giren Refet Bey, ani bir baskınla 18 Ekim'de Seydişehir'i ele geçirdi.[181] Refet Bey, 19 Ekim'de bir baskınla Beyşehir'e girip yörenin önemli asilerinin elebaşlarını tam görüşme yaparken bastırmasına karşın sadece 30 kadar asiyi yakalanabildi. Refet Bey böyle geniş bir isyanın yarım yamalak tedbir ve girişimlerle bastırılamayacağını savunmakla yetindi. Çünkü gönderilen müfrezeler sonuca yaklaşılırken ayaklanma bölgesinden geri çağrılmaktaydı bu da sorunu çözmemekteydi. Bunların Batı Cephesi'ne yaklaşma sebebi; 24 Ekim'de yapılacak Gediz taarruzuydu. Kuzeye dönük harekat bastırılmış

[175] Apak, a.g.e., s.123
[176] Atatürk, a.g.e., C.II.,s.552-553
[177] Esengin, a.g.e., s.211-212
[178] HTBD, 24(73), Ankara: Gnkur. Basımevi, Eylül 1975, s.34
[179] HTBD, 24(73), s.28
[180] HTBD, 24(73), s.30
[181] Ertuna, a.g.e., s.194

olsa da denize dönük ayaklanma Aladağ- Hadım-Aladağ dağlık bölgesinde tehlike oluşturmaktaydı. Önce Çiğil bölgesinin asilerden temizlenmesi ardından da Akseki-Antalya doğrultusunda denize dönük isyanın bastırılması düşünüldü. Bozkır müfrezesinin kuvvetli piyade ile pekiştirilerek Hadım-Aladağ dağlık bölgesini Karaman-Ermenek'i baştan başa temizleme kararı alan Refet Bey, Bozkır müfrezesinin silah ve cephane yönünden pekiştirilmesini istedi.[182]

Albay Refet Bey, 22 Ekim'de Çiğil'e giderken Yarbay Osman müfrezesi de Ilgın'dan Çiğil'e gelmişti. Burada iki kuvvetin birleşmesi ile 23 Ekim'de Çiğil asilerden temizlendi. Demirci Mehmet Efe, 24 Ekim'de İbradı, 25 Ekim günü Akseki, 4 Kasım'da Antalya, 22 Kasım'da da Isparta'ya girerek bu bölgeyi asilerden temizledi.[183] Delibaş Mehmet, bu ayaklanmada başarısız olunca Mersin bölgesinde Fransızlara sığınmak zorunda kaldı.[184]

T.B.M.M.'de Konya isyanı ile ilgili 9 Eylül'de yapılan oturumda Dahiliye Vekaleti Vekili Adnan Bey, telgraf hatları kesik olduğu için Konya'dan bilgi alınamadığından şikayet etmekteydi. Asiler Delibaş Mehmet idaresinde Konya'yı ele geçirmişti. Bunun üzerine Refet Bey, bir miktar kuvvet alarak Konya'ya girdi ve şehirde güvenliği sağladı. Konya ile Karaman arasındaki tren yolunu asiler işgal ettiği için kuvvetler bu sefer Karaman'a sevk edildi. Bu arada Ereğli'de önemli bir hadise meydana gelmemiştir. Ereğli'nin güneyindeki Ayrancı'da ise asiler toplanmaktaydı. Konya'ya giden birliğin, Koçhisar'da rastladığı firarilerden Konya'nın Yunanlılar tarafından ele geçirildiğini öğrenmeleri, askerler arasında dağılma meydana getirdi. Konya ve çevresindeki bazı yerler ile asilerin telgraf tellerine hasar vermeleri sonucu haberleşme yapılamamaktaydı. Ama bir süre sonra istasyon hattı ve orada bulunan telsiz telgrafla haberleşme sağlanabildi. Bu sırada Refet Bey, Çumra'dan Karaman istikametine giderken Çekel karyesinde asilerin toplanıp Ilgın'ı bastıkları haberini aldı. Böylece bölgeye mühim miktarda kuvvet sevk edildi. Buna karşın Konya merkezine bu sırada Milli Kuvvetler hakimdi.[185]

Karesi Mebusu Vehbi Bey, gazete haberlerinden meclisi haberdar eden vekillerdendi. Bahsettiği haberlerde asilerin silahlarını teslim etmeleri istenmekteydi aksi halde ailelerinin

[182] HTBD, 24(73), s.39-40
[183] Ertuna, a.g.e., s.200
[184] Atatürk, a.g.e. C.II., s.553
[185] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I, s.126-127

memleketten çıkarılmaları ve evlerinin tahrip edilmeleri yazılıydı.[186] Bu haberlerden anlaşılan eşkıyalığa başlayan bu kişilerin kendilerini yaktıkları gibi ailelerini de sonu belirsiz bir maceraya sürüklemekte olduklarıydı.

Karahisarı Sahip Mebusu İsmail Şükrü Efendi, Konya Mülki Teşkilatının yeniden ıslah edilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Eğer bu teşkilat yenilenmezse yani Konya bu teşkilatla her zaman idare edilirse oraya sokulan ateş artarak devam edecekti. Öncelikle Konya üç müstakil liva haline getirilmeliydi. Birinci liva Konya livası, ikinci liva Karaman livası, üçüncü liva Akşehir livası olmalıydı. İsmail Şükrü Efendi'ye göre Nahiye teşkilatı önemliydi. Nahiye teşkilatında kazaların çoğaltılması önemli bir yer teşkil etmekteydi. Aynı zamanda İsmail Şükrü Efendi, sarıklı olmasına rağmen sarıklıların ecnebi parasıyla köy köy gezerek ahaliyi zehirlemelerinden dolayı rahatsızdı ve bunların Van'a Erzurum'a gönderilmeleri taraftarı idi. Çiğil'deki isyan İsmail Şükrü Bey'e göre bir an önce bastırılmazsa vereceği zarar çok daha fazla olacaktı. Konya'nın vaziyeti çok vahim olmakla birlikte bunun önüne geçmek için mülki teşkilatları çoğaltmak lazımdı ve halkı nüfuz altına alıp zorbalık altında bırakmak gerekmekteydi. Bunun için Konya'da hususi bir idare kurulmasını savunmaktaydı. Konya'nın içinde bulunduğu duruma gelmesinde Vali Haydar Bey'in iyi niyetinin olumsuz bir durum oluşturmasından bahseden İsmail Şükrü Bey, dolayısıyla hükümetin de Vali Haydar Bey'in iyi niyetine güvenerek aldandığı üzerinde de durmayı ihmal etmedi. [187]

Asi ailelerinin yaşadıkları yerlerden uzaklaştırılmaları kararının harp zamanı olduğu için Hıyaneti Harbiye Kanunu Kumandanının yetkisi dahilinde olması dolayısıyla Dr. Adnan Bey, kumandanın buna lüzum gördüğü taktirde bu kanunu uygulaması taraftarıydı. Mülki teşkilatlar konusunda İsmail Şükrü Efendi'ye Dr. Adnan Bey de katılmaktaydı.[188]

M. Şükrü Bey, Konya'daki asilerin önceden beri bir hıyanet şebekesi kurduğu görüşünü düşünmekteydi. Artin Cemal (Eski Konya Valisi), İtilaf Devletleri'nin etkisiyle hıyanet fikrini halka aşılayan kişiydi. Konya isyanında daha önceki isyanda ele geçirilen asilerin serbest bırakılmaları yüzünden Konya isyanının yaşandığını düşünmekteydi. Vali

[186] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.199
[187] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.199-201
[188] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.201

Haydar Bey, eğer aldatılmamış olsa idi Şükrü Bey'e göre, isyan alevlenmeden bastırılabilirdi.[189]

Daha önce meydana gelen Bozkır hadisesinde faillerin cezalandırılmamasını bir hata olarak gören Konya Mebusu Vehbi Bey, asilerin, hükümet tarafından gösterilen müsamahayı kullandıklarını bir çok mebus gibi düşünmekteydi. Ona göre; "Merhamet zamanında şiddet, şiddet zamanında merhamet felakettir." Konya isyanının 3. ve 4. dereceden suçluları aftan yararlanmışlardı. Asıl suçlular ise meydana çıkarılamamıştı. Bu yüzden Konya hadisesi bitmiş diyenlere karşı Vehbi Bey, bitmediğini savundu. Sebebini de hakikatin meydana çıkarılmadan konun kapatılması olarak açıklamaktaydı. Eğer bir önceki vakada Rıfat Efendi'nin mahdumları tarafından sokaklara yaftalar yapıştırılırken bunları yapıştıranlara gereken ceza verilse idi bu herkese ibret olacağı için Konya'da tekrar bir isyan çıkması Vehbi Bey'e göre önlenmiş olurdu. Aynı zamanda sarıklı asilerin, sahte sarıklı olduğunu ve ulemadan sayılamayacağını düşünmekteydi. Hükümet iyi olduğu zaman düşmanın eline koz geçemezdi. Eğer halk memnun kılınmazsa düşmanın eline kılıç verilmiş olurdu ve jandarma aracılığıyla halkı ıslah etmeye çalışmak halkın memnuniyetsizliğine sebebiyet verirdi. Jandarmanın halkın nefretini kazanacak şekilde muameleleri de mecliste duyulmuştu. Mesela firar eden askerlerin ailelerinin alınıp götürülmesi, daha da kötüsü ırz ve namuslarına göz dikilmesi, halkın düşman tarafından aldatılmasına vesile olmaktaydı. Asıl münafıkların birkaç kişiyi geçmediğini de düşünen Vehbi Bey, bunun sebeplerinin ortaya konmasıyla sorunun çözülebileceğini düşünmekteydi.[190]

Karahisarı Mebusu Vehbi Bey'e göre, Bolu, Düzce, Adapazarı, Çorum ve Yozgat'ta hep aynı sistem takip edilmişti. Buralara girince muhacir ve zabit öldürmek, namusa tecavüz etmek, zorla yağma etme gibi faaliyetleri vardı. Yalnız bu yapılanlardan başka yerlerde yaşayan halk habersiz kalmaktaydı. Bu şekilde propaganda etkisini bulmaktaydı.[191]

Trabzon Mebusu Hüsrev Bey, fesadın irşattan daha etkili olduğunu düşünen bir kişiydi. Harbin 6 sene sürmesi halkın asker vermeye olumsuz bakmasına sebep olmuştu. Bu da fesat dalgasına halkın daha kolay kapılmasını sağladı. Hüsrev Bey, hükümet güçlü olduğu zaman, halka fesatla yol alınamayacağı ve isyan olduğunda bunun daima asilerin zararına olacağı öğretilirse halkın artık isyan etmeyecekleri kanısındaydı. Tunalı Hilmi Bey ise Vali Haydar Bey'in Konya isyanının hazırlığını önceden fark etmemesinden dolayı görevden

[189] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.201-202
[190] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.203
[191] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.203-204

alınmasını istedi. Dr. Adnan Bey de Vali Haydar Bey, için söylenenlere katılmamakla beraber Haydar Bey için verilecek kararın konu ile ilgili tam bilgi alındığında verilmesi gerektiğini düşünmekteydi. İsmail Şükrü Efendi, Konya isyanı ile ilgili çok güzel bir tespit yapıyor ve diyor ki; asilerin elinde önemli bir silah vardır o da şeriat silahıdır.[192]

Memleketteki kötü idare sonucu asilerin bundan güç alıp isyana kalkıştıkları görüşünde olan Nafiz Bey, Ilgın'da halkın yüzde doksan beşinin hükümet aleyhinde davrandıklarını ve çıkan isyanda da kaymakamın eli olduğunu iddia etmekteydi. Vali Haydar Bey'in olaydan haberdar olmasına karşın bunu dikkate almaması Nafiz Bey'e göre önemli bir hataydı. Çünkü isyan Ilgın'dan başlamıştı. Nafiz Bey'de askere alma meselesinin memlekette çıkan isyanlarda önemli rol oynadığını düşünmekteydi. Mebuslardan Abdulhalim Efendi ile Kazım Hüsnü Efendi Konya isyanı üzerinde suçüstü yakalanması üzerinde mecliste durulmasına karşın sebepleri üzerinde detaylı bir açıklama yapılmamıştır. İşledikleri suçtan dolayı Çelebi Efendi ve Kazım Bey'in Erzurum'a gönderilmelerine karar verildi.[193]

Mebuslardan Mehmet Şükrü Bey, bir mebusun mebusluk sıfatı alınmadan tutuklanmasını doğru bulmamakla beraber tutuklu bulanan mebuslarında kefaletle serbest bırakılmasına bir anlam verememekteydi. Mehmet Şükrü Bey'in sıkıntı çektiği konulardan biri de herhangi bir konu hakkında Meclis-i Âli'nin kararı alınmadan hükümetin karar vermesiydi.[194]

Mebusların suçüstü yakalanmasını bunun hem siyasi, hem adi, hem de cinai olarak yorumlayan Çankırı Mebusu Tevfik Efendi, Konya'dan Erzurum'a gönderilen mebusların evrakları geldikten sonra 3 te 2 çoğunluğa göre suçluluklarına karar verilmesi ve gerisinin mahkemeye bırakılması görüşündeydi. İzmit Mebusu Hamdi Bey, Meclis-i Âli'nin Heyet-i Vekile karşısındaki durumunun aciz olduğunu düşünmekte ve buna karşı ya meclisin icrasından bahsedilmemeli yada meclis kudretini göstermeliydi. Konya Mebusu Vehbi Efendi, Kazım Hüsnü Bey'in bir iftiraya maruz kalması ihtimalinden dolayı evrakların beklenmesi ve incelenmesi fikrindeydi. Lazistan Mebusu Abidin Bey'de, suçüstü yakalanmış olan bu mebuslara ayrıcalık gösterilmemesini meclisten isterken aynı zamanda mebusların hemen

[192] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.204-205
[193] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.206
[194] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.206-207

tutuklanmasını da uygun bulmaktaydı. Mebuslar konusunda hükümetin yaptığı işe onay veren kişilerden biri de Aydın Mebusu Mahzar Bey'di.[195]

Konya'daki Divan-ı Harbin ilgası ve bir an önce Hıyanet-i Vataniye ve İstiklal Mahkemeleri kanunun uygulanması taraftarı olan Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey göre; suçu ispatlanmış ve unvanı olan bir adamın Erzurum'a gönderilmesi yanlıştı ve idamı lazım gelmekteydi. Divan-ı Harbin bir mebusu tutuklamasının yanlış olduğunu düşünen Karesi Mebusu Vehbi Bey, aynı zamanda mahkemenin mebusu konuşturmak için tutuklaması Meclisin kapısına kiralık hane yazıp asmasını gerektirmekteydi. İsmini tespit edemediğimiz bir mebusa göre, daha durum tespiti yapılmadan mebusların hareketlerinin sınırlandırılması yanlıştı. Ancak yapılan inceleme neticesinde bu kişileri sadece uzaklaştırmak değil belki de asmak gerekirdi. Aydın Vekili Tahsin Bey, tutuklu mebuslardan Çelebi Efendi'nin kuvvetli bir sülaleye sahip olmasının kendisine verdiği imtiyaz nedeniyle en büyük cezaya çarptırılmasını düşünmekteydi. Aynı zamanda yüce meclisin de Reisliğini yapan Çelebi Efendi, meclisin seçkin sıfatına sahip olduğu halde kendisi bu dinin ve bu milletin en büyük düşmanlarıyla işbirliği yapmış ve Konya vilayetini ateşe vermişti. Asiler ilgili evrak tamamlandıktan sonra suçlu görülen kişilerin cezalandırılması görüşünde olan Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey'e göre; Meşruiyetin makinesi olan Kanun-i Esasiye saygılı olmadıkça yer yer isyanlar meydana gelmesi kaçınılmazdı. Bir mebusu küçük suç ve cinayetle mahkum etmek, ya da cinayet suçlamasıyla tahkikat başlatmak kanuna aykırı idi. Meclisin üçte ikisi mebusların suçlu olduklarına kanaat ettikleri taktirde hak yerini bulabilirdi. Ne Divan-ı Harp ne de bidayet mahkemeleri bir mebus hakkında istediği gibi karar veremediği için ortada bir suç varsa araştırılıp gerekirse idam kararı verilmeliydi. [196]

Konya vakasını Bolu vakasıyla kıyaslayan Bolu Mebusu Dr. Fuat'a göre; Bolu vakasında da Mebus Vahap Efendi'nin bir ihaneti görülmesine karşın mecliste mazbatası okunduktan sonra mebusluğu kabul edilmiş fakat aynı zamanda da idam kararı alınarak uygulanmıştı. Bolu vakası Konya vakası yanında önemsiz kalmakla beraber Bolu'ya yapılanlar Konya'ya yapılandan daha fazladır. Kısaca Dr. Fuat, Çelebi'nin sürülmesinden yana değil de idamından yanadır. Kütahya Mebusu Ragıp Bey'e göre de kanun açıktır. Kişi suçüstü yakaladıktan sonra tutuklanmalıydı bu yüzden konuyu uzatmak taraftarı değildi. Dr. Adnan Bey, Kanun-i Esasiye'nin 79. maddesi uygulanmasını istemekteydi. Bu arada Divan-ı

[195] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.207
[196] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.208-209

Harp üyeleri, mebusları sürmeye karar vermişti. Bu karar çıkar çıkmaz 48. maddenin hükümlerine göre mebusların azalıkları da düşmüş olacaktı.[197]

2.1.7.KOÇKİRİ İSYANI (6 Mart-17 Haziran 1921)

Koçkiri Aşireti, Sivas'ın İmranlı ilçesinde Karlık ve Boğazören köylerinde yaşayan bir Kürt- Alevi aşiretinin adıdır.[198]Aşiret, Hafik (Koçhisar), Zara, Suşehri, Refahiye, Kemah, Kangal, Ovacık, Kuruçay ve bunları kapsayan bölgede yaşıyorlardı. Bu aşiret Kürtçe konuşmakla beraber Türkçe de konuşabiliyordu. Kendi varlıklarını korumak için önceden beri silahlı durumda bulunan aşiretin elinde 2500 kadar silah bulunmaktaydı. Koçkiri Aşireti, Beş büyük kabileden meydana gelmekteydi. Bunlar; İbolar, Zazalar, Balular, Kerteliler ve Sarular. En güçlü kabile İbolar'dı. [199] Zaten ayaklanmanın tertipçiliğini de yapan bu aşiretti.[200]

Koçkiri Aşireti'nin başkanları, Padişah II. Abdülhamit tarafından kendisine paşalık verilmiş olan Mustafa Paşa'nın oğlu Haydar ve kardeşi Alişan idi.[201] Haydar, Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada Kürt Teali[202] ve Teavün Cemiyeti'ne yazılmış ve bu derneğin bir şubesini de kendi başkanlığında İmralı'da açmıştı. Bu derneğin İstanbul ile bağlantısı kuvvetli olduğundan kolayca maddi destek bulabiliyorlardı. Derneğin sekreteri ve aynı zamanda Alişan Bey'in katibi olan Musa oğlu Alişir, Jepin (Jin-Hayat) adlı bir gazete çıkarmakta ve Kürtçülük propagandası yapmaktaydı.[203] Görülen odur ki bölgedeki Kürtçü

---

[197] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.209

[198] Uğur Mumcu, ***"Kürt-İslam Ayaklanması"***, 1. Basım, İstanbul: Tekin yayınevi, 1991, s.35.

[199] Dr. Hüseyin Yıldırım, Koçkiri Ayaklanması, "***Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I"***, (23-25 Ekim 1995-İstanbul), Ankara: Genkur. Basımevi, 23-25 Ekim 1995- İstanbul, s.383-384.; Esengin, a.g.e., s.217-218; Apak, a.g.e., s.151; Göktaş, a.g.e., C.1, s.37; Mumcu'ya göre aşiret 6 kabileden oluşmaktaydı. Bunlar; İbolar, Geriyalar, Sefolar, Sarolar, Bolular, Laçinler, Pevizanlı kabileleridir. Bugün Koçgiri Aşireti; Tanrıverdi, Alişanoğlu, Apaydın, Balta ve Öztürk aileleridir. Mumcu, a.g.e., s.193; Kürt aşiretleri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ziya Gökalp, "***Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik İncelemeler"***, Ankara: Komal yay., 1975, s.48; Nazmi Sevgen, ***"Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri"***, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1982, s.51-240., Yavuz Edip, ***"Tarih Boyunca Türk Kavimleri"***, Kurtuluş Matbaası, 1968, s.308 vd.

[200] Apak, a.g.e., s.152.

[201] Yıldırım, a.g.m., s.384.

[202] Kürdistan Teali Cemiyeti, 17 Kanun-ı evvel 1334 (17 Aralık 1918) tarihinde İstanbul'da Seyit Abdülkadir Efendi, Hüseyin Şükrü Bey, Dr. Şükrü Mehmet Bey, Muhittin Nami Bey, Babanzade Hikmet Bey ve Aziz Bey'in çabalarıyla kurulmuştur. Tunaya, a.g.e., s.198.

[203] Esengin, a.g.e., s.218-219.

faaliyetlerin başını çeken gerçek lideri de Alişir idi.[204] Hatta Alişan ve Haydar'dan aldığı destekle 150 kişilik kuvvetle Kemah'ta soygun ve yağma işlerine başladı.[205]

1919 Ağustos'unda Erzurum'dan Sivas'a geçen Mustafa Kemal, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın aracılığıyla bölgedeki ayrılıkçı önderlerden Haydar'ın kardeşi Alişan ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Mustafa Kemal, Erzurum Kongresinde Koçkiri ve Dersim aşiretlerinden başka bütün Kürt aşiretlerinin kendisini desteklediğini aynı desteği kendilerinden de beklediğini ifade etti. Alişan Bey, Wilson Prensipleri çerçevesinde Kürt bağımsızlığı için mücadele devam edeceklerini söyleyerek Milli Mücadeleye destek vermek yerine onu baltalama yolunu seçti. Hatta bir süre sonra Ankara'da toplanan Mecliste Alişan Bey'in mebus olarak Ankara'ya gelmesi teklifi karşısında Alişan Bey bu teklifi reddetmişti. Buna karşın Dersim'den Meço Ağa, Diyap Ağa, Mustafa Bey, Ahmet Ramiz, Hasan Hayri mebus seçilerek Dersim bir ölçüde etkisiz hale getirilmiş oldu.[206]

Mustafa Kemal'i ve İstanbul Hükümeti'ni dikkate almayan Kürtler Kemah, Eğin, Kuruçay, Refahiye ve Erzincan'a saldırılarda bulunup yolcuları soyma yolunu seçtiler. Bölgedeki ayrılıkçı faaliyetlerin Paris Konferansı'nda Bogos Nubar ile Kürt Şerif Paşa'nın anlaşma yapmaları ile hız kazanmasına vesile olmuştu.[207] Kendisini Kürt Milli Delagasyonu Başkanı olarak gören Şerif Paşa, 20 Kasım 1919'de Ermeni Milli Delegasyonu Başkanı, Nubar ve Ermenistan Cumhuriyeti Delegasyonu Başkan Vekili Dr. H. Ohancanyan ile Paris Barış Konferansına sundukları önergede "Birleşik Bağımsız Ermenistan" ve "Bağımsız Kürdistan" oluşturulmasını istediler.[208] Bu da gösteriyor ki Doğu Anadolu'da farklı iki ırk Türklerin kuyusunu kazmak için en alçak bir şekilde işbirliği yolunu seçmişlerdi. Özellikle Türklerle dindaş olan ve yüzyıllarca içi içe yaşayan Kürtler İngilizlerin oyununa getirilmişti. Ermenilerin ise kendi devletlerini kurmalarına karşın hala taşeronluk yapmaları da hiçbir zaman bu bölgenin boş bırakılmaması gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda Koçkiri ayaklanmasının içinde Mığırdıç adlı bir Ermeni'nin bulunması da Koçkiri

---

[204] Nazmi Sevgen, "Yakın Tarihin Esrarla Örtülü Hadiseleri ve Koçkirili Alişir", ***Tarih Dünyası***, 1(9), 15 Ağustos 1950, s.377-381.
[205] Suat Akgül, Doğu İsyanları (1806-1938), ***Kara Harp Okulu Dergisi***, 1 (2), Ankara : 1994, s.105
[206] Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, ***"İki İsyan Bir Paşa"***, 2. Basım, Ankara: Babil Yayınları, 2003, s.130-132
[207] Apak, a.g.e., s.153
[208] Celal Pekdoğan, Milli Mücadele'de Malatya ve Çevresinde Bölücü Faaliyetlerine Karşı Yöre Halkının Tutumu ve Teşkilatlanmaları, ***"Beşinci Askeri Semineri Bildirileri I"***, (23-25 Ekim 1995- İstanbul), Ankara: Genkur. Basımevi, 1996, s.365 (Şerif Paşa ile Bogos Nubar Paşa'nın görüşme tarihi 20 Kasım 1920 olarak belirtilmektedir.); Akgül, a.g.m., s.104; Doğan Avcıoğlu, ***"Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e"***, 2. Basım, C.3, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1976, s.1155.

ayaklanmasına farklı bir boyut kazandırmıştı.[209] Sadrazam Damat Ferit'de 17 Nisan 1920 ve 20 Temmuz 1920 tarihlerinde İngilizlere, Mustafa Kemal'e karşı Kürtleri kullanmayı teklif etmesine rağmen Lord Curzon, bu öneriyi kabul etmemiş ama Kürtleri Türklere karşı kullanma fikrinden de vazgeçmemişti. İngilizler, hem Kürtleri hem de Ermenileri Türklere karşı kullanma yolunu seçti.[210] Fakat İngilizlerin Ermenilerle Kürtleri birleştirme planı ters tepmiş Kürtler İngiliz oyununa gelmeyerek uzlaşma yolları Anadolu'daki Aşiret Beyleri tarafından kapatılmıştı. Bunda Kürtlerin Ermenilerin himayesi altına girmek yerine Osmanlı idaresini tercih etmeleri etkili oldu.[211] Asiler propagandalarında Aleviliği de kullanmaktan çekinmiyorlar aksine "Ankara Hükümeti'nin Alevileri keseceği" gibi mantık dışı fikirleri ile halkı etkilemeye çalışıyorlardı. 10 Ağustos'ta imzalanan Sevr Barış Antlaşması da Kürtlerin Fırat'ın doğusunda özerk bir Kürt Devleti kurmaları yönünde imkan sağlamaktaydı.[212]

Örgütlenme çabaları hızlı bir şekilde sürerken T.B.M.M.'de Kürt mebusların sayısı yetmiş ikiydi. Bu arada Kürt Teali Cemiyeti aslen Dersimli olan Nuri Dersimi'nin, İstanbul Hükümeti tarafından Zara, Divriği ve Kangal'a veteriner hekim olarak atanmasını ve burada bağımsız Kürdistan için faaliyetlere başlamasını sağladı. Bu çalışmalar doğrultusunda Türk askeri karakollarını basma, stratejik nokta ve silahların ele geçirilmesi yolu seçildi.[213] Bu sırada Nuri Dersimi, 1921 yılı başlarında Kangal ilçesine bağlı Yellice nahiyesinin "Hüseyin Abdal Tekkesi"nde yaptığı toplantıda Kürt Aşiret Reislerinden; Sevr Antlaşması'nın uygulanmasını ve Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim ve Koçkiri'yi içine alan bağımsız bir Kürt Devleti kurulması yönünde bir karar alınmasını sağladı.[214]

Hazırlıklarını tamamlayan asiler ilk saldırılarını Temmuz ayında Mısta komutasında Zara'nın Çulfa Ali Karakoluna yaptılar. Ardında da Refahiye'de Şadan Aşiret Reisi Paşo saldırılarda bulundu. Ankara Hükümeti de bu olumsuz faaliyetlerin önüne geçebilmek için Koçkiri aşiret reisi Alişan'ı Refahiye Kaymakamlığı'na, kardeşi Haydar'ı ise Ümraniye Müdürlüğü'ne atadı.[215] Bütün yapılanlara rağmen isyan ateşi artarak devam etmiş nihayet Sivas yöresinde de Zalim Çavuş adlı Şadan Aşiretinden Hüseyin Ağa, Zara'da saldırıya geçti. Zalim Çavuşu yola getirmek için 6. Süvari Alayı bölgeye gönderildi. Sivas'tan yola çıkan

[209] Sevgen, a.g.m., s.378; Balcıoğlu, a.g.e., s.131.
[210] Avcıoğlu, a.g.e., C.I., s.140-141.
[211] Avcıoğlu, a.g.e., C.3, s.1155-1157.
[212] Balcıoğlu, a.g.e., s.133.
[213] Göktaş, a.g.e., s.38.
[214] Mumcu, a.g.e., s.36.
[215] Yıldırım, a.g.m., s.385; Mumcu, a.g.e., s.36; Göktaş, a.g.e., s.38; Tunaya, a.g.e., s.201; Apak'ta Haydar'ın Divriği Kaymakamlığına atandığı yazmaktadır.

Alay Karacaviran'a bağlı Kapukaya Köyü'nde asilerde yaptığı çatışmada başarılı olamadı. Bunun üzerine alay Zara'ya geldi.[216] Alay Komutanı Halis Bey ile Zara Kaymakamı ve Tortum Kaymakamı Şakir Bey, Ümraniye Nahiyesi Müdürü Haydar Bey'in evine giderek[217] çarpışma sırasında askerlerden alınan silahların geri verilmesini istedi. Haydar buna yanaşmayınca Ümraniye Müdürlüğü görevinden alındı. 14 Şubat 1921'de 6. Süvari Alayı buradan Ümraniye'ye asileri yakalamaya geçtiğinde burada yoğun bir propaganda ile karşılaşıldı.[218] Bunlardan biri de: "Kürtlerin Ermeniler gibi sürülecekleri" iddiaları idi. Bunlardan cesaret alan Kör Rıfat ile Karamanlı Nuri, 5 Mart 1921 günü İmranlı'ya saldırıp subay ve memurları ele geçirdiler.[219] Aslında bu iddialar Halis Bey ile Haydar Bey'in yaptıkları görüşme sırasında Halis Bey'in cebinden bir kağıt çıkartıp kendisinin idam fermanı olduğunu söylemesi ve ardından da: "Ermenilere benzetip ve sizi tamamıyla imha ederim" sözleri üzerine Kürtler arasında geniş yankı bulmuştu. Zaten kısa bir süre sonra Halis Bey de şehit edilmiştir.[220] Bu olayda İmranlı Bucak Müdürü Haydar Bey el altından isyancılara yardım etmeyi ihmal etmemişti.[221] Haydar Bey'in, Dersim-Hozat'ta bulunan kardeşi Alişan'dan elli kişinin İmranlı'daki isyana yardım için gelmesini istemesi üzerine kardeşi beş yüz kişi toplayarak yol üzerindeki bütün Türk köylerini yağma ve halkı katletmek suretiyle bölgeye ulaştı.[222]

Ayaklanmanın anlaşma yoluyla önlenmesi için ilk olarak Sivas Valisi tarafından ileri gelen şahıslara ve din adamlarına telgraflar çekildi ve İmranlı bölgesi aşiretlerinin uyarılması istendi. Buna karşı Dersim Aşiret Reisleri ve Şeyhleri verdiği kararda; bu bölge halkında, ordunun Müslüman ve Müslüman olmayanların sayıları hakkında araştırma yapmasını hükümetin belki de Kürtleri yok etme politikası olarak algılandığından Koçkiri aşiretinin yaptığının doğru olduğunu savunmak oldu. Bunun üzerine Sivas Valisi asilerin saygı duyduğu eski Danıştay üyelerinden Şefik Bey'i Zara'ya gönderdi fakat bu girişimde bir sonuç vermedi.[223] Bunun üzerine Hükümet, 10 Mart 1921 günü Elazığ ili, Erzincan Sancağı ve Sivas ilinin Divriği ve Zara ilçeleri için sıkı yönetim ilan etti. 13 Mart 1921'de Ankara, Merkez

[216] Balcıoğlu, a.g.e., s.138.
[217] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.269.
[218] Balcıoğlu, a.g.e., s.138-139.
[219] Esengin, a.g.e., s.220; Ertuna, a.g.e., s.261-262.
[220] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.269.
[221] Ertuna, a.g.e., s.263.
[222] Yıldırım, a.g.m., s.386-387.
[223] Ertuna, a.g.e., s.263-264.

Ordusu[224] Komutanı Nurettin Paşa'yı isyanı bastırmakla görevlendirdi.[225] 8 Nisan'a kadar çarpışmalar devam ederken bu tarihe gelindiğinde asiler; Koçkiri (Zara), Divriği, Refahiye, Kuruçay, ve Kemah ilçelerinin seçkin bir vilayet haline getirilerek bir Kürt valinin atanması ve yanında bir Türk vali muavini verilmek suretiyle bir idarenin kurulması ile sorunun çözülmesini istedi.[226] Hükümet, 11 Nisan'da başlattığı isyanı bastırma harekatına 17 Haziran'da Haydar'ın kardeşi Alişan'ın yakalanmasıyla son verdi.[227]

İsyanın bastırılması ile ilgili konularda Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, bir takım çevrelerin ağır suçlamalarıyla karşılaştı. Emin Bey'in Mecliste verdiği örneklere baktığımız zaman Nurettin Paşa'nın suçlanma sebeplerini daha rahat anlayabilmekteyiz. Hükümetin ayaklanmayı bitirme isteğini kabul etmiş kişilerin çember içine alınıp tutulması hatta bu kişilerin öldürülme ve ırzlarına geçmeye varan bir facia ile karşılaşmaları insanların tahammül edemeyeceği bir hali doğurmuştu. Bir de Alevi olmasından dolayı karısı ve emlakı zorla alınan sonra da öldürülen insanlar vardı. En acı olaylardan biri de bir babanın kendisine bağlı bir ip sayesinde evlatları tarafından ipin çekilmesi suretiyle altı saat içinde feci bir şekilde öldürülmesiydi.[228]

Kürt ayaklanması ile ilgili bölgedeki Fransız Askeri İstihbaratının hazırladığı Amerikan Askeri Ataşesi vasıtasıyla ABD Yüksek Komiseri Mark L. Bristol'un eline geçen raporda sorunun bütün Yakındoğu'yu ilgilendirdiği ve olaya İngilizlerin Hindistan yolunu güvenlik altına alma düşüncesinden yaklaşmak gerektiği ifade edilmekteydi. Çünkü Hindistan yolunda iki problem vardı. "Bunlardan biri, İran üzerinden Bolşevik tehdidi, öte yandan Mezopotamya, İran ve Gulicistan üzeride Milliyetçi Türk-Pan-İslam tehditidir. Bu son tehdidi önlemek için İngilizler, Filistin ve Irak dahil Akdeniz'den Basra Körfezine uzanan kendi etkilerinde bir dizi devlet kurmak görüşündedir." Anlaşılan İngiltere'nin, Batı'da coğrafi bir deyim olarak kullanılan ancak hiçbir zaman siyasi bir birlik ifade etmeyen Kürdistan'ın karışık olmasından istifade ederek Mustafa Kemal'in liderliğinde yapılan Anadolu

[224] Merkez Ordusu, Karadeniz bölgesinde çıkan Pontusçuluk hareketine karşı ve Orta Anadolu'da asayiş ve güvenliğin sağlanması amacıyla 9 Aralık 1920 tarihinde 3. Kolordunun lağvedilmesi sonucu onun yerine kuruldu. Daha geniş bilgi için bkz. Apak, a.g.e., s.145.
[225] Akgül, a.g.m., s.105; Esengin, a.g.e., s.225-226.
[226] Apak, a.g.e., s.161.
[227] Mumcu, a.g.e., s.38; Ertuna, a.g.e., s.280; Akgül, a.g.m., s.106.
[228] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.269.

mücadelesine karşı bu oyunlara girişmesine ve Türkiye ile Mezopotamya arasında bir perde vasıtası görecek olan bir devlet oluşturmaya çalışmasına şaşırmamak gerekir.[229]

Yine aynı rapora göre Kürtler, hala kendilerine bir lider bulamadıkları gibi kendilerini düzene koyacak bir güçten yoksundur. Ancak Türkler Yunan karşısında yenilirse Kürtler, Türkler için bir tehlike olabilir. Aksi halde Türkler kuvvetli paşalarından birkaçını Kürtler üzerine göndererek Kürt sorunu çözecektir. İngilizler, bunu bilmekle beraber Kürt sorununa bu kadar ilgili olmalarının sebebi Mustafa Kemal'i, Musul konusunda oyalayacak bir güç olarak Kürtleri görmelerindendi.[230]

Tekrar Koçkiri hadisesine dönersek eğer bu bölgede oynanan oyunlar ve kimi milletvekillerinin siyasi çıkarlar yoktur açıklamalarına rağmen dış kuvvetler tarafından oluşturulmaya çalışılan kaos sonucu çıkan Koçkiri isyanının, Yunanlıların taarruz ettiği tarihten hemen önce 6 Mart'ta başlamış olması ilginçtir. Kasım 1921'de bir komisyon seçerek Sivas ve Zara'ya bu olayı incelemek üzere gönderen meclis, Koçkiri ayaklanmasının politik anlamda başladığını görmesine rağmen daha sonra tekrarlayacak olan isyanlar için çözüm üretmekten uzaktır.[231]

İsyan bastırıldığı zaman Nurettin Paşa, asi köylerini dağıtarak Anadolu'da başka bölgelere özellikle Türklerin arasına yerleştirerek kendilerine Türk olduklarını aşılamak fikrini savunmaktaydı. Fakat uygulanmayan bu teklif uygulansaydı belki de Şeyh Sait isyanı ve daha sonra baş gösterecek olan Kürt isyanlarına önlenebilecekti. Bu fikre meclisteki Doğu Milletvekilleri şiddetle karşı çıkmışlar hatta asiler ve ele başları için af istemişlerdi. Durum böyleyken Dahiliye Vekaleti ve Genel Kurmay Başkanlığı Nurettin Paşa'nın fikrine soğuk bakmak zorunda kalmıştı.[232]

Mecliste gizli olarak yapılan görüşmelerde Erzincan Milletvekili Fevzi Efendi, Ümraniye'deki hadisenin çeşitli sebepleri olmasına karşın siyasi olmadığı görüşünü savunarak asıl sebeplerin Aliço gibi birkaç fesatçının telkinleri yanında mülki amirlerin idaresizliği ve

[229] Orhan Duru, "***Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları"***, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, (?), s.156-157.
[230] Duru, a.g.e., s.160.
[231] Ertuna, a.g.e., s.281.
[232] Esengin, a.g.e., s.234-235.

Alevi Kürtlerinin, Ermeniler gibi tehcir edilecekleri hakkında çıkan dedikodu yüzünden olayın bu noktaya getirildiğini ifade ederek dış mihrakları göz ardı etmiştir.[233]

Bu dönemde Sivas Valiliği yapan Ebubekir Hazım Bey, Sakallı Nurettin Paşa'nın "müsademe değil katliam" yaptığı ve isyanı "şiddet ve vahşetle bastırdığı" görüşündedir. Bu durum mecliste yankı bulması ile bunun telafisi için görevini suistimal edenlerin cezalandırılması yönünde birçok takrir sunulmuştur.

Meclisin Koçkiri hadisesini gizli veya açık celsede tartışma konusundaki tavrı çoğunlukla gizli olmakla beraber uzun tartışmalara konu olmuştur. Celsenin gizli yapılamasını savunanların tavrı isyanın çok kanlı bir biçimde bastırılmasının dış kamuoyunda uyandıracağı olumsuz etkiden çekinmekteydiler. Celsenin açık olmasını isteyen kesim ise Anadolu'da verilen samimi mücadelenin görevini kötüye kullanan birkaç kişi yüzünden karalanmasının önüne bu hadisenin ancak aleni bir şekilde kamuoyu ile paylaşılarak geçilebileceğini düşünmekteydiler. Meselenin nazik olması bir kısım milletvekillerini konunun önce gizli celsede tartışılması sonra bunun açık bir celsede karara bağlanması düşüncesine itmiştir. Sonuç olarak mecliste önce gizli sonra açık celseler yapılarak hadise ile ilgili bir çok kanun çıkmıştır. Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey, mecliste yapılan gizli celselerin atıldığı ve hiçbirisinin toplanmadığı ve kayda geçirilmediğini iddia etmiştir. Zaten hadise ile ilgili konuyu açıklığa kavuşturacak bir tutanak da elimizde mevcut değildir.

Mecliste, Koçkiri hadisesi üzerine çıkarılan bir mazbatada isyan bölgesi milletvekilleri, Alişir dışındaki kişilerin affı ile hadisenin asıl suçlularının ve sebeplerinin ortaya çıkarılması için Meclisi Ali'den bir heyetin gönderilmesini ve Dersim'in ıslahı için tedbirler alınmasını isterlerken Dahiliye Vekaleti Vekili de tahkikat yapılmasına itiraz etmemiştir.[234] Ceridelerde ismine rastlayamadığımız vekillerden biri de yapılacak tahkikatın olayı altı ay daha gündeme taşımasından başka bir işe yaramayacağı görüşünde olup hükümetin kısmen yaptığı takibatla olayı söndürdüğü ikinci bir takibatın ancak tekrarlanacak suç görüldüğü taktirde yapılmasını, hükümetin bölge halkına takibatın yapılmayacağı konusunda söz vermesine dayandırmaktaydı. Takibat kararının çıkması halinde halkın hükümete karşı güvenini zedeleyeceğini haklı olarak düşünen vekilin önerisi mecliste kabul görmedi.[235]

[233] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.252.
[234] T.B.M.M. Açık Celse Zabıtları, C.13, s.71.
[235] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.267.

Öncelikle hadisesinin sebepleri mecliste ortaya koyuldu sonra mecliste af konusunu gündeme getirebilmek için Meclis-i Âli tarafından seçilip olay mahallini incelemek üzere bir heyetin gönderilmesine karar verildi. Diğer yerler için de İstiklal Mahkemelerinin oluşturulması gibi kararlar alındı.[236] Mecliste, Hasan Hayri Bey'in önergesi üzerine Koçkiri hadisesini teftişe giden heyet dönünceye kadar Harp ve İstiklal Mahkemelerince tutuklu bulunanlar hakkında hiçbir muamelenin yapılmaması kabul edildi.[237] Meclis, özellikle olay mahalline gidecek heyetin seçimiyle ilgili uzun tartışmalara sahne oldu. Bu heyetin önemi, burada yapılacak soruşturma sonunda verilecek kararla asi durumunda olan kişiler için çıkabilecek af kararında etkili olmalarından ileri gelmekteydi.

Bazı fikir ayrılıklarının da görüldüğü mecliste, vekillerden Saruhanlı Adliye Vekili Refik Şevket Bey, Koçkiri hadisesinde beraat etmeleri muhtemel kişilerin olabildiğince erken çıkarılmalarını isterken Dersimli Hasan Hayri Bey ise bir iki ay daha beklemelerinde mahzur görmemekteydi.[238] Görülen odur ki, Mustafa Kemal, Kürt milletvekillerinden istediği desteği mecliste bulmuştu. Asilerin yargılanması ile ilgili ortaya atılan fikirlerden biri de milletvekillerinden Adliye Vekili Refik Şevket Bey tarafından sunulmuştur. Onun meclisten beklentisi ise, bir şekilde isyana adı karışmış ve tutuklanmış kişilerin davalarının devam ederken idam kararlarının ertelenmesi ve beraat kararlarının ise hemen uygulanması şayet mahkumiyet kararı varsa da tetkik heyetinin vereceği rapor üzerine aflarının uygun görülmesi tarzındaydı.[239] Tabi ki burada af edilecek veya davaları ertelenecek kişiler Alişir ve yandaşları haricindeki isyana itilmiş halktı. Merkez Ordusu'nun kendilerini yok edeceğini düşünen binlerce Kürt ailesi canlarını kurtarmak için dağlara çıkmışlardı. Dağlarda yakalananlar ise isyancılıktan tutuklanmıştı. Boş kalan köyler yakılıp yıkılmasıyla ve ortaya da toplam 132 köyün haritadan silinmesi çıktı.[240]

Bölge halkı hükümetten sadece af beklememekte bunun yanında yağma edilen evleri için bir telafi beklemekteydi. Zaten Hakkı Hami Bey'in de dediği gibi eğer bu insanlar sadece tecil edilip evlerine gönderilirse rahat durabilecekler miydi?[241] Sorun ayaklanmayı bastırmanın yanında bölgede köklü bir ıslahatın gerekliliğinin asıl sorun olarak görülmemesidir. Belki de buraya gönderilen heyetin, isyanda birinci derecede suçlu olan kişilerin yanında bu olayı bastırmada gevşek davranan veya görevini kötüye kullanan kişileri

[236] T.B.M.M. Açık Celse Zabıtları, C.13, s.100.
[237] T.B.M.M. Açık Celse Zabıtları, C.13, s.106.
[238] T.B.M.M. Açık Celse Zabıtları, C.13, s.156.
[239] T.B.M.M. Açık Celse Zabıtları, C.13, s.155.
[240] İlhami Aras, ***"Adım Şeyh Sait"***, İstanbul: İlke Yayıncılık, 1997, s.29.
[241] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.267.

de halkın gözü önünde cezalandırması gerekiyordu. Bu şekilde adaletin sağlanmasıyla bazı vekillere göre bölgede düzen kurulabilirdi.[242]

Hakkı Hami Bey'in dağa firar etmiş asiler hakkında tecil kararı alınmıştır sözleri Emin Bey tarafından mecliste olumsuz karşılanmıştı. Bunun sebebi de dağa firar etmeyip hükümetten af dilemek için telsim olanların hala hapiste olmalarından kaynaklanıyordu. Aslında Emin Bey'e göre; af diledikleri için bunların tecil edilmeleri gerekiyordu. Fakat dağda gezenler af edilmemelidir, çünkü bunların evleri yanmış, kadınlarının ırzlarına geçilmiştir. Yani bunlar serbest olurlarsa tekrar isyan etmeyeceklerini kimse garanti edemezdi.[243]

Koçkiri hadisesinde sefalete maruz kalanlara, askeriyeye ait olan zahireden tohumluk ve yemeklik bedeli verilmesi 25 Şubat 1922 tarihli bir kanunla kabul edildi.[244] Bu kararın alınmasında halkın hükümetten uzaklaşmaması ve tekrar asiler yanında yer almaması düşüncesi hakimdi.

Koçkiri hadisesi ile ilgili davalara Samsun İstiklal Mahkemesi bakmıştır. Bunu bizzat Mustafa Kemal, Amasya'da bulunan Samsun İstiklal Mahkemesine gönderdiği şifre telgraftan öğrenmekteyiz. Bu telgrafta; Zara, Ümraniye ve Koçkiri olaylarına adı geçmiş bütün davalıların Samsun İstiklal Mahkemelerince bakılmasını isteyerek harp divanlarının ellerindeki davaları İstiklal Mahkemesine göndermelerini istemekteydi.[245] Koçkiri ayaklanmasında suçlu bulunanlar da İstiklal Mahkemesine sevk edilip cezalandırıldı.

[242] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.267.
[243] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II., s.268.
[244] T.B.M.M. Açık Celse Zabıtları, C.17, s.131.
[245] Ergün Aybars, ***"İstiklal Mahkemeleri 1920-1927"***, 1. Basım, İstanbul: Milliyet Yayınları, Nisan 1997, s.126.

III. BÖLÜM

3.1. ÇERKES[246] ETHEM İSYANI

3.1.1. ÇERKESLER'İN ANADOLU'YA GELİŞİ VE MİLLİ MÜCADELEYE KADAR FAALİYETLERİ

"Adıge"[247] adı ilk defa 5.yy. da ortaya çıktı ve 4. ve 6. yüzyıllar arası Abhazya, Bizans İmparatorluğu'nun bir tebası olan Gürcistan' a bağlı bir krallık konumuna getirildi. 523 yılında Jüstinyen zamanında Abhazya halkına Hıristiyanlık zorla empoze edildi.[248] Abhazya'nın bir ulusa dönüşebilmesinde 6. yy. dan 8. yy. a kadar Abhaz halkının Bizans, Pers ve Arap akınlarına karşı birleşmeleri etkili olmuştur.[249] 15.yy. da ise Kabartay Prensleri İslam dinini benimsemeye başlamışlar fakat halka yasak etmişlerdi. 16.yy.a gelindiğinde Abhazya, Osmanlı egemenliğini tanımıştı.[250] Aynı zamanda 1556'da Kafkasya, Rus istilasına maruz kaldı.[251] Osmanlı egemenliğinde iken Abhazlar, çeşitli zamanlarda bu egemenlikten kurtulmak için isyan etmişlerdi. 1771 yılı Abhazlar'ın Osmanlı egemenliğinden ayrılıp

---

[246] Osmanlı arşiv belgelerinde "Çerkes" tabiri kullanılmaktadır. Çerkesler, Kafkasya da birlikte yaşadıkları devirlerde bir millet idiler. Ortadoğu'ya dağılmış olan Çerkesler ise bugün bir millet değil, ancak içinde yaşadıkları milletlerin bir parçası durumunda bulunmaktadırlar. Osmanlı devleti içinde milletler mozaiğinden birini teşkil eden Çerkesler, çözülüş sürecinde bildiğimiz kadarıyla ulusların kendi milli devletlerini bağımsız oluşturma veya özerklik ve benzeri taleplerde bulunmadılar veya bulunamadılar. Çerkesler bir dizi ilişki ile Osmanlı yönetiminin gözüne girmiş önemli ayrıcalıklar elde ederek, devletin üst yönetim mekanizmalarında yer alabilmişlerdir. Kurtuluş Savaşına önderlik eden paşaların bir kısmının Osmanlı ordusundan gelme ve Çerkes olması bunu kanıtlamaktadır. İttihatçı ve meşrutiyetçilere de düşman olan Çerkeslerin onların bir devamı olarak gördükleri ulusçulara da düşman olup, Saltanatla kurulu çıkar ilişkilerinin sarsılmasını asla istememiş olmaları mümkündür. Yaşar Bağ, "Çerkesler bir Milletmidir",**Kafkasya** ,5(20) Ankara: Eylül 1968, s.15; Cemal Şener, ***"Çerkes Ethem Olayı",*** 8. Basım, İstanbul: Ant yay., Kasım 1997, s.23; Çerkesler'in etnik kimliği için bk.Hülya Hoşkan, ***"Türkiye'de Kuzey Kafkasya Toplulukları İle İlgili Yayınlarda Tarihi, Etnik, Kültürel Kimlik",*** İstanbul: M.Ü. Genel Türk Tarihi Yüksek Lisans Tezi, 1994

[247] Kuzey Kafkasya'da yaşayan ilk yerleşik boylar arasında en kalabalık olan Adıgeler'dir. Adıgeler kendi aralarında 12 alt boydan meydana geliyordu. Bunların isimleri: Kabardeyler, Bjeduğlar, Natuhoylar, Şapsılar (Ethem'in de dahil olduğu boy), Çemgueyler, Yecerikoylar, Ahbazlar, Janeler, Besleneyler, Vubuhlar, Mehoşlar, Hakutoylar, gibi değişik boylardan meydana geliyordu. Turabi Saltık, ***"Tarihsel Mücadele Sürecinde Adığeler, Ahbazlar, Alanlar (Osetinler), Çeçenler"***, İstanbul: Berfin yay., Ocak 2000, s.8

[248] Barutay- Yediç Özbek, ***"Çerkes Tarihi Kronolojisi"***, Ankara: (y.y.)1991, s.22; Sula Benet, ***"Ahbazlar Kafkasların Uzun Ömürlü insanları"***, Ankara: Kaf- Der yay, Mayıs 1994, s.6; Kadircan Kaflı, ***"Şimali Kafkasya"***, İstanbul: Vakit Matbaası, 1942, s. 58

[249] Benet, a.g.e., s.7

[250] Özbek, a.g.e., s.29

[251] İsmail Berkok, ***"Tarihte Kafkasya"***, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958, s.338

bağımsızlıklarına kavuştuğu tarihtir.[252] 1776'de Rusya'nın Kabartay arazisine tecavüzde bulunmasıyla 1777'de yaklaşık yüzyıl sürecek olan Çerkes-Rus mücadelesi başlamış oldu.[253] 1779 yılında aslen Gürcü olan Osmanlı Paşası Ferah Ali Paşa, hem Çerkesleri Müslümanlaştırmak hem de Osmanlı hakimiyetine alarak bu yolla doğu sınırını güvence altına almak amacıyla Soğucak'a gönderildi ve 1782 yılında Soğucak Kalesinden daha büyük olan Anapa Kalesini yaptırdı.[254] Böylece, Rusların da bu bölgede gözlerinin olması bölgede bir kaosa sebep olmuştur. 1822'de Kabartay mıntıkası Rusya'nın eline geçti. Fakat birkaç yıl sonra 1830 yılına gelindiğinde Abhazya'da bir ihtilal hareketi meydana geldi. Buna cevap olarak Rusya, 1834'te karşı harekete geçse de bunda muvaffak olamamıştır.[255]

Rusya Kafkasya'daki saldırılarına devam edince bu mücadele zamanla Osmanlı Rus Savaşlarının sebeplerinden biri olmuş ve 1853-1856 arasında Kırım Savaşı yapılmıştır. Bu savaşta, Fransız ve İngilizler Çerkesler'den Kırım Harbi için on iki bin süvari istemişlerse de Çerkesler, açık arazide savaşmayı bilmediklerini gerekçe göstermek suretiyle istenilen askerleri göndermedi.[256] Ancak daha sonra yapılacak antlaşmalarda Osmanlı Devleti ve Fransa'nın ilgisizliği sonucu konferans Çerkesler'in aleyhine döndü ve böylece Çerkesya Rus istilasına bırakıldı.[257] Bu arada dönem dönem büyük kurultaylar toplayarak dağılmamak için çözüm arayışlarına girişmelerine karşın 1859'da Mehmet Emin ve Şeyh Şamil gibi Kafkas kahramanlarının çabaları da sonuç vermedi ve bu liderler Ruslara teslim olmak zorunda kaldı.[258]

1860 yılında Karadeniz ile Byelaya (Şhaguaşe) Irmağı arasındaki Adıgey toprakları ve tüm Kuzey Kafkasya, Rus yönetimine bağlanmıştır.[259] 20 Mayıs 1860 tarihinde Çerkes Ethem'in de mensup olduğu Şapsığ yöresi kanlı savaşlarla adım adım ele geçirildi.[260] 13 Nisan 1863'te Abedzech ve Şapsığlar Ruslara teslim olmak zorunda kaldılar ve 14 Nisan da yapılan antlaşmada:

---

[252] Kaflı, a.g.e., s.79; Özbek, a.g.e., s.39
[253] Cemal Gökçe, ***"Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya siyaseti"***, İstanbul: Şamil Eğ. ve Kült. Vakfı, 1979, s.41
[254]Özbek, a.g.e., s.41, Berkok , a.g.e., s.371
[255] Berkok, a..g.e., s.419-423
[256] Özbek, a.g.e., s.98, Berkok, a.g.e., s.504
[257] Özbek, a.g.e., s.100. Rusların istilasından önce Çerkesler'in yaşadığı sınırlar; Kafkas Dağları'nın her iki tarafı, Karadeniz'in doğu kıyıları, orta ve alt Kuban nehri, Taman yarımadası, Terek nehrinin batı kıyıları ve Büyük Kabardey bölgesinin tümüdür. Batıray Özbek, ***"Çerkesler",*** 1.Basım, Ankara:Kafdağı yay., 1997, s.24
[258] Berkok, a.g.e., s.516
[259] Özdemir Özbay, ***"Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya"***, Ankara: Kaf-Der yay, 1995, s.51
[260] Özbek, a.g.e., s.135

"Çerkesler'in bir ay içerisinde dağlardan inerek ovalara yerleşmesi, kim bu emre uymaz ise savaş esiri muamelesi göreceğini, ya da Osmanlı Devleti'ne göç etmeleri gerektiği" Ruslar tarafından istendi. Bu arada Çerkesler'den boşalan yerlere Ayoff'tan getirilen Kazaklar yerleştirildi.[261]

Kısa bir süre içinde Ruslar, Abhazalardan asayişin düzeltilmesiyle ilgili çeşitli isteklerde bulundu. Buna göre: "Kabile ahalisinin dinlerini terk etmeleri, bütün silahlarını bırakmaları ve imparator tarafından teklif edecekleri hususları kabul etmeleri" bildiriyordu.[262]

Fakat tam olarak Ruslar, 1864'te Kafkasya Dağlarının en yüksek sırtlarını aştıktan sonra Tuapse'ye çıkarak Şapsığ'ları saf dışı bıraktılar.[263] 1864'te Çerkesler'in Ruslar ile Ahçip köyünün Hodz vadisinde son kez girdikleri mücadeleyi Ruslar, kanlı bir şekilde kazandı.[264] Böylece Çerkeslerin Kafkasya dışına sürülmesi işi en son noktasına gelmişti.

Osmanlı Hükümeti'nin yabancı göçünü destekleyen kanunnameler yayınlamasını bazı Kafkas kökenli tarihçiler farklı yorumlamışlardır. Burada Kafkas göçmenlerine kapıları açmak Osmanlı Devleti için sadece bu insanları Rus baskısından kurtarmak değil, aynı zamanda tarım alanlarını işleyecek, ekonomik alanda kalkınmaya yardım edecek eleman ihtiyacını gidermeye de yöneliktir.[265] 2 Mayıs 1923 yılına gelindiğinde Batı Anadolu'da yaşayan Çerkesler'in hükümet kararı ile Doğu Anadolu'ya sürgüne gönderilmeleri Çerkes Ethem ve Anzavur olaylarına bağlanmaktadır, bundan dolayı da Çerkesler de bir kırgınlık mevzu bahistir.[266]

---

[261] Özbek, a.g.e., s.150

[262] Abdullah Saydam, **"*Kırım ve Kafkas Göçleri(1856-1876)*",** Ankara: T.T.K., 1997, s.76. Bu konuda Tasviri Efkar haber yapmıştır ayrıca Abaza kaynaklarında da yer almıştır.

[263] Hayri Ersoy- Aysun Kamacı, "***Çerkes Tarihi"***, 2. Basım, İstanbul: Karınca yay, Aralık 1992, s.94

[264] Berkok, a..g.e., 525

[265] Saydam, a.g.e., s.78. Aslında Rusya 12 Aralık 1863 tarihli Osmanlı Devleti'ne gönderdiği tezkerede Osmanlı Devleti bu insanları kabul etmezse Kuban taraflarına zorla yerleştirileceğini bunun da kan dökülmesiyle sonuçlanacağını bildirmiştir. Aslında hükümetin hazinesinin müsait olmaması gerekçesiyle Bab-ı Ali bu gelenlerin kabul olmaması taraftarıyken Rusların zulmünden bu insanlara kapılarını açmıştır. Göçler her zaman aynı seyretmemiş iniş çıkışlar göstermiştir. Özellikle 1856-1857, 1860- 1862, 1864-1865 yılları yoğundur. Çerkes Ethem'in de ailesi 1864'te göç etmiştir.

[266] Özbek, a.g.e., s.172

3.1.1.1. ÇERKES ULUSÇULUĞU VE CEMİYETLERİ

İsyanlar, sarayın Çerkes asıllı görevlileri ve İstanbul Hükümeti'nin katkılarıyla, Çerkeslerin yoğunlukta olduğu yerlerde sıkça görülmekteydi. İngilizlerin amacı, Anadolu'daki ulusal hareketten, İstanbul ve boğazlar bölgesine yönelebilecek bir tehlikeye karşı, Kuzeybatı Anadolu'da tampon bir bölge oluşturmak ve olanak olursa, Ankara'ya kadar ulaşacak isyanlarla ulusal hareketi bastırmaktı. İç isyanların bastırılması sonucu, İngilizler bu kez anılan bölgede Yunanlıların himayesi altında bir Çerkes ulusçuluğu meydana getirmeye çalıştılar. Bu amaca yönelik olarak kurulan Şark-ı Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti'nin (Yakın Doğu Çerkesleri'nin Haklarını Sağlama Derneği) oluşumuna, Çerkes Ethem'in kardeşleri ve yakın arkadaşlarıyla katkıda bulunduğu görülmektedir. Çerkes Ethem ve yakınındakiler, Çerkes ulusçuluğu akımı içinde yer alarak işgal bölgesindeki Kirmasti (Mustafa Kemal), Susurluk, Manyas, Bandırma, Karacabey, Biga gibi yerlerde kendilerine bağlı kimselerle harekete geçmişlerdi. Kuzeybatı Anadolu'da geniş bir alanda bir Çerkes hükümeti kurmayı amaçlayan bu düşüncenin sonucu olarak, "Şark-ı Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti" ortaya çıkmıştır.Çerkes Ethem'in hatıralarında bu olaya dair hiçbir bilgi verilmemektedir. İstanbul Hükümetine bağlı olan Aydın Vali Vekili (İzmir Kadısı), Dahiliye Nezaretine 3 Aralık 1921 tarihinde yazdığı raporunda, hükümetçe kuruluşu onaylanan "Şark-ı Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti adına Kordon'da Fati'nin kahvesinde Yunanlıların sabık İstanbul temsilcisi Kalayordolus'un gözetiminde bir toplantı yapıldığını belirterek, İzmir Mutasarrıfı İbrahim Bey'in başkanlık ettiği bu toplantıya Çerkes Ethem, kardeşi Reşit Bey ile arkadaşlarının da katıldığını ve Çerkeslerin işgal altındaki havalide Osmanlı hakimiyetini tanımayacaklarını, Yunan kuvvetlerine yardımcı olacaklarını içeren 25 imzalı bir tamim hazırlayarak bunu uluslar arası cemiyetlere ve İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderdiklerini haber vermiştir. [267] Yani isyan sonrası Ethem, daha milliyetçi biri olmuş ve Çerkescilik uğruna düşmanlarla işbirliğine bile yeltenmişti.

Çerkes Cemiyetleri, Meşrutiyet genelinde, 1908'den itibaren ortaya çıktı. Bunlar arasında, kıdem bakımından, "Çerkes Teavün(Yardımlaşma) Cemiyeti" başta gelmekteydi. Bundan başka Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti de bulunmaktaydı. Çerkes derneklerinin tümü, muhtariyet (özerklik) ve bağımsızlık yanlısı olmamışlar, Osmanlı kadrosu içinde kalarak Çerkeslerin daha refahlı bir düzeye ulaşmaları amacını gütmüşlerdir. Şark-ı Karib Çerkesleri Temini Hukuk Cemiyeti ise, kısa süreli olmasına rağmen adından sıkça

[267] Sedat Bingöl, "Çerkez Ethem'e Dair Yeni Bazı Belgeler", ***Toplumsal Tarih***, 7(4),İstanbul: 1997, s.35

bahsettirmeyi bilmiştir. Cemiyet İzmir ve çevresini kontrol altında tutan Yunan kuvvetlerinin koruyuculuğu altında kurdurulmuştu.[268] 24 Teşrinievvel 1337'de yayınladıkları beyannamede ilginç açıklamalar yer almaktadır. Çerkesler'in Osmanlı egemenliğinde Türkçülük akımı adı altında Türkleştirme politikasıyla açıkça yok olmaya sürüklendiğini ileri sürmekle kalmıyor, Çerkesler'in Birinci Dünya Harbine zorla sokuldukları ve Mustafa Kemal'e de zorla destek verdiklerini kötü siyasetlerini görünce de kendilerine kurtuluş vadeden Yunan kuvvetlerine katılmayı milli çıkarlarına uygun buldukları gibi cümlelerle yaptıkları iyi şeyleri bile yo ediyorlardı.

3.1.2. İSTİKLAL HARBİ VE ÇERKES ETHEM'İN ORTAYA ÇIKIŞI

Çerkes Ethem[269], Yunanlıların İzmir'i işgalinden önce Balıkesir yöresinde şakilik yapmaktaydı. Ethem'in, 12 Şubat 1919'da İttihatçı İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunu 50 bin lira fidye karşılığı kaçırması pek çok çevrelerce eşkıyalık olarak adlandırılırken,[270] Gazeteci Hasan Tahsin, İttihatçı Vali'yi İngiliz düşmanı olarak göstererek, Ethem'i; "Çerkezlerin İngilizlere olan bağlılığını göstermek için dağa kaldırdı" diye savunmuştu.[271]

Ethem'i Milli Mücadele'ye davet eden kişi, 22-23 Mayıs 1919'da Muhittin Ünal Bey aracılığıyla Miralay Bekir Sami Bey'dir.[272] Ethem, Yunanlılara karşı Ege'de bir güç oluşturulurken Salihli'de cephe teşkilatını kurmayı başaran Ethem, Akhisar üzerinde de hakimiyet kumaya başladığı sırada bu cephenin başına Celal Bayar getirilerek Ethem'in cephesini genişletilmesi engellendi.[273]

Ethem, vatan savunmasına katıldıktan sonra Milli Kuvvetleri, Yunanlılara karşı resmen tanıtma çabası içine girdi. Buna kısaca bakarsak; Ethem, 1919 sonlarında Birgi'de,

---

[268] T.Zafer Tunaya, "***Türkiye'de Siyasal Partiler"***, C.II,1.Basım, İstanbul: İletişim yay.,1999, s.584-585

[269] Ethem, Bandırma ve Mihalıç ilçeleri arasında Emre Köylü, Çerkeslerin soylu boyundan Şapşıh oymaklı Ali Bey'in 5 oğlundan en küçüğüdür. Ali Bey ziraat ve değirmencilikle meşguldü Ethem'in en büyük abisi İlyas ile üçüncü abisi Nuri zaptiyelerle beraber Rum eşkıyalarla çarpışırken ölmüşlerdi.Hayatta kalan abilerinden Reşit Bey Harbiye'den 1901'de Tevfik Bey 1902'de piyade zabiti olarak çıktılar. Ethem, abileri gibi subay olmak arzusunda idi. Babası en küçük oğlunu çok sevdiğinden, yanından ayrılmasına izin vermedi. Sarışın olduğu için babasının "ÇAKIR" dediği Ethem 19 yaşında İstanbul'a kaçtı, Rüştiye mezunu olduğu için Bakırköy Süvari Küçük Zabit Mektebi'ne ayrıldı, okuldan birincilikle zabit vekili olarak çıktı. Mütareke ilan edildiği zaman Ethem Bandırma'da idi. Cemal Kutay, **"*Çerkez Ethem Dosyası*",** 2. Basım, İstanbul: Boğaziçi yay, 1977,s.43-44

[270] Hüseyin Aykol, ***"Çerkes Ethem"***, 1. Basım, İstanbul: Belge yay., Ocak 2001,s.10; Gn. Kenan Esengin, ***"Milli Mücadele'de Ayaklanmalar"***, 3. Basım, İstanbul: Kamer yay., 1998, s.277

[271] Doğan Avcıoğlu, "***Milli Kurtuluş Tarihi 1935'den 1995'e"***, C.I., İstanbul: İstanbul Matbaası, 1974, s.24

[272] Emrah Cilasun, ***"Baki İlk Selam Çerkes Ethem"***, İstanbul: Belge yay., Mart 2004, s.35-36.

[273] Özgen, Ali Fuat, ***"Milli Mücadele'de Galip Hoca Celal Bayar"***, İstanbul: İnsan Vakfı Yayınları, Aralık 2003.

Yunanlılarla yaptığı çarpışma sırasında İzmir fevkalade komiseri İskirkiyadis'in Binbaşı yeğeninin de içinde bulunduğu seksene yakın Yunan zabit ve askerini esir ettiğinde, o sırada Salihli'deki Fransız askeri mümessili rütbesi kaymakam (yarbay) olan bir zat aracılığıyla Yunanlıların esir aldığı Türk askerlerle bu esirleri mübadele etmek istediğini bildirdi. İskirkiyadis'in teklifi kabul etmesi durumunda Yunanlılar, Milli Kuvvetleri resmen tanımış olacaklardı. Yunanlılar, bu teklifi kabul ettiği zaman Ethem, amacına ulaşmış oldu.[274]

Oluşturduğu Kuvâ-i Seyyare ile iç isyanların bastırılmasında önemli görevler üstlenen Ethem'in, bastırdığı isyanları şöyle sıralayabiliriz; Balıkesir'in kuzeyinde Anzavur isyanı, Ankara'yı tehdit eden Düzce ve Adapazarı isyanı ile Yozgat'ta Çapanoğulları isyanı idi. Bu isyanları bastırarak şöhretini daha da arttırmıştır diyebiliriz.

3.1.2.1. TEŞKİLAT-I MAHSUSA[275] İLE İLŞKİSİ

Ethem Bey'in abileri, İttihat ve Terakki'ye, Resneli Niyazi Bey'in tavsiyesiyle girmişlerdi. Reşit Bey, Teşkilatı Mahsusa'nın Reisi Eşref Kuşcubaşı'nın tavsiyesi üzerine teşkilata alınarak, I. Dünya Savaşında Eşref Sencer Bey'in yönetimindeki Teşkilat-ı Mahsusa da[276] Reşit Beyle beraber çalışma fırsatı buldu.[277] Teşkilat-ı Mahsusa'nın düzenlediği İran-Afgan üzerinden Türk Ana Vatanı'na yol açma hareketine, Rauf Bey'in maiyetinde katıldı ve Hemedan'ı fetheden Ali İhsan Paşa'nın Kabil üzerine yapılacak olan ileri harekatın öncüleri olarak sevk ettiği akıncıların başında bulundu. 1918 başlarında, yine Teşkilat-ı Mahsusa'nın kadrosu içinde Uceymi Paşa Sadun ile Irak harekatında hizmet etmişti.[278] Buradan yaralı ve hasta olarak Balıkesir'e döndü.

[274] Kutay, a.g.e., C.I.,, s.187-188
[275] Teşkilatı Mahsusa, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıkmış ülkenin iç ve dış güvenliğini sağlayan gizli bir teşkilattır.
[276] Sefer E. Berzeg, **"*Türkiye Kurtuluş Savaşı'nda Çerkes Göçmenleri* ",** 1.Basım,İstanbul: Nart yay., Ekim 1990, s.38
[277] Zekeriya Kurşun, **"*Çerkez Ethem*",** DİA, C.25, Ankara: TDV,2002, s.275
[278] Kutay, a.g.e., C.I., s.44

3.1.3. TEŞKİLATLANMASI, İŞGALLERE KARŞI MÜCADELESİ VE MECLİSİN TAVRI

Milli Mücadelenin başında düzenli ordu olmadığı için milis kuvvetlere ihtiyaç vardı. Bu yüzden Ege'de düşman karşısında ilk örgütlenmeler bu şekilde olmuştur. Bu kuvvetlerden birinin başında da Ethem bulunmaktaydı. Ethem, Rauf Beyle görüştükten sonra derhal Salihli'ye gitti. Buranın cephe teşkili için seçilmesi Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgal ettikten sonra Anadolu içlerine da fazla sokulmalarını önlemek ve direnişe geçmek için en uygun yöre olmasındandı. Burada abisi Tevfik Bey ve arkadaşlarıyla bir cephe oluşturarak,[279] burada düşman kuvvetlerine karşı direnişi örgütleme görevini üstlendiler ve zamanla da güçlenip hükümete karşı çıkarılan ayaklanmaları bastıracaklardır.

Birinci Dünya Savaşı'nda gönüllü olarak fırkasında hizmet verdiği Kazım Özalp ile Yunan kuvvetlerine karşı mücadele verilirken de beraberlerdi. Bu durum ileri de isyan ettiğinde Kazım Özalp'ın, nasihat heyetinde bulunmasını etkileyecektir. İç isyanları bastırmaktaki başarısı dolayısıyla Ethem, Büyük Millet Meclisi tarafından büyük bir takdirle karşılanmasına hatta Meclis'e ilk gelişinde mebuslar tarafından ayakta alkışlanmasına yol açacaktı.[280]

Mustafa Kemal, Meclis'in gizli oturumlarında yaptığı konuşmada; Ethem'in, Yusuf İzzet Paşa ve Kazım Paşa emri altında Biga'da önemli faaliyetlerde bulunduğunu, Düzce'de çıkan isyanı bastırdığını, Yozgat İsyanı'nı teskin ettiğini, böylece vatan için yürütülen davada çok önemli hizmetlerde bulunduğunu kaydeder.[281] Vatan için yaptığı bütün bu olumlu faaliyetler çıkardığı isyanın gölgesinde kalacaktır.

[279] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.274
[280] Kazım Özalp-Teoman Özalp, ***"Atatürk'ten Anılar"***, 4. Basım, Ankara: Türkiye İş Bankası yay, Mart 1998, s.13
[281] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.273

3.1.4. ÇERKES ETHEM'İN YEŞİL ORDU İLE İLŞKİSİ

Yeşil Ordu[282], 1920 ilkbaharında Ankara'da kurulmuş bir derneğin adıdır.[283]Yeşilordu Derneği, hükümete resmi bir bildirim yapmadan kurulmuş olduğu için gizli bir dernekti. Ama bu gizli derneğin varlığından Mustafa Kemal bizzat haberdardı. Zaten tanıdığı kişiler tarafından Mustafa Kemal'in onayıyla kurulmuştu.[284]

Yeşil Ordu deyimi ilk kez 1919 yılı ortalarında duyulmaya başladı. Önceleri doğu Müslümanlarından Anadolu'nun yardımına gelecek "Halk Kuvvetleri" anlamında kullanılan bu deyim 1920 yılına gelindiğinde bir cemiyetin adı olmuştur.[285]

Tokat mebusu Nazım'ın ifadesine göre dernek kurucuları; hepsi mebus üçü bakan 14 kişiden meydana gelmekteydi. Merkez yöneticileri şu kişilerdi: "Sıhhiye Vekili Dr. Adnan, Dahiliye Vekili Hakkı Behiç , Tokat Mebusu ve Dahiliye Vekilliğine seçilmiş olan Nazım, Yenigün Gazetesi sahibi Yunus Nadi, diğer mebuslar : Şeyh Servet, Hüsrev Sami, İbrahim Süreyya, Namık Hamdi, Muhittin Baha, Eyüp Sabri, Reşit, Mustafa, Sırrı, Celal(Bayar)"[286] Beylerden oluşmaktaydı.

Yeşil Ordu nizamnamesinden bazı maddeleri incelersek;Yeşilordu, anti-kapitalist, anti-emperyalist ve anti-millitarist bir dernektir. Yeşil Ordu'nun cihat bayrağında da şu sözler yer almaktaydı: "Asya Asyalılarındır, Yeşil Ordu aileye saygılıdır, yolunu hak yolu bilir, Allah yolu bilir. En ağır suç Emperyalizmdir. İdam cezası yalnız Emperyalizm'den yana olanlara verilir. Yeşil Ordu, Kızıl Devrim Orduları'na en içten kardeşlikle sonsuza dek bağlısı ve onların dostudur."[287]

Bu maddelerden de anlaşılan Yeşil Ordu'nun, Kuvâ-i Seyyare'ye yardımcı olmaktan ziyade Bolşevizmi İslami düşünceyle birleştirip Yeşil Komünizm düşüncesini yaymak gibi bir amacı vardı. Program incelendiğinde örgütün, Enver Paşa'nın "Halk Şuralar Partisi" gibi

---

[282] Yeşil Ordu'nun ne olduğu ve Ethem'le ilişkisi hakkında bilgi vermek gerekirse; Rusya'da Yeşilordu adı, iç savaş sırasında Kızıl Ordu'nun yanında çoğunluğu Müslümanlardan oluşan, karşı devrimcilerle savaşmak için kurulan orduya verilen addır. Rahmetli Zeki Velidi Togan Hocamızın kanaatına göre, bu kuvvetlere Yeşil Ordu denilmesinin sebebi, Lenin ve Troçki'nin bir taktiği idi: Kuvvetin asıl varlığını, Türk Ana Vatanındaki Müslüman Türkler teşkil ediyordu ve bunlara göre YEŞİL, kutsal renkti.", Şener, a.g.e., s.55; Kutay, a.g.e., C.I., s.102

[283] Zeki Sarıhan, ***"Çerkez Ethem'in İhaneti"***, 3. Basım, İstanbul: Kaynak yay., Mayıs 1998,s.120

[284] Şener, a.g.e., s.55

[285] Sabahattin Selek, ***"Anadolu İhtilali"***, C.2, 9. Basım, İstanbul: Kastaş yay., Ekim 2000,s.620-621

[286] Sarıhan, a.g.e., s.119

[287] Şener, a.g.e., s.58

"İslam Bolşevikliği"ni önerdiği sonucu ortaya çıkmaktadır.[288] Cemiyet kurulurken asıl amaç Milli Mücadele şuurunu kazanmış milli müfrezelerin oluşturulmasıydı. O günün olağanüstü koşulları içinde bulunan Türkiye için derneğin yayınladığı beyannameler ve tüzüğü bölücü ve yıkıcı bir nitelik taşımaktaydı. Cemiyet kendi gizli propagandasını yapmakla kalmıyor, Mustafa Kemal'in aleyhinde barış düşmanı, savaşın sorumlusu olduğu propagandası yapıyorlardı. Böylece Mustafa Kemal bu cemiyetin kapatılmasını emretti.[289]

Mustafa Kemal, Ethem Bey'in Yeşil Ordu Teşkilatı'na girişini Yozgat isyanını bastırmaya gidişi veya dönüşü sırasında olabileceğini düşünmektedir.[290] Ethem anılarında Yeşilordu Derneği'nden bahsederken önce Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'taki anlatımına yer vermiştir. Burada: "Yeşil Ordu teşkilatını memlekette ve gayeye yararlı olur düşüncesiyle beraber teşkil etmiştik. Fakat bu teşkilatı Ethem ve kardeşleri yavaş yavaş nüfuzları altına aldılar. Bu nedenle Yeşil Ordu teşkilatının dağıtılmasına mecburiyet hasıl oldu. Bununla beraber Ethem ve kardeşleri bu teşkilatı yine bir hafiye teşkilatı şeklinde beslediler ve genişlettiler." Ethem buna cevabında; " Bu namda Kuvâ-i Milliye'nin başından sonuna kadar, herhangi bir safhası arasında bu nam ve isimde, resmi, özel, gizli, açık bir teşkilat ve teşekkülün kaydına ve izine rastlanmaz."[291] diye kısaca açıklama yapmakla yetinmiştir.

Mustafa Kemal, Yeşil Ordu'yu 1920 sonbaharında kesin olarak kapattıktan sonra burada oluşan muhalefeti kendi kontrolünde tutmak ve açığa çıkarabilmek amacıyla derhal resmi olarak Türkiye Komünist Partisi'ni[292] kurdurdu hatta Çerkes Ethem'e de bu partiye kendisi ile birlikte üye kabul edildiklerini bir mektupla bildirdi. Bu mektupta: " T.K.P.'ne sen, ben, Refet Bey dahi alındık", diyen Mustafa Kemal, Eskişehir'de yayımlanan Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi'nin de bu partinin yayın organı olmasından dolayı, Ankara'ya nakline Ethem'in yardım etmesini istedi.Ethem, matbaanın taşınma işini Arif Oruç'tan istedi ve matbaa böylece Ankara'ya taşınmış oldu. Resmi T.K.P.'nin organı yapılan gazete, 2 Ocak 1921'e kadar burada yayınına devam etmiştir.[293]

---

[288] Avcıoğlu, a.g.e., s.557
[289] Ergün Aybars , "***İstiklal Mahkemeleri"***, 1. Basım, İstanbul: Milliyet yay., Nisan 1997, s.69-70
[290] Atatürk, a.g.e., C.II., s.522; Avcıoğlu, a.g.e., s.563
[291]Çerkes Ethem, ***"Anılarım"***, a.g.e., s.42
[292]T.K.P. Mustafa Suphi'nin girişimi ile 10 Eylül 1920'de , Baku'de İstanbul'dan, Anadolu'dan gelen temsilcilerin ve Kafkaslardaki grubun delegelerinin bir araya gelmesi ile T.K.P.'nin temelleri atılmış ve Mustafa Suphi genel sekreteri olmuştur. Öztürk,a.g.e.,s.46; TKP resmi olarak 18 Ekim 1920'de kurulmuştur. T.K.P.'nin kuruluşundan 2 ay sonra , komünist sempatizanları, 7 Aralık 1920'de açık olarak Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı kurmuşlardır. Sarıhan, a.g.e., s.123
[293] Sarıhan, a.g.e., s.128

Hakkı Behiç ise "Sevgili Yoldaş" diye başlayan Çerkes Ethem ve komutanlara gönderdiği mektubunda: "Parti resmen kurulmuş olup faaliyetini düzenlediğinden ve eskiden kurulmuş bulunan gizli Yeşil Ordu örgütü dahi partiye dönüştüğünden artık Bolşevizm, Komünizm fikir ve ilkeleri üzerinde hiçbir dernek ya da kurulun, fotoğraflı kimliği ve yetki belgesi olmadan kim olursa olsun bir kişinin faaliyette bulunmasına da izin verilmeyecektir"[294] diye yazmaktaydı. Bütün bu çabalar ülke içinde Sosyalizmi kontrol altında tutma çabasından kaynaklanmaktaydı. Bu da devlet kontrollü fırkaların kurulmasına yol açtı. Kontrolden çıkma durumlarında ise bu fırkalar kapatılmışlardır.

Yeşil Ordu üyelerinden Muallim Mustafa, Binbaşı Baytar Salih Hacıoğlu, Şeyh Kutbettin, Ziynetullah Nuşirevan, Affan Hikmet gibi kişilerin Temmuz 1920'de temellerini attıkları gizli Komünist Partisi, 7 Aralık 1920'de Tokat Mebusu Nazım Bey, Afyon Mebusu Şükrü Bey, Bursa Mebusu Şeyh Servet Bey'in de iştiraki ile "Halk İştirakiyun Fırkası" adıyla legal bir partiye dönüştürüldü.[295] Ethem'in kuvvetlerinin tavsiyesinden sonra T.H.İ.Fırkası da Ethem ile birlikte Hükümeti devirmekle suçlanarak kapatıldı. Milli Mücadeleye verdiği zarar da öyle gözden gelinemeyecek gibi değildi. Mesela; İstanbul'dan gelen İzzet Paşa Heyeti'nin Bilecik'ten Ankara'ya götürülmesi, Yeşil Ordu cephesinin propagandalarına hız vermesine yol açtı. "Sulh yapmaya gelen bir heyeti Mustafa Kemal Paşa tevkif etti, çünkü kendisi sulh istemiyor, şahsi menfaat peşinde koşuyor, bunun için muharebenin devamını istiyor", tarzında geniş bir propaganda faaliyetinde bulunmuşlardı.[296]

Ethem'in ismi Yeşil Ordu'ya, T.K.F.'ye ve T.H.İ.F.'ye karışmasına rağmen bu oluşumlar kısa sürede ortadan kaldırıldı. Hepsinde de Ethem'in isminin geçmesi bu dönem Kuvâ-i Seyyare'nin hükümet karşısında alternatif gücü teşkil etmesinden kaynaklanıyordu. Bu gücü kullanmakta kendi taraflarına çekmekle mümkündü. Ethem belki farkında olarak belki olmayarak bu güç mihraklarının odağı olmayı başarmış fakat yanlış ellerin etkisiyle doğru olmayan işlere adını karıştırmıştı. Bu da sonunun hazırlanmasındaki sebeplerden biri olmuştur.

[294] Şener, a.g.e., s.62
[295] Şaban Öztürk, "***Türkiye Solunun Hapishane Tarihi"***, İstanbul: Yar yay., Ocak 2004, s.46
[296] Ulus, 9 Mayıs 1968, s.4

3.1.5. ETHEM'İN İÇ İSYANLARIN BASTIRILMASINDA ALDIĞI ROL

Ethem'in Milli Mücadele tarihimizdeki önemi, daha düzenli ordunun kurulmadığı dönemde Anadolu'daki milli bütünlüğü bozmak isteyenler tarafından çıkartılan isyanları başarı ile bastırmasından ileri gelmektedir. İlk Anzavur isyanını bastıran Ethem, sıra ile Bolu-Düzce ve ardından da Yozgat isyanlarını söndürmüştür.

Düzce-Hendek-Bolu-Gerede-Mudurnu havalisinde Damat Ferit Paşa, İngiliz İntellicens Servisi'nin ve ona bağlı hainlerin şahsına ve düşüncelerine uygun gelen planı ile Kuvâ-i İnzibatiye, Hilafet Ordusu, Kuvâ-i Ahmediye, Nigehbanı Vatan[297] gibi çeşitli adlarla topladığı paralı askerleri Anadolu'da isyan çıkarmakla görevlendirmişti. İsyanı bastırma sırasında 20. Kolordu Kumandan Vekili Kaymakam Çerkes Mahmut Bey şehit düştüğü zaman akla ilk Ethem geldi. Ethem'e bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla haber gönderildi. Paşa telgrafında "Kuvay-ı Seyyare Umum Kumandanı Ethem Beyefendi" tabirini kullanmıştı. Telgrafı alan Ethem, derhal Bolu ve havalisini kasıp kavuran ayaklanmaları kökünden bastırıp, buradaki asi yuvalarını dağıtıp, Anzavur'u ezdi. Böylece Millet Meclisi kendisini bir taraftan ayakta karşılarken, diğer taraftan hatipler "münci-i millet: milletin kurtarıcısı" demekteydiler.[298]

İç savaşlarda başarı gösteremeyen subaylar Kuvâ-i Milliye mensupları gibi hiçbir zaman halka zulüm yapmamışlar ve çevrede terör estirmemişlerdi. Hatta askerlerin yağma işlerine göz yummamışlardı. Fakat bu durumu bazı çevreler kullanarak Ordu ile Kuvâ-i Milliye'nin arasını açma fırsatı bulmuş oldular.[299]

Ethem'in bu kadar sevilen ve sayılan bir kişi olmasında muhakkak ki, bu yerel isyanları bastırmasının önemli bir payı vardı. Kazandığı başarılarla daha da güçlenen Ethem'in, en kuvvetli olmak için eline çok önemli kozlar geçirmişti.

General Kenan Esengün'e göre; iki Ethem'den bahsetmek mümkündür. Birincisi; Yozgat ayaklanmasını bastırmaya gitmeden önceki Ethem ki, bu safhada Milli Mücadele için çalışan, başarılar kazanan asker duygulu biri olarak karşımıza çıkar. İkincisi de Yozgat yolculuğu ve başarısı sırasında politikacıların etkisiyle başarılarının gurur ve hazımsızlığını

[297] Cemiyetin asıl ismi, Hukuk-ı Osmani Nigehban Cemiyeti'dir. 25 Haziran 1920'de İstanbul'da Nizamettin Bey tarafından kurulmuş olup, programında Osmanlıcı bir görüş egemendir. Cemiyetin adı Nigehbanı Askeri Cemiyetine benzediği için, askeri makamların başvurusu üzerine çalışması yasaklanmıştır. Tunaya, a.g.e., C.2, s.540
[298] Kutay, a.g.e., C.I., s.105-106
[299] Selek, a.g.e., C.I., s.388

taşımada dengeyi kuramayan Ethem'dir. İkinci Ethem yavaş yavaş birinci Ethem'i öldürüp ihanete kadar sürüklemiştir.[300]

Ali Fuat Paşa isyanları bastırmada Ethem'in yöntemleri ile ilgili şunları söyler: "Ethem'in sert davrandığından, çok kimseleri astığından, şiddet kullandığından bana da şikayet edildi. Normal bir devirde bu şikayetler çok doğrudur. Fakat unutulmamak lazımdır ki, aynı asiler, mesela Kaymakam Mahmut Beyle beraber bir çok zabit ve efradımızı, masuniyet sözü verdikleri halde pusuya düşürmüşler, şehit etmişlerdi. Oluk gibi kardeş kanı dökülmesinin yolunu açıyorlardı. Şiddet kullanılmasaydı isyan her tarafa sıçrayacaktı. Ethem'in harekat sahasındaki idam kararlarının çoğunu da mahkemeler vermişlerdir."[301]

Ethem, Çapanoğulları isyanında elliden çok isyancıyı öldürdü. Bazı Ermeni evlerini yaktı. Kurulan askeri mahkemede on iki isyancı da asılarak isyanı kanlı bir şekilde bastırdı. Buna rağmen Ankara'yı tehlikeli bir isyandan kurmasından dolayı Mustafa Kemal, 28 Haziran'da çektiği telgrafla Ethem'i başarısından dolayı tebrik etti.[302] Bu isyan, Ethem ve kardeşlerinin, Kuvâ-i Seyyare'nin her ferdini zengin edip sayısını arttırdıkları şeklinde olumsuz propagandalara yol açtı.[303]

Birinci Düzce ayaklanmasında Ethem, Adapazarı'nı 24 Mayıs 1920'de emniyete aldığı zaman Ali Fuat Paşa ancak o zaman Adapazarı'na gelebilmişti. Ali Fuat Paşa, Ethem ile yaptıkları konuşma sırasında Ethem'in, padişahın şahsına, Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya ve İstanbul'daki İngiliz İşgal Kumandanlığı'na verilmek üzere üç mektup yazdığını ve Adapazarı'nda esir ettiği İngiliz Siyasi mümessili aracılığı ile gönderdiğini öğrendi. Padişaha yazdığı mektupta: "başka insan kalmadı mı ki, kardeş kanı döktüren İngilizlerin uşağı olan bir adamı eniştesi diye memleketin başına bela etmişti!..Eğer Osmanlı Padişahı ise, gelsin milletinin başına geçsin, harp etsindi." Ferit Paşa'ya ise "derhal çekilmezse İstiklal Mahkemesi'ne verilecekti!.. Olmazsa fedailerinden birini gönderip, sarayın çatısına bile saklansa yine öldürtürdü onu" İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı'na ise "Sen nasıl general olmuşsun? Türk Milletini tanı!..Onu şu Damad Ferit Paşa temsil ediyor zannediyorsan aldanıyorsun hatanı yakında anlayacaksın amma iş işten geçmiş olacak." Ali Fuat Paşa, Ethem'in yazdığı bu duygusal mektupların yanlış olduğunu ifade etmesi ile Ethem, mektuplar

[300] Esengin, a.g.e., s.280
[301] Kutay,a.g.e., c.1, s.125-126
[302] Sarıhan, a.g.e., s.18
[303] Selek, a.g.e., c.1, s.388

sahiplerine ulaştırılmadan geri getirtti.[304] Liderlik özelliği sadece askeri zaferler kazanmanın yanında siyasi olarak da kabiliyet gerektirmektedir. İşte Ethem'de eksik olan da buydu. Sonuçlarını hesap etmeyen Ethem, kendisini bir çok siyasi oyunun içinde bulmuştur.

Ethem, Yozgat isyanını bastırıp döndükten sonra Anadolu'da isyan olaylarının sona erdiğini bildiren bir bildiriyi Anadolu Milli Cemiyetleri'ne ve Belediye Heyetleri'ne gönderdi ve ardından da bütün Anadolu gazetelerinde yayınlandı.[305]

3.1.6. BATI CEPHESİ'NE ALİ FUAT PAŞA'NIN GETİRİLMESİ VE GÖREVDEN ALINMASI

Mustafa Kemal, daha Batı Cephesi oluşturulurken kumandanın tek elde olması taraftarı değildi. O dönem cephe üç parça halinde idi. Cephede kumandan olan kişilerin de görüşlerini alan Mustafa Kemal, cephenin iki parçaya ayrılması ve doğrudan kendisine bağlanmasını istiyordu. Cephenin iki yada daha fazla parça olması beklenirken ve böylece tek elden yönetilmenin olumsuz yönlerini ortadan kaldırılmak düşünülürken cephe Fuat Paşa'nın komutasına bırakıldı. Burada Mustafa Kemal'in cephede tek elden idare istememesinin sebebi, Batı Cephesi'nin büyük bir cephe olmasının yanında buranın esas muharebe cephesi konumundan kaynaklanmaktaydı. Bu cephe ile ilgilenen komutanın geri cephe ile ilgilenememesi onu ikinci hatta üçüncü ellere bırakmasına yol açmaktaydı. Diğer bir sebep ise büyük kumandanların kıtaatını yakından görüp, bizzat kumandasını yapmamaları halinde bir takım yanlışlıkların ortaya çıkacağına inan Mustafa Kemal, I. Dünya Harbi'nin de bu yüzden kaybedildiğini düşünmekteydi. Yunanlıların Batı Cephesi'ne hücumları sebebiyle buraya bir kumandan atamak lazım geldiğinden daha önce düşünülmüş Fuat Paşa tek kumandan olarak atandı.[306] Sivas Kongresi'nde alınan kararla, Ali Fuat Paşa'ya kongrece, " Batı Anadolu Kuvâ-i Milliye Komutanı" unvanı verildi.[307] Fuat Paşa'nın geri mıntıkasını fazla bilmemesinden dolayı bir müddet sonra kendisinin teklifi ile ordu kumandanı vekili tayin edildi.[308]

[304] Kutay, a.g.e., C.I., s.126-127
[305] Çerkes Ethem, a.g.e., s.52
[306] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.274
[307] Atatürk, a.g.e., C.I., s.219
[308] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.275

3.1.6.1. GEDİZ TAARRUZU'NDA YAŞANAN ZITLAŞMA

Ethem olayındaki önemli isimlerden biride Milli Müdafaa Vekillerinden, Büyük Millet Meclis Başkanı Orgeneral Kazım Özalp'tır. "Milli Mücadele" adlı eserinde, Ethem olayını Gediz Muharebesi'ne dayandırmaktadır.[309] Bu muharebe zaten Mustafa Kemal'in ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin isteği dışında yapılmıştı. Hatta Ali Fuat Paşa'yı ikna için Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Eskişehir'e kadar gitti. Ali Fuat Paşa'nın fikrinin değişmemesi üzerine Mustafa Kemal tarafsız kalacağını açıklayarak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'ne taarruz etmeyin emri vermesini tavsiye etmekle yetindi.[310] O günlerde Mecliste, "düşman tek başına Gediz'dedir, biz onu yok ederiz, zaten kaçmaya hazırdır" şeklinde propaganda da yapılmaktaydı.[311] Bütün bunlara rağmen Gediz Taarruzu yapıldı bu taarruzda ilk anda yenilgi alınması üzerine geri dönme emri verildi. Muharebe sırasında Ordu Kumandanı'nın emirlerini Kuvâ-i Seyyare'nin yapmaması ve Kazım Paşa'nın geri çekilme emrine rağmen kuvvetin çekilmemesi önemli bir sorunken bölgede oluşan sis dolayısıyla Yunan Kuvvetlerinin çekilmesi daha büyük bir yenilginin alınmasına engel oldu. Bu sırada Kuvâ-i Seyyare de geri çekilme fırsatı yakaladı.[312] Gediz Taarruzu, hükümet tarafından yenilgi, Ethem tarafından zafer, Fuat Paşa tarafından ise hem nizami hem de Seyyar Kuvvetlerin görevlerini yerine getirdikleri halde kazanılamayan bir taarruz şeklinde yorumlandı. Fakat bu açıklama iki tarafın karşı karşıya gelmesini önleyememiştir. Çünkü iki tarafta hataları birbirine atmakta ve diğer tarafı gözden düşürmeye çalışmaktaydı. Bu durum Mustafa Kemal ile Batı Cephesinin bağlarını zayıflatmakla kalmayıp koparmıştır.

---

[309] Kazım Özalp, "***Milli Mücadele 1919-1922"***, 2. Basım, Ankara: T.T.K., 1985, s.166 "Gediz muharebesinden sonra mühim bir münakaşa ortaya çıktı. Çerkez Ethem ve arkadaşları, Gediz muharebesinde nizamiye kıtalarının vazifelerini yapmadıklarını, Kuvâ-i Seyyare'ye yardımda bulunmadıklarını söylüyorlar ve bu suretle nizamiye kıtalarını gözden düşürmeye çalışıyorlardı. Buna karşı nizamiye kıta kumandanları da, Kuvâ-i Seyyare'nin ciddi muharebeye girişmediğini, harp meydanını bırakarak kaçtığını söylüyorlardı. Bu münakaşa büyüdü. Kuvâ-i Seyyare'nin ileri gelenleri, bilhassa subayları gözden düşürmeye çalışıyorlardı. Ali Fuat Paşa bu duruma müdahale ederek, gerek nizamiye kıtalarının ve gerek Kuvâ-i Seyyare'nin vazifelerini tam olarak yapmış olduklarını beyan etti ise de, münakaşa nihayet bulmadı. Bu günlerde Ali Fuat Paşa Ankara'ya giderek birkaç gün kaldı ve 10 Kasımda döndüğünde, Moskova Sefaretine tayin olduğunu, cephenin ikiye bölündüğünü, Erkan-ı Harbiye-i Reisi İsmet Bey'in, Garp Cephesi ve Dahiliye Vekili Refet Bey'in, Cenup Cephesi kumandanlıklarını üzerlerine aldıklarını tebliğ etti"

[310] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.275. "Bu taarruzun icrasına cephe kumandanı karar vermiştir. Yani Fuat Paşa Hazretleri. Fakat Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti buna muhalif idi…"

[311] Atatürk, a.g.e., C.II., s.556

[312] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I, s.276

3.1.6.2. ALİ FUAT PAŞA'NIN MOSKOVA'YA TAYİNİ

İngilizler, padişahın Müslümanların Halifesi olması sebebiyle, Ankara Hükümeti'nde ki ekseriyeti ilmiye sınıfından gelen mebusları etkileri altına almak ve o günlerde genişleme cereyanı gösteren Bolşeviklik akımına karşı, Hilafet-i İslamiye müessesesini, karşı kuvvet olarak İstanbul'a bağlama propagandası yapmaktaydı.

Aynı zamanda 20. Kolordu ve Kuvâ-i Milliye Umum Kumandanı sıfatıyla Ali Fuat Paşa, Heyet-i Temsiliye daha Ankara'ya gelmeden önce İstanbul Hükümeti tarafından, "Mimli Şahsiyet" ilan edilmişti. Sait Molla'nın Papaz Fru'ya yolladığı ve ele geçen mektuplarında "imhası şarttır" dediği iki kumandan biri Kazım Karabekir, öteki de Ali Fuad Paşa idi.[313]

Ali Fuat Paşa, bütün cephenin yükünü üzerine almasıyla muharebe hazırlıkları sırasında bir takım sorunlarla yalnız mücadele etmek zorunda kaldı. Şömendöfer nakliyatı ile ilgili yaşanan problemin muharabe hazırlıklarını aksatması Ali Fuat Paşa'nın Ankara'ya kadar gitmesine sebep oldu. Mustafa Kemal, Nutuk'ta, Ali Fuat Paşa'nın Ankara'ya 8 Kasım 1920'de geldiğini ve onu istasyonda karşıladığını kaydetmektedir. Mustafa Kemal'in Paşa'yı üzerinde Kuvâ-i Milliye kıyafetiyle görmesi, Mustafa Kemal'e bu düşünceyi benimseten zihniyet akımının Batı Cephesi üzerinde ne kadar etkili olduğunu düşündürmüştü. Zaten yaşanan gelişmelerin de olumsuz etkisiyle Paşa'nın komutanlıkta otoritesinin sarsılması yüzünden o günlerde Moskova'ya gönderilecek elçilik heyetine Ali Fuat Paşa'nın Büyükelçi olarak tayinini gündeme getirdi. Mustafa Kemal, bu konuyu Ali Fuat Paşa'ya, "inkılabımızda şöhret kazanmış ve İngilizlerin düşmanı olman dolayısıyla Moskova'da güzel etki yapacağını düşündüğünü" şeklinde izah etti. Ali Fuat Paşa'da, Moskova Büyükelçiliği'ni kabul ederek Batı Cephesi Komutanlığı'ndan ayrıldı.

Batı Cephesi'nin durumu Ali Fuat Paşa'nın da bulunduğu bir toplantıda konuşulmuş ve bu görüşmede cepheyi tek elde tutma görüşünden vazgeçilmişti. Cephe, Batı ve Güney Cephelerine ayrıldı.[314] Mustafa Kemal, Ethem ve kardeşlerinin Türkiye'den uzaklaştırılmalarının vatanın ve kendilerinin yarar ve selameti bakımından yerinde olacağı için bu sebeple, Fuad Paşa'ya kendileri istedikleri takdirde, bunları da birlikte alıp uygun

[313] Kutay, a.g.e., C.II., s.56-57
[314] Atatürk, a.g.e.,s C.II.,s.565, T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.276

şekilde görevlendirebileceğini söylemesine[315] rağmen Ethem'in bu fikre sıcak bakmaması yüzünden Mustafa Kemal'in bu isteği gerçekleşmedi.

Ali Fuat Paşa'nın bir sürgün gibi Moskova'ya tayini Ethem'in başına İsmet ve Refet gibi iki paşanın getirilmesi daha büyük sorunlara gebe oldu. Böylece Mustafa Kemal, aslında düşündüğü iki şeyi gerçekleştirme fırsatını da kazanmış oldu. Birincisi; düzenli orduya geçişte hız kazanılması, ikincisi başından beri düşündüğü Batı cephesini tek el yönetiminden kurtulmasıydı.

Ali Fuad Paşa, Moskova'ya Büyükelçi olarak atanması ile ilgili olarak şu açıklamayı yapar: "Yaptığım araştırma sonunda bana malumat verilmeden, daha Kasım 1920 başlarında Garb Cephesi Kumandanlığından alınıp Moskova Büyükelçiliğine tayin edilmiş bulunduğumu öğrendim, bana malumat verilmeden daha Kasım ayının başında Moskova Büyükelçiliği'ne tayin edildiğimi, fakat tayin keyfiyetinin benden ve mebuslardan gizlendiğini anladım. Halbuki yeni vazifem Ankara İstasyonunda 21 Kasım sabahı Mustafa Kemal Paşa tarafından tebliğ olunmuştu. On beş gün evvel tayin edildiğim halde uzun müddet benden gizli tutulmuş olmasına çok hayret etmiş, fakat sebebini o zaman öğrenememiştim."[316] burada da görüldüğü gibi Büyükelçilik olayının daha önce kararlaştırıldığı ve bunun gizli tutulduğu görülmektedir.

1922'de Ali Fuat Paşa, Moskova'dan Ankara'ya döndüğü zaman Ali Rıza Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı olarak bulunan Mersinli Cemal Paşa ile karşılaştığı zaman merak ettiği bir konu hakkında bilgi alma fırsatını yakaladı. Bu da, 1919 Ekim ayında birinci Eskişehir hareketinden sonra İzmir Cephesi Milli Kumandanlığı'nı üzerine almasına neyin mani olduğu idi. Cemal Paşa, olayı: "Sultan Vahideddin, Damad Ferid Paşa'nın istifası üzerine Ali Rıza Paşa'ya sadaret vazifesini verirken, Anadolu ile anlaşmasını, bazı şartların ifasına talik etmiş, bu arada sizin tekrar kumanda mevkiine getirilmemenizi ve Mustafa Kemal Paşa'dan daima ayrı tutulmanızı hem kendisinin ve hem de İngilizlerin istemiş olduğunu Ali Rıza Paşa, Padişahın iradesini alarak bana tebliğ etmişti. Aynı zamanda, Harbiye Nazırlığı vazifesine başladığım günden itibaren İngiliz Kumandanlığı da bu müşterek talebi bana sık sık tekrarlamıştı. Bu vaziyet karşısında ne yapabilirdim? Sizin Salihli'ye giderek İzmir Cephesi'nin Milli Kumandanlığını üzerinize almanıza mani olamazdım. Bunun

[315] Atatürk, a.g.e.,C.II., s.571
[316] Kutay, a.g.e., C.II., s.63-64

için, hemen Ankara'ya dönünüz, sizi eski kumandanlık makamına getireceğim diye haber göndermiştim. Başka türlü hareket edemezdim."[317] şeklinde anlatarak konuya açıklık getirdi.

Ali Fuad Paşa, Mersinli Cemal Paşa'dan öğrenmiş olduklarına benzer olayların, Garb Cephesi Kumandanlığı'ndan ayrılmasında da rol oynayıp oynamadığını öğrenebilme ümidiyle araştırma içine girdi. Çünkü Ahmet İzzet Paşa'dan tetkik imkanı olmamıştı. Fakat bir gün Ahmet İzzet Paşa'nın yakınlarından Birinci Ferik Halepli Zeki Paşa'dan hadiseyi öğrenme şansına sahip oldu. İzzet Paşa'nın Zeki Paşa'ya anlattığı: "Sadrazam Tevfik Paşa kendi kabinesinde bana (yani Ahmet İzzet Paşa'ya) Dahiliye Nazırlığını teklif ettiği zaman dedi ki: " Ankara ile çok yakın temasta olan sizsiniz. Siz de Ankara ile İstanbul'un anlaşmasını istersiniz. Bu maksatla size Dahiliye Nazırlığını teklif ediyorum. Kabul ederseniz bazı şartlar altında Ankara ile temasa geçebilirsiniz. Bunlar arasında Padişahla İngilizlerin Ali Fuad Paşa'nın Garb Cephesi Kumandanlığından alınarak Ankara'dan uzak bir yere gönderilmesini şart koştuklarını da bilmelisiniz" şeklindeki yorumları öğrendi. Ali Fuad Paşa'yı neden Garb Cephesi Kumandanlığından almak istediklerinin sebebleri malumdu. Birinci Eskişehir hadisesinden sonra onun İzmir cephesine gitmesine mani olan sebebler hangileri ise bu seferki sebebler de aynı idi. Padişah ve İngilizler için Ali Fuad Paşa, ilk müdafaa hattını tesis eden ve Milli Mücadele'nin o günkü safhasına gelmesinde etkili olan bir kumandandı. İzzet Paşa devamında: "Mustafa Kemal Paşa'nın, Fevzi Paşa ile İsmet Bey gibi mutedil kumandanlarla Ali Fuad Paşa'ya fazla mukavemet edemeyeceğini sanıyordum. Bu yüzden, Anadolu'nun garbinde münasip bir yerde buluşup müzakere edebilmemiz için ileri sürdüğüm şartlardan birincisi Ali Fuad Paşa'nın Garb Cephesi Kumandanlığından uzaklaştırılması olmuştur. Mustafa Kemal Paşa da Ankara'ya gönderdiğim Erkan-ı Harp zabitine Ali Fuad Paşa'nın Moskova Büyükelçiliğine gönderilmek üzere bulunduğunu ve binaenaleyh Ankara'ya gelinmesi için teklif edilen şartların en mühiminin kabul edilmiş olduğunu not ettikten sonra Salih Paşa ile birlikte bizi Bilecik'e davet etmişti." Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet ve Salih Paşaları Bilecik'e getirmiş, ondan sonra bu muhterem zevatı milli davaya katılmış gibi göstererek Sadrazam Tevfik Paşa ile arkadaşlarının iş başına geçirilmesi ile Milli Mücadelemizde düşmanlarımız tarafından oluşturulmak istenen zaaf ve gevşekliği bertaraf edebilmek için Ali Fuat Paşa'nın Garb Cephesi Kumandanlığı'ndan alınması şartını benimsemiş ve kabul etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, hem savaşta gevşememelerini düşünmüş ve hem Milli Mücadeleye beraber başlayıp sonuna kadar beraber yürümek isteği

[317] Kutay, a.g.e., C.II., s.65-66

ile arkadaşını diğer mühim bir vazifeye tayin ettirmek suretiyle bu güç ve karışık meselenin orta yolunu bulmuştu.[318]

İtilaf Devletlerinin, Ali Fuad Paşa'nın Batı Cephesi'nden alınmasını Osmanlı Hükümeti'nden istemesinin sebebi, Ethem'i İsmet ve Refet Paşa gibi Kumandanlarla muhatap edip Milli Mücadele'nin yol almasını engellemek istemeleriydi. Bu durum Bilecik görüşmelerinde Osmanlı Hükümeti'nin Dahiliye Nazırı Ahmet İzzet Paşa ve Sadrazam Tevfik Paşa'nın isteği doğrultusunda Ali Fuad Paşa'nın Batı Cephesi Kumandanlığı'ndan alınarak Ankara'dan uzak bir yere gönderilmesini şart koştuklarını bildirmesi üzerine Gediz Muharebesi sonucu Mustafa Kemal'in onu Moskova Büyükelçiliği'ne göndermesiyle sonuçlandı. Böylece Milli Mücadelemizde büyük bir isim saf dışı bırakılmak zorunda kalındı. Elbette bu durum sadece Ali Fut Paşa'nın başına gelen bir şey değildi.

3.1.7. KUVÂ-İ MİLLİYE'NİN KALDIRILMA SEBEPLERİ VE DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞ SÜRECİ

İç isyanların bastırılmasında düzenli kuvvetlerden çok, Kuvâ-i Milliye'nin başarılı olması ordu aleyhinde bir hava oluşturdu. Yunan taarruzundan sonra, vaziyet büsbütün karıştığı zaman bir taraftan herkesin dilinde "muntazam ordudan hayır yok" sözleri dolaşırken diğer taraftan Yozgat isyanını bastırıp döndükten sonra, Kuvâ-i Seyyare'nin ve Ethem'in itibarı büsbütün arttı. Ethem ve Reşit Beyler, ordu aleyhinde açık propagandalar yaparken milis esaslarına göre, halk ordusu tertip etmeyi planladılar. Zaten pek çok taraftarı da mevcuttu. Bu hava içinde bir taraftan düzenli ordu kurmaya çalışılırken diğer taraftan orduyu kurmak için asker almada problem yaşanmaktaydı. Sabah askere alınanlar, teçhiz edilip silahlandırılırken, akşam üzeri hepsi firar ediyorlardı. Buna karşı Kuvâ-i Milliye bir isyanın bastırılması için bir yere görevlendirildiğinde, hem gidip isyanı bastırıyorlardı hem de asıyor, kesiyor, tedib ediyorlardı. Bunlar olurken de silahlı müsademeler yapıp zarar vermekteydiler. Bu vazifeden zayıflamış olarak dönecek yerde, daha kuvvetlenmiş olarak geliyorlardı. Çünkü orada uygun gördüğü insanları Ethem, kendi kuvvetine katmasını iyi biliyordu.[319]

8 Kasım 1920 gecesi İsmet ve Refet Paşaları davet eden Mustafa Kemal, yeni durumu ve görevlerini kararlaştırıp, kendilerine kesin direktif olarak; süratle düzenli ordu ve

[318] Kutay, a.g.e., C.II., s.66-69
[319] Ulus, 28 nisan 1968, s.4

süvari birlikleri meydana getirmeleri yönünde emrini verdi. Böylece 8 Kasım 1920 günü "düzensiz teşkilat fikir ve siyasetini yıkma kararı" faaliyet ve uygulama alanına konulmuş olur.[320]

Düzenli Ordu'nun kurulmasında kararlı olan Ankara Hükümeti, subay ihtiyacını karşılamak amacıyla Ankara'da Abidinpaşa Köşkünde 1 Temmuz 1920 tarihinde "Sunuf-ı Muhtelife Zabitan Namzetleri Talimgahı"nı açmıştı. Bu talimgah, Mustafa Kemal'in 24 Haziran 1920'de İstanbul'dan kaçıp Ankara'ya gelen Kuleli Askeri Lisesi öğrencilerini ziyareti sırasında vermiş olduğu emir gereği kurulmuştu. Bu, Zabit Namzetleri Talimgahı'nın ilk devresinin diploma töreninde Mustafa Kemal Paşa şunları söylemiştir: "Orduda inzibatın yegane vasıta-i tecellisi; münevver, kahraman, fedakar zabitandır…içinde bulunduğu şu fevkalade ahval ve şeraitin heyecanlarıyla, gayeleriyle yetişecek olan genç zabitlerimiz bize istikbal için daha kuvvetli ümitler bahşedeceklerdir…"[321]

Mustafa Kemal, Kuvâ-i Milliye'nin doğuşunu bir zorunluluk olarak görmekte ve oluşumu itibariyle bu kuvvetlerle fazla yol alınamayacağının farkındaydı.Yapısı itibariyle heterojen bir özellik göstermesi bu birlik üzerinde bir takım düzenlemeleri gerekli kılmıştır. Zaten mecliste de bahsedileceği gibi düşman karşısında alınan sonuçlar Kuvâ-i Seyyare'nin sonunu hazırlamıştı. Bu sonun Ethem ve adamlarının görüşlerine ters düşmüş olması hiçbir şeyi değiştirmemiştir. Yani zaten yapılması gerekli düzenlemeler vatanın kurtuluşu için hızlandırılmış ve alınan yenilgiler de buna dayanak yapılmıştı.

Buna karşın Ethem, Anadolu'da çıkan en önemli isyanları bastırdığı gibi Yunanlılar karşısında da Demirci Muharebesinden başarıyla çıkmıştı. Her taraftan topladığı paralarla mali vaziyetini düzeltmişti. 200 atlının ve 1000 piyadenin başı olan Ethem, maiyetinde yüzlerce görevli varken kumanda altına girmek istemedi.[322]

İsmet Paşa gerilla harbinin karşısındadır ama Ankara'da uzun bir müddet gerilla harbinden nasıl yararlanılabileceğini düşünmüştür. Fakat bir müddet sonra uzun bir çatışma sürecine gerek kalmadan siyasi bir anlaşma ile çözüm bulunabileceği düşüncesiyle Kuvâ-i Milliye'ye ve ihtilale karşı mücadeleye giriştiler. Gerilla harbinin özünde dağlarda mücadele ederek düşmanı yıldırma taktiği vardır, bu şekilde barış yapma imkanı doğurmaya

[320] Atatürk, a.g.e., C.II., s.565; T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.276
[321] İzzet Öztoprak**, "**Düzenli Ordunun Kuruluşu***", İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler***, Ankara: 1985, s.270
[322] Rahmi Apak, ***"İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu"***, Ankara: TTK, 1990,s.214-215.

çalışırlar.[323] İsmet Paşa, Türk kuvvetlerinin o günkü gücüyle Yunan ordusunu yenebileceğini ama bir ordunun gerekli olduğunu düşünmekte ve milis kuvvetlerle savaşın kazanılmayacağı kanaatindeydi. Büyük çatışma için çıkar yol da ordu kurmaktan geçmekteydi.[324]

Ethem'in durumu ve davranışları hakkında Ankara'da Bakanlar Kurulu'nun ve bazı milletvekillerinin katılmasıyla yapılan toplantıda Reşit Bey şöyle konuşmuştur:"Hala muntazam ordular yapmak gibi hayaller peşinde misiniz? Hala bu Erkanı Harp beylerle mi gavuru kovacağınızı zannediyorsunuz? Çiftliğimizi bırakıp Anadolu harekatına katılmakla hata etmişiz. Zaten vatan ne kelimedir ki? Vatan namına bana İran da birdir Turan da. Ben nerede olsa oturabilirim ve yaşayabilirim." Bir ara Mustafa Kemal Paşa'ya dönerek "Paşa, daha açık söyleyeyim. Ben Venizelosla da pekala dizdize oturabilirim."[325] Reşit Bey'in bu kadar cüretkar konuşması Ethem ve Kuvâ-i Milliye'nin o günkü gücünden kaynaklanmasıydı.

Ethem, kazandığı başarılarla zamanla güçlenip ve kabına sığmamaya başladığı dönemde Yozgat isyanı vuku buldu. Bu isyanı bastırdıktan sonra yaşanan bazı gelişmeler Ethem'in ne kadar güçlendiğini göstermektedir.

Refet Bey ile Ethem Bey'in aralarındaki uçurumun daha da derinleşmesi, Yozgat isyanı dönüşü Ethem Bey'in vesikasını taşıyan adamların ellerindeki vesikaları Refet Bey'in yırtması ve ardından Ethem Bey'in müfrezesine katılmak için Ankara'ya gelen 150-200 kişilik müfrezeyi de ileriye göndermeyip geriye göndermesi sonrasına rastlamaktadır. Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey, aracılığıyla Mustafa Kemal'e durum bildirildiğinde Refet Bey'den açıklama istendi. Refet Bey'de yaptığı açıklamada, daha Dahiliye Nazırı olmadan Ankara'ya dönmek için Alaca'dan geçerken o civar ahalisinden bir takım Kuvâ-i Milliye hakkında duyduğu dedikoduları anlattı. Bir takım adamların gelip zorla adam topladıklarını eğer verilmezse evlerin yakıldığı, hayvanların alındığı, zülüm yapıldığını bu adamların elinden kurtarmaları için yalvardıklarını, bunun üzerine Alaca'da kalan Refet Bey, ellerinde vesika olan adamların geldiğini görünce ellerinden vesikaları alıp yırttığını sözlerine ekledi. Olay elbette burada kapanmaz ve Ethem, Mustafa Kemal'e bir telgrafla, askerlerinin müfrezesinden firar ettiklerinin sebebi olarak Refet Bey'in, firarilerini Ankara'dan geri

[323] Ulus, 9 Nisan 1968, s.4
[324] Ulus, 10 Nisan 1968, s.4
[325] Abdullah Kuloğlu, "Kurtuluş Savaşında Düzenli Ordu Kurulmasında İsmet İnönü'nün Rolü", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 97(264), s.22

çevirmesinden güç almalarını gösterdi. Ethem Bey bununla yetinmeyip Eskişehir İstiklal Mahkemesine Refet Bey hakkında suç duyurusunda bulunmaktan da geri kalmaz.[326]

Ethem, bu arada içinde ağza alınmayacak kelimelerin yer aldığı bir mektubu Refet Bey'e gönderdi. Refet Bey ise yeni bir hükümet meselesinin oluşmaması için bu mektubu yırtarak konuyu uzatmak istemedi. [327]

Ethem Bey'in bu şekilde Refet Bey'i taciz etmesi kişisellikten ziyade hükümeti de ilgilendiren bir vaziyettedir. Ethem, kafasına göre iş yapılmayacağının farkında olmayan bir tutum sergilemektedir. Bu durumu haliyle göze batmaktaydı. Refet Bey'i müşkil durumda bırakarak bir takım çevrelere mesaj da vermektedir. Artık kendisi bile gücünün farkında ama bu gücü yanlış bir şekilde kullanmaya yönlendirilmiş ve bu güç kendi başına bela olmuştur.

Ali Fuat Paşa, Batı Cephesi'nden ayrıldıktan sonra Ethem'in Milli Mücadele'ye daha farklı yaklaştığını görmekteyiz. Ethem, ya hep böyle bir insandı da milli çıkarlar gereği ört bas ediliyordu ya da Ethem'in gerçekten rahatını birileri bozuyordu da Ethem bu oyunu bozmaya çalışıyordu. Anlaşılan o ki Ethem artık her şeyde pürüz çıkaran bir şaki durumuna düşmüştü.

Refet ve İsmet Bey'lerin Kumandanlığı üstlendikleri sırada Ethem hasta olduğu için Ankara'da dinlenmekteydi. Yerine de vekaleten abisi Tevfik Bey bakmaktaydı. O gönlerde Ethem'de Mustafa Kemal ile Batı Cephesi ve komutanları üzerine bir görüşme yaptı. Bu konuşmada Ethem başından beri Batı Cephesi'nin tek elden yönetilmesi taraftarı olduğu için bu rahatsızlığını Mustafa Kemal'e izah etti. Cephenin ikiye ayrılması taraftarı olan Mustafa Kemal, bu düşüncenin yanlış olduğunu anlatmaya çalışmasına rağmen Ethem, asıl maksadı olan Refet Bey'in görevden alınmasını ve bütün cephenin İsmet Bey'in komutasına verilmesini istedi. Ethem'in, Rafet Bey'e güvenmediğini dile getirmesi olayın daha önceki firari meselesine dayandığını göstermekteydi. Refet Bey'in kuvvete sahip olması Ethem Bey'i korkutuyor gibi gözükmektedir. Buna karşı Mustafa Kemal'de kendisine bir takım güvenceler verip olayı kapatma yolunu seçti.[328]

---

[326] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.278-279

[327] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.279

[328] Ertuna, a.g.e., s.215; T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.280; Mustafa Kemal'in Ethem'e verdiği güvenceler zabıtlarda şu şekilde geçmektedir: "Refet Bey kuvvetini sizin şahsınız aleyhinde istimal etmez. Sonra B.M. Meclisi onu idam eder…sizin hayatınız ve rüfekanızın hayatı ; benim hayatım ne kadar eminse o kadar emindir. Ne Refet Bey, ne Ali Bey, ne Veli Bey tasavvur ettiğiniz sui hareket ve kasdı yapamaz. Size yapmaya teşebbüs etmesi, bana yapmaya teşebbüs etmesi demektir."

Ethem Bey, Refet Bey'in Batı Cephesi'ne atanmasına oldukça bozulmuştur. Bunda daha önce yaşanan vesika yırtma ve askerlerinin Refet Bey tarafından gönderilmesi etkilidir. Aslında görünürdeki problem bu olsa da altındaki sebep iktidar mücadelesidir. Kişisel problemler vatanın kurtarılmasının önüne geçmiş görünüyor. Mustafa Kemal'in burada Ethem'e bazı güvenceler verdiği görülür bununla Ethem'i kendi tarafına çekme isteğini görmekteyiz. Ortada vatanın kurtuluşu meselesi dururken kişisel sorunlarla içten dağılmanın önüne bir set koymak gerekmektedir. Yapılacak en önemli şey verilecek güvencedir. Mustafa Kemal'de o güvenceyi vermiştir. Buradan Ethem'in Refet Bey'den korktuğu sonucu çıkmaz aksine Ethem'in korku veren bir hali vardır. Çünkü Ethem'in askerleri düzenli orduya kadar ülkedeki en güçlü kuvvettir.

Artık Kuvâ-i Seyyare ile Hükümet arasındaki uçurum günden güne kapanmayacak şekilde açılmaktadır. Refet Bey'in vesika yırtma olayıyla başlayan kriz sancılı bir şekilde içten içe devam etmekte her fırsatta da gün ışığına çıkmaktadır.

Daha öncede kafalarına buyruk işler yapan Kuvâ-i Seyyare'nin bazı suistimalleri görmezlikten gelinmiştir. Mesela; Kuvâ-i Seyyare'nin diğer Kuvâ-i Milliye'den ayırt edilebilmesi için Cephe Komutanına, "Birinci Kuvâ-i Seyyare" adının verilmesi uygun bulmasına rağmen Ethem, Umum "Kuvâ-i Seyyare ismini" verdi. Kendisini de "Umum Kuvâ-i Seyyare Komutanı" ilan etti.[329]

Ethem, zorla para toplatma hadisesinden dolayı olumsuz bir çok eleştiriye maruz kaldı. Kendisine yöneltilen suçları kesinlikle kabul etmeyen Ethem şu açıklamada bulunur: "Ben, devlet hazinesinden para almıyordum. Askerimi asgari yaşama şartları içinde geçindiriyordum. Hali vakti yerinde olanlardan para topluyor, vatanın müdafaasına çalışıyordum. Şahsıma on kuruş aldığımı ispat eden olursa gözü önünde intihar ederim. Vatanı terke mecbur edildiğim zaman, babacığımın hatırası olan saat bile toplarımızı nizami kuvvetlere teslim edecek Parti Pehlivan'a hediye etmiştim. Hiçbir şey yoktu üzerimde isteseydim hazineler götürebilirdim.[330] Buna karşı Ethem'in komuta ettiği Kuvâ-i Seyyare erleri, düzenli ordu erlerinin çok üzerinde bir yaşayışa sahipti. Ethem'in emrindeki erler, düzenli ordudaki erlerden üç kat fazla maaş alıyorlardı.

[329] Selim Turhan, "***Türk İstiklal Harbi II inci cilt Batı Cephesi 3 üncü Kısım"***, 3. Basım Ankara: Gnkur. Yay. , 1999, s.68
[330] Kutay, a.g.e., C.I., s.247

Yunus Nadi'ye göre düzenli orduya geçilememesinin sebebi; " bu kuvvetler efradına yirmi-otuz, hatta kırk,elli,altmış liraya kadar para veriliyordu. Efradına bu kadar para verilecek bir orduyu Türkiye değil, İngiltere bile teşkil ve idare edemezdi."[331] Her şeyi maddi olarak düşünen bir kuvvetle de zaten düşman yenilemezdi bu yüzden bir an evvel gerçekten vatan için savaşacak daimi bir kuvvet oluşturulması gerekiyordu.

3.1.8. ETHEM'İN ANKARA HÜKÜMETİ'NE TERS DÜŞMESİ

Ethem'in Cephe Komutanlığı ile kopukluğu verilen emirleri yerine getirmemesiyle başladı. Kuvâ-i Seyyare Komutanlığı, Karacaşehir'de Karakeçili adında sadece kendisine bağlı olmak üzere bir birlik kurduğu zaman bu birlik hakkında Batı Cephesi Komutanlığı'na bilgi vermedi. Bunun duyulmasından sonra birlik hakkında bilgi istendi ve teftiş için hazırlanması söylendi. Fakat bu emri Ethem Bey yerine getirmediği gibi kuruluşu ile ilgili olarak da geri bölgelerde kaçakların takibi ve yakalanması için oluşturulduğunu söylemekle yetindi. Ethem bu hareketiyle hükümet işlerine de karışmış oluyordu.[332]

Batı Cephesi Komutanlığı ile Ethem arasında cereyan eden olumsuz bir diğer konu da mevsimin kış olmasından faydalanarak 10 Aralık'ta birliklerin silah ve cephanelerinin bütünlenmesi ve tümenlerin aynı cins silahlarla donatılması için Ethem'in birliklerinden silah ve cephane çizelgelerinin istenmesine Ethem cevap olarak: "Çarpışan kıtaların bu silah denkleştirmesi işine katılamayacağı…orduda silah ve cephane denkleştirmesinin gerektiğine inanmadığı…"[333] şeklinde oldu. Bu konuda çok daha aşırı giden Yüzbaşı Tevfik ise; bütçenin düzenlenmesi amacıyla, Batı Cephesinin birliklerden kuvve gönderilmesini isteyen 22/23 Kasım 1920 tarihli emre 27 Kasım'da verdiği cevapta: "…Kuvâ-i Seyyare, ne bir tümen ne de düzenli bir kuvvet biçimine sokulamaz… Bu serserilerin başına ne bir subay ne de hesap memuru koymak mümkün olmamakla beraber, kabul ettirilmesi olanağı da yoktur. Çünkü, subay gördüler mi, Azrail görmüşçesine baş kaldırıyorlar.. Bizim müfrezeler, Pehlivan Ağa, Ahmet onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından yönetilmektedir. Ve bölük eminleri de yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardan kuruludur. Ve sen yapamıyorsun diye bunların değiştirilmesi olanağı da yoktur. Kuvâ-i Seyyare'nin şimdiye kadar olduğu gibi gelişigüzel yönetilmesi zorunludur…Bu zamana kadar olduğu gibi

[331] Yunus Nadi, ***"Birinci Büyük Millet Meclisi ve İç İsyanlar"***, İstanbul: Sel yay., 1955, s.385
[332] Ertuna, a.g.e., 219; Atatürk, a.g.e, C.II., s.572
[333] Atatürk, a.g.e., C.II., s.576; Ertuna, a.g.e., s.222.

gelişigüzel yönetilmez derseniz Kuvâ-i Seyyare'nin işine son vermekten başka çıkar yol yoktur… Ben bir defa bu işin dışında bir iş de kabul edemem…" diyordu.[334] Bu şekilde Ankara'nın emirlerine karşı gelme açıktan açığa iyice belli olmaya başladı ve Ethem ve avenesine karşı tedbirlerin alınması da artık an meselesiydi.

Ethem, kardeşleriyle beraber düzenli orduya karşı çıkıyordu hatta yararına da inanmıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda halkla bütünleşmeyi başaramayan subaylardan dolayı subay düşmanlığı halk arasında yaygın bir şekildeydi. Ethem ve kardeşleri de kendi başlarına buyruk hareket etmek için bu genel yargıyı kullanmaktan çekinmedi.[335]

3.1.8.1. ANKARA İLE TEVFİK BEY ARASINDAKİ GERGİNLİK VE ESKİŞEHİR YOLCULUĞU

Yunan işgalinden kurtarılan bölgelerin sivil idareden mahrum olması dolayısıyla sivil hükümet kuruluncaya kadar 23 Kasım 1920'de burada Simav ve Havalisi Komutanlığı'nın kurularak halka idareci merci kılınması sağlanmıştı. Sadece amaç burada idari yönetimi sağlamak değil aynı zamanda Yunan kuvvetlerinin çekildiği yerlerde Seyyar Kuvvetlerin halkı soymalarını önlemek ve haksız yere Yunan Kuvvetlerine yardım ettiniz diye halktan insanları öldürmelerinin önüne geçmekti. Bu komutanlığın kurulması Ethem ve kardeşleri tarafından olumsuz tepkiyle karşılanmakla kalmamış Ethem'in kardeşi Yüzbaşı Tevfik, Simav ve Havalisi Komutanı'nı yanındakilerle beraber geri gönderme cesaretini göstermişti. Yüzbaşı Tevfik olayı öyle bir noktaya getirerek " Ben, Batı Cephesini tanımam" diyerek hassas olan dengeleri altüst etti. Mustafa Kemal tarafından bu durum Tevfik'in, T.B.M.M. Batı Ordusu Komutanı'na isyanı şeklinde telakki edilmesine sebep oldu.[336]

İsmet Bey'in halka yayınladığı bildiride Kuvâ-i Seyyare'nin uygunsuz davranışlarda bulunduğu ve namussuzca hareket ettiği ilan ediliyordu. Bu duruma fena halde kızan Tevfik Bey, böyle bir şeyi kabul etmeyerek "bu konular aydınlanıncaya kadar Kuvâ-i Seyyare, Batı

[334] HTBD, 24(73), Ankara: Eylül 1975, s.10-11
[335] Sarıhan, a.g.e., s.36-38
[336] Nimet Arsan, ***"Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri"***, I-III, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s.141; Ertuna, a.g.e., s.220-221; Ethem Bey, Hayati Bey'e Tevfik Bey'le İsmet Beyefendi arasındaki anlaşmazlığın sebepleriyle, bu konuda her ikisiyle yaptığı yazışmaları olduğu gibi takdim etmiştir. Paşa Hazretleri'ne gösterip okuyarak bir kanaat vermesini rica eder. Telgraflarda dikkati çeken noktalar: Tevfik Bey, kardeşine diyor ki: "Simav Bölgesi Komutanlığı'na kesinlikle ihtiyaç yoktur. Bu bölge komutanının Eskişehir'e dönmesi için şimdi emir verdim." bu şekilde bir açıklamayla yaptığı işe geçerli bir bahane bulmaya çalışır. Atatürk, a.g.e., C.II., s.580-581

Cephesi Komutanlığı'nı tanımayacaktır" diye ikazda bulundu. Ethem, kardeşi Tevfik'i daha ölçülü davranması konusunda uyarmasına rağmen Tevfik, kesinlikle kararından dönmediği gibi hatta en ufak bir şey hissettiği anda Simav ve Havalisi Komutanlığı'nın bütün mensuplarını gözaltında Batı Cephesi Ordusu'na iade edeceğini Batı Cephesi Komutanı'nın idarede yetersiz kaldığını telgrafla bildirdi. Kuvâ-i Seyyare, Batı Cephesi haberleşmelerine sansür koyduktan sonra telgraf ve telgraf hatları Kuvâ-i Seyyare'nin haberleşmeleriyle meşgul olduğundan haberleşmeler de Kuvâ-i Seyyare tarafından resmi şekilde yasaklandı.[337] Bu şekilde Tevfik Bey ile Ankara arasındaki ipler iyice gerildi.

Bu arada Ethem ve abisi Reşit Ankara'da bulunmaktaydı ve Mustafa Kemal'in, bu olaylar üzerine birkaç arkadaşını yanına alarak bizzat Eskişehir'e gitme kararı aldı. [338]

Mustafa Kemal'in, durumun bir dereceye kadar Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ve Heyet-i Vekile'ye aksetmesine rağmen kendilerinden rica ederek işin resmi boyuta kaymasını önlediğini görmekteyiz. İstanbul'dan gelen İzzet Paşa Heyeti de bu sıralarda İsmet Paşa ile görüşmek için Bilecik'te bulunmaktaydı. Mustafa Kemal, hem bu heyetle görüşecek hem de Tevfik Bey'den kaynaklanan sorunu çözecekti. 3 Aralık akşamı yola çıkan heyette Mustafa Kemal, Ethem ve Reşit Bey'lerden başka Kazım Paşa, Celal Bey, Kılıç Ali Bey, Eyüp Sabri Bey, Hakkı Behiç Bey, Hacı Şükrü Bey yer almaktaydı. Tren Eskişehir'e vardığında Ethem ve bazı arkadaşlarının çay içmeye indiklerini uyandığı zaman öğrenen Mustafa Kemal, hemen yola devam etmek için çağrılmalarını istedi. Fakat Ethem Bey, hasta olduğunu söyleyerek Eskişehir'de kalmayı tercih etti.[339] Mustafa Kemal, Ethem

---

[337] Atatürk, a.g.e., C.II., s.581-582; "Çerkes Ethem'le kardeşleri, Refet Bey'in Cenup Cephesine tayinine itiraz ediyor ve müstakil kalmak istiyorlardı. İsmet Bey, Kuvâ-i Seyyare'nin sırf düşmanla meşgul olmasını ve cephe gerisindeki işlerle alakadar olmamalarını temin düşüncesiyle bir Kütahya bölgesi kumandanlığı kurarak, Miralay İbrahim Bey'i bu bölgenin kumandanlığına tayin etmişti. Bu sırada Çerkes Ethem Ankara'da bulunuyor Gediz bölgesindeki kuvvetlere kardeşi Tevfik Bey kumanda ediyordu. Bu arada Tevfik, cephenin selameti namına yapılan bütün teşkilata daima itirazda bulunuyordu. Bu arada cepheden gönderilen bölge kumandanını dahi geri yollamıştı. Aynı zamanda bütün emirlere ehemmiyet vermiyor, cephe ile irtibatını kesmiş bulunuyordu." Özalp, a.g.e., s.167

[338] Atatürk, a.g.e., C.II. s.584.

[339] Mustafa Kemal "Nutuk" ta Eskişehir'de yaşanan hadiseleri biraz farklı anlatmaktadır. Buna göre:" 4 Aralık 1920 sabahı erkenden, henüz ben uykudayken tren Eskişehir'e vardı. İsmet Paşa'nın henüz Bilecik'te bulunduğu anlaşılmış olduğundan Eskişehir'de durmayıp Bilecik İstasyonu'na gitmeye karar vermiştik. Eskişehir'de uyandığım zaman, trenin niçin durduğunu ve yoluna devam etmediğini sordum. Yaverlerim, arkadaşların sabah kahvaltısı yapmak üzere istasyonun karşısındaki lokantaya gittiklerini ve şimdi gelmek üzere bulunduklarını söyledi. Çabuk gelmeleri için haber gönderilmesini istedim. Birkaç dakika sonra hazırız denildi. "Bütün arkadaşlar geldi mi?" dedim bunun üzerine yapılan araştırmadan anlaşıldı ki, herkes hazırdı ama Ethem Bey bir arkadaşıyla birlikte ortada yoktu. Derhal Ethem Bey'in kaçırıldığına hükmettim. Fakat bunu kimseye söylemedim. Yalnız, "o halde dedim, Ethem Bey olmaksızın bizim Bilecik'e gitmemizde bir fayda yoktur. İsmet Paşayı da buraya çağırırız. İsmet Paşa'da, telgraf başında yapılan özel bir görüşmeden sonra, Eskişehir'e hareket etti. Daha önce, yalnız ve özel olarak görüşmemiz gerekli olduğundan ben de bir iki istasyon ileri giderek buluştuk." Birlikte 4 Aralık 1920 akşamı Eskişehir'e geldik." Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., C.II., s.587;

Bey'in yola devam edemeyecek halde olduğunu öğrendiği zaman İsmet Bey'in Eskişehir'e gelmesini rica etti. İsmet Bey, düşman cephesinde bir hareketlilik gördüğü için cepheden ayrılmayı sakıncalı bulmaktaydı. Yine de Mustafa Kemal, İsmet Paşa'nın gelecek vasıtasının olmamasından dolayı bizzat kendisi İsmet Paşa'yı Bilecik'ten alıp getirdi. Yapılan görüşmelerde Reşit Bey'in bulunmasına karşın Ethem Bey hastalığı sebebiyle yoktu. Burada firari meselesi, casus meselsi, Simav ve Havalisi Kumandanlığı meselesi, sol cenah temini meselesi görüşüldü.[340]

Yaşanan firari meselesinde Tevfik Bey'in kendi başına aldığı bazı kararlar, bu toplantıda üzerinde tartışılan konulardandı. Tevfik Bey, bir takım adamları sürgüne Kütahya'ya gönderdiği sırada Ethem Bey, tarafından tayin edilmiş Kütahya Mevki Komutanı unvanlı Abdullah Bey de, Kütahya Mutasarrıf Vekili Ahmet Asım Efendi'ye kaçak asker ailelerinden bazılarını sürgüne gönderdi. Bu kişilerin suçu da kocalarının firari olmasından kaynaklanmaktaydı. Kadı Efendi'nin, İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nu uygulamak istemesi de yeni bir krize sebep oldu. Kadı Efendi evinden Tevfik Bey'in adamları tarafından idam edilmek üzere alındıktan sonra da bundan vazgeçilmesi ardından da Kütahya'dan çıkartılması Ankara'da büyük bir tepki doğurdu ve hükümete gensoru verilmesine yol açtı. İlgili Bakanlıklar, Cephe Komutanlığı'ndan suçluların Harp Divanı'na verilmelerini isterlerken, Cephe Komutanı da boş durmayıp Kuvâ-i Seyyare Komutanlığı'nca soruşturma yapılıp sonucunun bildirilmesini istedi. Bu talebe 19 Aralık 1920'de "Umum Kuvâ-i Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutan Vekili Mehmet Tevfik" imzasıyla gelen cevapta:

"Abdullah Bey her ne yapmışsa tarafımdan verilen kesin emir üzerine yapmıştır ve yapmaya da mecburdu. Bu konunun gerekçesi ilgili Bakanlıklara arz edilmiştir. Kendisinin

---

Cephe kumandanının ciddi gayretlerine rağmen, Tevfik'i yola getirmek kabil olmadı. O, Garp Cephesini tanımıyor, Meclis Riyasetine doğrudan doğruya raporlar gönderiyordu. O sırada Ethem ve kardeşi Reşit Bey Ankara'da yaptıkları görüşmelerde, Kuvâ-i Milliye'nin askeri inzibata tabi olmayacağını ve Tevfik'in hareketlerinde haklı olduğunu söylüyorlardı. Mustafa Kemal Paşa durumu yakından tetkik etmek üzere Eskişehir'e gitmeye karar verdi. Ben, Kılıç Ali Bey, Celal Bey, Behiç Bey, Hacı Şükrü Beyde beraber gittik. Meseleyi beraberce görüştüğümüz zaman, cephe kumandanının emirlerine itaat edeceklerini vaat ettiler. Ankara'ya dönüşümüzden birkaç gün sonra Ethem, tekrar cephe kumandanına karşı vaziyet almıştı. Demirci Efe'ye, Gökbayrak Taburuna, milli kuvvetler kumandanına haberler gönderiyor, Kuvâ-i Milliye'nin hükümet tarafından imha edileceğini bildirerek bunları, nizamiye kuvvetlerine karşı hep beraber harekete teşvik ediyordu. İsmet Bey'le görüşmemizde durumu izah ettim ve Ethem ve kardeşleriyle son bir defa daha teması kararlaştırdık. Bunun için tekrar Kütahya'ya giderek Ethem'le görüştüm. Cephe kumandanının emirlerine uyacağını ve artık bu münakaşalara mutlaka nihayet vereceğini beyan etti ve kati teminatta bulundu. Eskişehir'e döndüğümde Kütahya görüşmesi hakkında İsmet Bey'e bilgi verdim. Bu görüşme sırasında İsmet Bey, Ethem'in Demirci Efe'ye yazdığı bir şifreyi gösterdi. Bu şifrede hükümet aleyhinde ağır sözler vardı. Bütün Kuvâ-i Milliye'nin beraberce isyan etmesi teklif ediliyordu. Özalp, a.g.e., 168-169

[340] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s. 281-282, Atatürk, a.g.e., C.II., s.584-585

geri dönmesi için kesin emir verildiği zatıaliniz tarafından bildiriliyor. Döndüğü taktirde…mutlaka idam edeceğim…" diyordu.

Casus meselesi firari meselesinden daha kuvvetli olmasına rağmen casuslar bile hemen asılmayıp Erkanı Harbiye Heyeti tarafından tetkik edildikten sonra karar uygulanmaktaydı. Tevfik Bey ise bu düşünceye karşı olup cezayı hemen orada vermek taraftarıdır. Bu yöntemin daha etkili olduğunu düşünmektedir.[341]

Tevfik Bey'in Kütahya hakimini tutuklayarak Gediz'e getirmesi ve orada asmaya kalkışması üzerine 11. ve 61. tümenler Ethem'e karşı tedbir olmak üzere Eskişehir'e nakledilmesi uygun görüldü. Bunun üzerine 2 Aralık 1920'de cephe komutanı, 61. Tümen'in sakin, gizli ve seri bir biçimde Kütahya'ya nakledilmesini birliklerin uyanık bulundurulmasını emretti. Böylece 61. Tümen birlikleri Eskişehir'e aktarıldı ve 11. Tümen de 4 Aralık 1920'de Eskişehir batısına yerleştirildi. Burada Ethem'e karşı hareket hazırlıkları başlamış oldu.[342] Burada ilk tedbiri alan tarafın Batı Cephesi olduğunu görmekteyiz.

Firari meselesinden sonra Tevfik Bey'in, Fahrettin Bey'in ordusu olan 12. Kolordu'nun, kendi sol cenahını temin etmesini istemesi gelmektedir. Bu teklif kesinlikle doğal olarak kabul edilmez. Çünkü Kuvâ-i Seyyare düşmana hücum edecek güçte değildir görevi sadece düşmanla teması korumak ve taciz etmektir. Tevfik Bey'in mevkisini terk etmekle tehdit etmesi de bir sonuç vermez.[343]

Diğer konuşulan bir meselede İsmet Bey'in, Eskişehir içerisinde gayri muntazam ve silahlı birtakım adamları teftişi ile ilgilidir. Bu nizamsız kişileri teftişe çağırdığında hal ve hareketlerini beğenmeyen İsmet Paşa, Müfreze Kumandanı'nı ikaz ettiği sırada orada tesadüfen bulunan Ethem bunu işitmiş ve kendi üzerine almıştı.[344] Ethem'in, İsmet Paşa'nın bu davranışından hoşlanmaması kendi müfrezelerinde böyle bir olayın yaşanmamasındandı.[345]

Üzerinde durulan diğer bir konuda, düzenli ordu fikrinin Kuvâ-i Seyyarece benimsenmemesi idi. İsmet Bey kumandayı ilk aldığı zaman Ethem Bey'e düzenli ordunun kurulması kanaatinde olup olmadığını sorduğu zaman Tevfik Bey'in cevabı ilk başta buna olumlu baktı. Bu konu üzerinde o zaman anlaşılmasına rağmen aslında her şey lafta kalmış bu

[341] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.280-281; Atatürk, a.g.e., C.II., s.591-592
[342] Sarıhan, a.g.e., s.58
[343] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.281
[344] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.282-283
[345] İsmet Bey, Müfreze Kumandanına: " Böyle nasıl müfreze kumandanısın? Vaziyetini al. Sen askersin, ben Ordu Kumandanıyım" diye ihtarda bulunur.

düşüncenin tam tersi olan davranışlar sergilemişlerdir. Çünkü Tevfik Bey'in kumandadan alınıp yerine Reşit Bey'in kumandaya geçmesi talebi ile karşılaşılmıştı. Simav Kumandanlığı'nın görevine dönmesi ve Reşit Bey'in usulen rapor vermeye başlaması kararlaştırıldığı gibi Reşit Bey'in Tevfik Bey'in görevde kalması konusundaki ısrarına rağmen bu kabul edilmedi. Reşit Bey'in "eğer oraya ben gidersem mağlup olurum Tevfik Bey giderse mağlup olmaz" demesi üzerine Tevfik Bey'in tekrar kumanda da kalması kabul edildi. Her şeye rağmen Kuvâ-i Seyyare ile bir orta yol arayışı görülmektedir.

3.1.8.2. ETHEM BEY'İN ESKİŞEHİR'DEN GİZLİCE AYRILMASI

Mustafa Kemal, yapılan toplantıda sorunlara çözüm ararken Ethem Bey'le Hacı Şükrü Bey Eskişehir'den ayrılmışlardı. Bu arada düşman Uşak Cephesi'ni takviye etmekteyken Ordu Kumandanı'nın kendi kuvvetleri arasında kendine mensup bir kuvvet de isyan etti. Mebus Hacı Şükrü Bey'e de burada suç bulunmaktaydı. Çünkü Ethem'e kendisi için Eskişehir'e bin süvari yığıldığını söyleyen kişiydi o. Aslında mutasarrıfı bağlayıp gönderen, bir havali kumandanını iade eden Tevfik Bey'i deli olmakla suçlayan Mustafa Kemal, Uşak'ta düşmanın takviyeyi arttırması karşısında tedbir almak hem de Tevfik Bey'in belki düşman karşısında müdafaa etmeyebileceğini de düşünerek Eskişehir yakınlarına kuvvetleri toplatmıştı ama bunun söylenmesi sakıncalıydı. Bu uyuyan yılanın kuyruğuna basmak gibi bir şeydi. Hacı Şükrü Bey Mecliste kesinlikle bunu reddetmekle işin içinden çıkabileceğini ummaktaydı.[346]

Ethem, kazandığı başarılardan dolayı ülkede en güçlü otorite görüntüsü vermekteydi. Mesela, Gök Bayrak Taburundan bir hücum taburu kumandanı, Kuvâ-i Seyyare ile ilgili problemi iki bölükle halledebileceğini söylediği zaman orada bulunan Topçu Müfettişi bir kişi de, "kuvvetine bu kadar güveniyor musun, Ethem Bey benim arkadaşımdır onunla vuruşmam" diyecek kadar Ethem'e güvenmekte ve bu da Ethem ile yapılabilecek herhangi bir çatışma durumu için tehlike arz etmekteydi.

[346] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.283

3.1.8.3.ESKİŞEHİR'DEN KÜTAHYA'YA GİDEN HEYETİN ANKARA'YA DÖNÜŞÜNDE MUSTAFA KEMAL İLE GÖRÜŞMELERİ

Yapılan görüşmelerde Reşit Bey ve Kazım Bey'in içinde bulunduğu bir heyetin Ethem'i ikna için Kütahya'ya gitmelerine kararlaştırıldı. Mustafa Kemal ve İstanbul'dan gelen heyet 5 Aralık'ta Bilecik'te görüştükten sonra hep beraber 6 Aralık'ta Ankara'ya döndüler.

Mustafa Kemal Ankara'ya geldikten sonra Ethem Bey'in raporlarını göndermeye başlamasıyla rapor sorunu çözüldü. Sanki her şey yoluna girmeye başlamış gibiydi. Eskişehir'den Ethem'in ardından giden heyet Ankara'ya dönünce İzzet Paşa derhal Mustafa Kemal'le bir görüşme yaptı. Konulardan birincisi; Garp Cephesi'nde bir kumanda ihtilafı olduğu üzerineydi. İkincisi; Kuvâ-i Milliye'nin kaldırılmasına Heyet-i Vekile'nin karar verip vermediği sorunu iken Üçüncüsü ise Birinci Kuvâ-i Seyyare'nin kaldırılması konusunda Heyet-i Vekile'nin bir an önce kararını açıklaması gereğiydi. Bir de dördüncü madde vardır mevcut durumun sebepleriyle alakalı olmasına rağmen fakat sansüre uğradığı için bilemiyoruz. Eskişehir'de yapılan görüşmelerde bir takım farklı düşünceler de ortaya çıktı. Reşit Bey bu görüşmede; "Kuvâ-i Seyyare bilakaydü şart tevessü etmek üzere muhafazai mevcudiyet edecektir" deyince bunun kabul edilemeyeceği bunun meclisin kanunlarına uygun olmadığı açıklandı. Yani Reşit Bey, Kuvâ-i Seyyare'nin dağılmaması taraftarı olup aksine büyümesi taraftarıdır. Kuvâ-i Seyyare dağıtılmayıp Birinci Kuvâ-i Seyyare ismi altında ordunun kadrosu dahilinde bulunması uygun görülürken Reşit Bey'in fikriyle bu durum zıtlık teşkil etmekteydi.

Kazım Paşa, Reşit Bey'in de bulunduğu toplantıda Ethem ve Tevfik Bey'ler ile görüşmelerde bulunduğu zaman, Ethem Bey'in sözlerinden, şu önemli noktaları çıkarmıştır:

"Ankara'daki hükümet gayeyi gerçekleştirecek durumda ve güçte değildir, bu hükümete karşı uyuşuk davranmamız doğru olmaz.Silahla karşı koymamızın mahiyetini kötüye yoracaklardır. Fakat sonunda başarırsam herkes bana hak verecektir.Refet Bey'le aramızda bir izzetinefis meselesi geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'in haysiyetine değer vererek bizimkini kırıyor. Herhalde Refet Bey'i önüme katarak Ankara'ya kadar

kovalamak isterim. Ölürsem de bu takipte öleyim. Biz çoktan bu işi yapardık. Fakat Reşit'in Ankara'da Meclisteki durumu bizi aldatmıştır. Meclisin ne önemi ne hükmü vardır?"[347]

3.1.8.4.ETHEM İÇİN GÖNDERİLEN İKİNCİ HEYETİN GÖZLEMLERİ

Ethem, tamamen vaziyet alarak cephe ile irtibatı kesince Reşit'in teklifi ile, Ethem'e nasihat vermek üzere, Celal ve Eyüp Sabri Bey'lerle bazı mebusların Kütahya'ya gitmeleri uygun görüldü. Bu arada Ethem'in, Kazım Özalp'ı tevkif ederek imzasından istifade edebileceğini düşünen Mustafa Kemal, Kazım Bey'in gitmesine izin vermedi.[348]

Heyetin Ethem'e söylemekle yükümlü olduğu şeyler; Kuvâ-i Seyyare'nin kayıtsız şartsız kumandaya itaat etmesi, irtibat zabitlerinde bulunan özel şifrelerin ellerinden alınması ve Kuvâ-i Seyyare'nin müstahdem fertlerinin ve zabitlerinin ailelerine de baktıkları için görevlerine devam etmeleri ancak ordu şifresiyle haberleşmelere son vermeleri gerektiği, rastgeldiği yerden adam toplanmaması, ahzı asker şubeleri diğer orduda olduğu gibi belirli kadrolarında ikmal için asker verecekleri şeklinde idi.[349] Ethem ve abileri heyetle yaptıkları görüşmede heyetin anlattıklarının hepsini kabul etmelerine rağmen Tevfik Bey, kendisi bir emekli bir asker olduğu için disiplin olmayınca sonucunda alınamayacağını savunmuştur. Olaylarla ilgili şu değerlendirmeyi yaparlar: "Bizim yaptığımız harekatta, aldığımız tavır ve vaziyette hata ve sevap vardır.Bunun hatasını müterifiz. Sevap gördüğümüz noktalar da şunlar, şunlardır. Uzun boylu müzakere cereyan etti. Aynı zamanda biz böyle zan altında bulunuyoruz ki; Kuvâ-i Milliye'nin yani Kuvâ-i Seyyare'nin ortadan kaldırılması musammemdir(kati olarak karar verilmiştir). Bu mesele bugün için münaziünfih(tartışmalı) olan bir meseledir ve biz bundan tamamen sarfı nazar ediyoruz. Asıl olan bu noktanın hallidir". Bunun üzerine Mahmut Celal Bey'de bu görüşlerini onaylamasıyla Ethem ve kardeşleri bazı kumandanların değiştirilmesini ve bazılarının da tayinlerini teminat olarak isteme cesaretinde bulundular. Kabul edilmemesi halinde başka çareler düşündüklerini eklediler.[350]

---

[347] Atatürk, a.g.e., C.II., s.598
[348] Özalp, a.g.e., s.170, Heyet gitmeden önce yapılan toplantıda tam olarak; Celal Bey, Kazım Paşa, Eyüp Sabri Bey, Adnan Bey, Vehbi Bey, Hasan Fehmi Bey, İhsan Bey, Kılıç Ali Bey, Yusuf İzzet, Emir Paşa Fevzi Paşa'lar vardır. giden heyette ise Celal, Kılıç Ali, Eyüp Sabri ve Vehbi Beyler vardır.
[349] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.291; Atatürk, a.g.e., C.II., s.601-602
[350] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.291-292

Heyetin 26-27 Aralık 1920'de ortak imza ile çektikleri etraflı ve açık telgraflarındaki önemli noktalar şunlardı:

1.Güvenlik tedbirleri alındığına şüphe yoktur. Bu tedbirlerin hepsi kendilerini savunmak içindir. Kendilerine karşı çıkarılan ve yığılan kuvvetler ve yeni kurulan karakollar eski yerlerine çekildiği taktirde, bu tedbirlerden de vazgeçeceklerdir.

2.Düşmanca hareketle karşılaşmadıkça, memleketin gelecekteki selameti için ve zatıdevletlerinin şahsına karşı besledikleri içten bağlılık dolayısıyla her türlü hareketten kaçınacaklarına en büyük yeminlerle söz vermişlerdir.[351]

3.Kuvâ-i Seyyare'nin Konya ve Alaca'da bulunan askerleriyle, Teğmen Sadettin Efendi komutasında Konya'dan gelmekte iken Fahrettin Paşa tarafından tutuklanan seksen neferin ve Kuvâ-i Seyyare müfreze komutanlarından Kürt İsmail Ağa ile Kalecik'teki akrabasından cihada katılmak üzere askerlik yaşı dışındaki kimselerden toplananların Kuvâ-i Seyyare'ye katılmalarına engel olunmaması

4. Kuvâ-i Seyyare'ye para verilmesi için Kütahya Mutasarrıflığı'na emir verilmesi Karşılıklı güvene itimadın gerçekten kurulması ve devam ettirilmesi için Fahrettin ve Refet Bey'lerin cepheden uzaklaştırılmaları .

Bu noktadan çıkarılan anlam Kütahya'ya giden heyet gerçekten tutuklanmıştı ve bu yazılan şeyler kendilerine dikte ettiriliyordu. Mustafa Kemal'in bu olay üzerine Nutuk'ta yaptığı açıklamada:

" Bunun böyle olacağını heyet gitmeden önce biliyordum. Bu yüzdendir ki; Reşit Bey, Kazım Paşa'yı birlikte götürmek için ısrar ettiği halde görüşmeler sırasında tesadüfen solumda oturan Kazım Paşa'ya gitmemesi gerektiğini sezdirmiştim. Çünkü Kazım Paşa'yı, geçici olarak değil, sonuna kadar tutuklayarak, imzasını kullanmaktan fazlasıyla yararlanabilirlerdi."[352]

Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'in Tevfik Bey hakkındaki 7 Aralık 1920 tarihli telgrafında bazı uyarılarda bulunduğunu görmekteyiz. Buna göre: "Tevfik Bey cephede, Ethem Bey Kütahya'da kalarak biteviye kuvvetlerini çoğaltmaya çalışacaklardır. Benim bütün cepheyi almaklığım şekli altında Refet Bey'in cepheden alınması, Fahrettin Bey'in

[351] Atatürk, a.g.e., C.II., s.603
[352] Atatürk, a.g.e., C.II., s.604

değiştirilmesi, bizim Kuvâ-i milliye başkanı ve müfrezelerine karşıt bulunduğumuza inandırarak hepsini yanlarına ve himayelerine almak ve aynı zamanda kamuoyunu ve meclisi kendilerine çekmek, hasılı maddi ve siyasal güçlerini arttırmak ve bir devrim yapabilecek bir duruma gelmektir. Bolşevik akımına sahip çıkmak istiyorlar. Bundan sonra Ankara'da Mecliste çok entrika dönecektir…" Ethem ve kardeşlerinin Meclisteki akımlara önem vermeleri de maddi kuvvetlerinin yeterli ve hazır olmamasından ileri geldiğine kanıt teşkil edebilir. [353]

3.1.8.5.SİMAV VE DOLAYLARI KOMUTANLIĞI'NIN KALDIRILMASI

Simav ve Dolayları Komutanlığı, 10 Aralık 1920'de tekrar Kütahya'ya geldiği zaman, Ethem ve Tevfik Beyler tarafından burada görev yapmasına izin verilmedi ancak bu komutanlığın, Kuvâ-i Seyyare emri altında ve arzu ettikleri yerlerde kullanılacağı bildirildi. Simav ve Dolayları Komutanı da bu durumu Batı Cephesi Komutanlığı'na bildirdiği zaman nasıl hareket etmesi gerektiğini sordu. Aynı gün, Çerkes Ethem tarafından Batı Cephesi Komutanlığı'na şu telgraf çekildi:

"Bütün yanlış anlaşılmalarına çığır açan ve yeni işgal edilen bölgeye atanan Simav ve Dolayları Komutanı İbrahim'e sözlü olarak, bir bölgede ve aynı yetkide iki komutanın bulunması uygun olamayacağından, bu dolaylarda Kuvâ-i Seyyare Komutanlığı'nın bulunduğu sürece, bu komutanlığa bağlı olmak üzere gösterilecek herhangi bir merkezde bulunmak şartıyla, görevi başına gelmesinde sakınca olmadığı bildirilmiştir."[354]

5 Aralık'ta giden heyet, Simav ve Dolayları Komutanlığı'nın Cephe Komutanlığı'na bağlı bulunmasını kabul ettirdiğini zannederken aslında her şey başlanılan noktadır. Kuvâ-i Seyyare'nin yıldırma politikası başarıyla neticelenmiş ve 11 Aralık'ta Simav ve Dolayları Komutanlığı kaldırılmıştır.

[353] HTBD, 24(73), Ankara: Gnkur. Basımevi, Eylül 1975, s.18
[354] Ercan, a.g.e., s.78-79

3.1.8.6.REŞİT BEY – MUSTAFA KEMAL PAŞA GÖRÜŞMESİ

Reşit Bey'le Ethem Bey'in 13 Aralık 1920'de makine başındaki görüşmelerini Celal Bey ile Adnan Bey tarafından Mustafa Kemal'e getirildi. Bu görüşmelerde aynı konular tekrarlanmaktaydı. Ethem Bey, Refet Bey meselesinin bildirilmesini, eğer Meclis vasıtasıyla el çektirilmezse idareten el çektirilmesini istemekten vazgeçmiyordu. Bu arada Düzce'deki Sarı Efe'ye çekilen telgrafla kuvvetlerini toplaması istenmekteydi. Reşit Bey, her ne kadar Ethem'in istediği şekilde hem Sarı Efe'ye hem de Gök Bayrak Taburu'na haber göndermeyi reddetse de gerekirse tekrar isyan etmesini, düşmana müdafaa etmemesini ve düşmanın taarruzu durumunda müdafaayı da kahraman fırkalara bırakmasını istedi. Ankara'da bulunan kişilerin turşu gibi lahana gibi olduklarını ve koktuklarını söyleyen hakaret dolu yazışmalar bu şekilde devam etti.

Reşit Bey, Eskişehir'den Kütahya'ya gidip döndükten sonra Mustafa Kemal'in yanına uğramamıştır. Kazım Bey'in, Reşit Bey'i Mustafa Kemal'in yanına götürmesiyle görüşme gerçekleşti. Mustafa Kemal, hali berbat görünen Reşit Bey'le kendi durumu hakkında konuştuğu zaman Reşit Bey, kendi hayatından korktuğunu ve Reşit Bey'in görevinden alınıp kendisinin getirilmesini istedi. Mustafa Kemal, genel durumu zayıflatacağından dolayı böyle bir şeyin olamayacağını söylese de Reşit Bey'e bir orta yol bulma konusunda söz verdi. İsmet Bey'le bu konuda haberleşen Mustafa Kemal, Kuvâ-i Seyyare'ye amaç ve teşkilatın bozulmadan güven verilmesini istedi. İsmet Paşa ise Kuvâ-i Seyyare'nin kendi kumandası altına girmemesi halinde o zaman Kuvâ-i Seyyare'nin de güveni olan Kazım Bey'in komutası altına geçmesini ve Kazım Bey'in Kütahya'da oturmasını istedi. Kendi fırkalarından bazılarının da Kazım Bey'in emrine verilmesi ile Kazım Bey'in kuvvetinin kendi kuvvetinden fazla olacağını önerdi. Kazım Bey'de bu öneriyi prensipte kabul etti. Kazım Bey, Eskişehir'e İsmet Bey'in yanına gittiğinde İsmet Bey'in, Ethem Bey ve taraftarlarının bir takım gizli teşkilat içinde olduklarını, Ethem Bey'in vesikalarını taşıyan yani kuvvet toplama izni veren belgelere sahip kişilerin Konya'ya gidip bütün mülki amirlerden kuvvet toplamak için yardım istediklerini gösteren mektubu okudu. Diğer taraftan Yörük Ali Efe'ye, Demirci Efe'ye ve Gök Bayrak Taburuna şifreli telgraflar yazarak hükümetin aleyhine teşvik etmeye çalıştıkları ortaya çıktı.[355]

[355] 13 Aralık 1920'de Ethem Bey'in Yörük Ali Efe'ye yazdığı mektupta: "Bizim çalışmamızın ve fedakarlığımızın verimli olması, dışa ve içe karşı ihtilalin ve memleket savunmasının gerekli düzeninde yürümesi için kurulan Ankara Hükümeti, birkaç hırslının aleti olmaktan kurtulmamakta ve günden güne keyfi ve kişisel tutkular ve çıkarlar etkisinde ileri götürülmektedir. Memleketin bu gidişle ne yazık ki kurtarılması

Mektup Vacip Bey adında birinin cebinden çıktığı zaman cebinde Türkiye Komünist Partisi adına teşkilat yapmak üzere vesika da çıktı. Diğer taraftan Reşit Bey, arkadaşlarıyla adam toplayıp orduya gönderir ki ordu içinde propaganda yapıp bir çarpışma meydana geldiği taktirde Ethem tarafına geçmesini istiyordu. Bu adamların bazıları Mustafa Kemal'e gelip durumu izah ederek haber verdiler.[356]

Ethem Bey, Demirci Mehmet Efe ile telgraf başında yaptığı görüşmede Refet Bey'in vücudu kalmadıkça hiçbir meselenin hallolamayacağı görüşünü bildirdi, böylece sorun yine Refet Bey'de düğümlendi. Ethem Bey, Demirci Mehmet Efe'den Refet Bey'in tekliflerini onaylıyor gibi görünmesini bu arada da kuvvetini toplayıp vaziyet almasını istedi. Ama daha önce Refet Bey, Demirci Mehmet Efe ile görüşmüştü. Bu arada Isparta ile Dinar arasında bir mevzii de isyankar bir tavır takınmıştı. Tabi ki hükümette boş durmuyordu, mesela bir taraftan Haymana'ya adam gönderirken diğer taraftan da Hacı Şükrü Bey'in vesikasıyla yeniden adam toplamaya çalışanlar tevkif edilmekteydi. Aynı zamanda hiçbir şey yapmıyormuş gibi Refet Bey'e mektuplar yazıp sevgisinden bahseden Ethem Bey, bir süre sonra cepheyi bırakarak kendisine ait olan süvari kuvvetini Gediz'de topladı. Bu şekilde Ethem Bey ve arkadaşları bir hükümet teşkiline karar verdiklerini gösteriyorlardı.[357]

Reşit Bey'in takıldığı bir konuda; İstanbul'dan sulh yapmak için gelen Paşaların tutuklu bulunduğunu iddia etmesidir. Bu konuyla ilgili olarak Bolşevik Sefareti de Mustafa Kemal'i ziyaret etti. Kriz halledildi derken konunun bu şekilde had safhaya gelmesi bile Mustafa Kemal'i bu konun kendi iyi niyetiyle çözmek istemesinin önüne geçemez. Mustafa Kemal, çünkü konuyu Meclise taşımamış ve hala sulh için aracılar gönderme yolunu seçmişti.

---

olanak dışıdır. Dış durum Anadolu Hükümetine uygun bulunmakla beraber, yararlanmak şöyle dursun, bozgunculukla kalınmayarak yakışıksız hareketlerine engel teşkil edeceklerini tahmin ettikleri Demirci ve Sarı Efe'yi ve daha bazılarını her ne biçimde olursa olsun yok etmeye karar vermişlerdir.daha önce Demirci Efe'nin yok edilmesinin güya memleket için gerekli olduğunu bana sezdirmek ne de beş büyükten bu düşünceden dolayı üzülmüş olduğu memleketin ve ortak olan amacımızın elde edilmesi uğrunda her gün hizmet ve fedakarlık eden ve edeceklerin neden yok edilmeye değer görüldüğünü sordum. Biz kendimizden biliyoruz, onlar ne vakit olsa başımıza beladır, demek kadar akıl almayan bir cevapla sorunu kapadılar. Çektiğimiz emeklerin boşa gitmemesi için birbirimize sarılmalıyız…", HTBD, 24(73), s.26

[356] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.285; Atatürk, a.g.e.,C.II., s.593-594, 597; Reşit Bey, 20/21 Aralık gecesi evinde dört kişiye, ordu birlikleriyle Kuvâ-i Seyyare arasında bir çatışma çıktığı taktirde, düzenli ordu subayları ile erlerine yanıltma görevi verir.. Bu işi üstlenen kişiler şunlardır: Yeni Dünya gazetesinden Hayri, Arif Oruç'un kız kardeşinin oğlu Nizameddin, Müşir Fuad Paşa'nın oğlu Hidayet ve arkadaşı Şükrü Bey'ler.Bunlar 21 Aralık'ta trenle Eskişehir'e hareket ederler. Yanlarında Ethem Bey'in katibi olan birisi de vardır. Propagandayı tertip ve yönetmekle görevli başkanları Hidayet Bey trenin hareketinden önce, gizlice istasyondaki Mustafa Kemal'in kaldığı binaya gelip, Mustafa Kemal'e durumu önceden haber verir.

[357] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.286; Atatürk, a.g.e., C.II., s.596-597; Demirci Mehmet Efe, Ethem Beyle haberleştikten sonra özel bir tavır takınınca 15-16 Aralık 1920'de Refet Bey kuvvetleri Dinar yakınındaki İğdecik köyünde bir gece baskını yaparak Demirci Mehmet Efe'yi bozguna uğratır. Efe on kişiyle kaçmasına rağmen daha sonra hükümetten af diler.

Bunun için öncelikle Dahiliye Vekaleti'ndeki Reşit Bey'i, Celal Bey'i, Yunus Nadi Bey'i, Kılıç Ali Bey'i, İhsan Bey'i, Vehbi Bey'i davet ederek konuyu tartıştılar. Reşit Bey, burada yaptıklarını itiraf edince Mustafa Kemal, bu heyeti Ethem Bey'in yanına gönderme kararı aldı. Heyet derhal Ethem Bey'in yanına gitti. Burada Tevfik Beyle yapılan görüşmeden sonra Mustafa Kemal'e çektikleri telgrafta emirlere itaat edeceklerini bildirilmesine rağmen yine de Refet ve Fahrettin Bey'in görevlerinden ayrılmalarını istemekten de geri durmadılar. Böylece Mustafa Kemal, artık Heyet-i Vekile'ye durumu izah etme ihtiyacı duydu. Heyet-i Vekile'de bunun askeri mesele olduğunu ve bununla Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin ilgilenmesini istedi. [358]

24 Aralık 1920'de İsmet Paşa tarafından, Kuvâ-i Seyyare Komutanlarının işledikleri suçlar gönderilen telgrafta şu şekilde sıralanır:

1.Kuvâ-i Seyyare komutanları kendilerinde bulunmayan san ve yetkileri kullanmakta ve iki erkek kardeş, cephede ve geride, aynı yetkileri taşıyan iki komutan olduğu.

2.Emirlerine verilmiş olan birlikleri yetkili amirlerine göstermekten ve denetlettirmekten kaçınmak.

3.Müfrezelerinin mevcudunu ve durumunu bildirmemek.

4.Hesap üzerine para alınıp verilmesini istememek.

5.Savaş durumundan faydalanarak Ordu birliklerinin cephede bulunduğu sırada bağlantıyı keser ve baş kaldırarak saldırılarda bulunur.

6.Büyük Millet Meclisinin disiplin sağlamak amacı ile kurduğu istiklal mahkemelerinin kararlarını dinlememezlik.

7.Düşmanın çekilmesi dolayısı ile elimize geçen Simav, Gördes ve Demirci bölgelerinde düzensiz kuvvetlerimizin hem sivil hem de askeri hükümet kurarak halkı ürkütmelerini yasak etmek ve Gördes Müslümanlarının yaptığı gibi, İslam halkının düşmanı çağırması gibi acıklı sonuçların tekrarlanmamasını sağlamak için kurulan Simav ve Dolayları Komutanlığını silah zoru ile kovmak ve Kütahya bölgesindeki mülki hükümetin en büyük amirini görevinden etmek.

[358] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.287

8.Emri altına verilen nizamiye birliklerinin silah, birlik, er ve subaylarını tutmak, kullanış biçimleri üzerinde hiçbir bilgi vermemek ve hiç yönerge almamak.[359]

25-26 Aralık gecesi Vekiller Heyeti, gelişigüzel gönüllü er toplanmasının yasaklanmasına ve aksine hareket edenlerin asayişi bozmak, Büyük Millet Meclisi'nin emirlerine karşı gelmekle suçlanmasına ilişkin bir karar aldı ve Mustafa Kemal, bu kararı bir genelge ile yayınlandı.[360]

O neslin Çerkesler'inde kendilerinden büyük aile fertlerine karşı kayıtsız- şartsız saygı hakimdir. Kutay'a göre Ethem'in akıbetini abilerinin tavırları belirledi. Ethem'in geleceğini tayin eden Büyük Millet Meclisi Heyeti'nin Kütahya'daki 28 Aralık 1920 tarihli son toplantısında hedef Ethem olduğu halde hemen hemen hiç konuşmamış, yerine Reşit Bey konuşmuştur. Bunun üzerine dayanamayan Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri Bey, "Ethem'e Kuvâ-i Seyyare'nin kumandanı sizsiniz Garp Cephesinin hitapları hep sizin şahsınız ve makamınızdır. Bu itibarla muhterem abiniz Reşit Beyefendi yerine zatı alinizin konuşması daha münasip olmaz mı?" diye sorunca yüzü kızaran Ethem susmuş, önüne bakmış, abisi Reşit Bey, gücenlik ve dikleşmiş bir sesle: "Beyefendi… Bizde adet, büyükler, küçükler namına konuşabilirler"[361] şeklinde olmuştur. Bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi Ethem hareketlerinde çok da serbest değildir yani kendisine mal edilmiş birçok vakada tek başına karar aldığı söylenemez.

3.1.9. ETHEM'İN İSYANI VE İSYANIN MECLİSE YANSIMASI

Çerkes Ethem ve kardeşlerinin Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne karşı isyanlarını fiilen gösteren olaylar şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Batı Cephesi Komutanlığı haberleşmelerinin Kuvâ-i Seyyarece yasaklanması.
2. Simav ve Dolayları Komutanlığının Birinci Kuvâ-i Seyyarenin saldırılarına uğraması.
3. Kütahya Mutasarrıf Vekili Kadı Asım'ın görevine, Kuvâ-i Seyyarece son verilmesi.
4. Ethem'in Hükümet işine karışan Şevket ve arkadaşlarını koruması.

[359] HTBD, 24(73), s.40-41
[360] Sarıhan, a.g.e., s.60
[361] Kutay, a.g.e., C.I., s.90-91

5. Ethem'in Kaplan Naci'yi İstiklal Mahkemesine göndermesi.

6. Ethem'in Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali ve Sarı Efe ile Büyük Millet Meclisi aleyhine çalışması.

7. Ethem'in Yunanlılarla anlaşması ve işbirliği yapması.[362]

Çerkes Ethem sorununun artık anlaşma yoluyla bir sonuca bağlanamayacağını anlayan Mustafa Kemal, 27 Aralıkta Albay İsmet ve Albay Refet'e Birinci Kuvâ-i Seyyare ayaklanmasının bastırılması hakkındaki kararını şu yazılı emirle bildirdi:

"Kütahya'daki kurulun cevabı Kuvâ-i Seyyare işinin artık barışçı ve siyasal yoldan hallinin mümkün olmayacağını kanıtlamış ve sorunun son dönemini şimdiden Meclise de bildirmeğe gerekseme yoktur. Başarı ile sonuçlandırırsak Meclisin yaptıklarımızı onaylayacağı kuşkusuz ve haklı olduğumuzu ispat edecek yeteri kadar belge ve kanıtlar vardır…"[363]

Ethem ve kardeşlerinin asi olduğunu belirten Heyet-i Vekile'nin kararına göre; Birinci Kuvâ-i Seyyare Komutanı Ethem ve kardeşi Yüzbaşı Tevfik Beylerin son zamanlarda Orduda komuta bağlantı ve disiplinini ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin etkili olan niteliğini bozan bazı davranış ve uygunsuz hareketleri görüldüğünden[364] 27 Aralıkta heyetin Kütahya'dan geri gelmesi istendi.

Ethem Bey, yapılan bütün bu olumlu adımları reddederek Garp Ordusu Kumandanlığı'na, Erkanı Harbiyei Umumiye Riyasetine, Kuvâ-i Seyyare Kumandanı imzasıyla açık telgraf yazdı. Meclise yazdığı telgrafta; boşuna yapılan harcamalarla savaşacak gücün kalmadığı, İstanbul'dan gelen heyetin serbest bırakılması, Ankara'daki Hükümetin halk üzerinden para kazanıp dalkavukluk ettikleri gibi ağır ithamlarda bulundu. Genelkurmay, bu telgraf üzerine Çerkes Ethem'in kumandadan alınması emrini verdi.[365]

Ethem'in görevden alınması yerinde bir karar olmakla beraber Ethem'in tasfiyesi kararı hükümetten bir anda çıkmamış bu sağlam temellere dayandırıldıktan sonra çıkabilmiştir. Ancak Ethem'in 29 Aralık'ta meclise çektiği ve mecliste Mustafa Kemal

[362] Ertuna, a.g.e., s.224-226
[363] HTBD, 24(73), s.48
[364] HTBD., 24(73), s.51
[365] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.288

tarafından bizzat okunan telgrafı bu kararın alınmasını hızlandırmıştır.[366] Telgrafın içeriğine baktığımızda birçok suçlamada bulunduğunu ve vatanın kurtuluşu için uğraş veren insanları çıkarcılıkla suçladığını görmekteyiz. Ethem'e gönderilen heyetlerin de bir faydasının olmaması hem Kuvay-ı Milliye'nin tasfiyesi için önünde engelleri kaldırmış, hem de o zamana kadar tereddütte kalan meclis üyelerinin kesin karar vermelerinde etkili olmuştur.

Çerkes Ethem'in "isyan etti" diye nitelenen telgrafı Mustafa Kemal'in Batı Cephesi'ne taarruz emri vermesinden sonra meclise çekilmişti. Araştırmacı Yalçın Küçük bu durumu şöyle değerlendirmektedir:

"Bir: Çerkes Ethem isyan etmiyor. Her ne pahasına olursa olsun isyana zorlanıyor. İki: Çerkes Ethem'e karşı savaş, Meclise haber verilmeden açılıyor. Üç: Başarı mutlak olarak gerekli görülüyor. Dört: Mustafa Kemal, haklı olduklarını, belge ve delillerle, fakat sonucu aldıktan sonra kanıtlayabileceğini, cephede doğrudan doğruya savaşacak arkadaşlarına inandırmaya çalışıyor."[367]

Aranan bütün uzlaşama yollarını boşa çıkaran Ethem ve Tevfik kardeşlerle, kendileri gibi düşünen bazı arkadaşları, Mustafa Kemal'e göre mili hükümete karşı isyana karar vermişlerdir. Bu kararın uygulanması için Tevfik Bey cephede bahane ararken ve kuvvetlerini cepheyi terk ederek toplarken, Ethem Bey, Reşit Bey ve daha birtakımları da siyasi yoldan çalışma yolunu seçmişlerdi. İsyan planında başarılı olabilmek için, her şeyden önce, buna engel sayılan Batı Cephesi'ndeki ordunun başında bulunan komutanın itibar ve makamından düşürülerek orduya hakim olunması gerekiyordu. Ondan sonra da Meclis kamuoyunu bütünüyle kendi lehlerine çevirerek komutan, bakan veya hükümeti düşürmekte kolaylık sağlamak önemli bir noktaydı. Mustafa Kemal'e göre bu amaçla çalışmakta olduklarına şüphe bırakmamışlardı.[368]

Bu arada heyet Kütahya'da iken heyetle Mustafa Kemal arasındaki yazışmalar da mecliste okunmasına rağmen bu telgraflar elimizdeki zabıtlarda yoktur sadece telgraf okundu şeklinde bahsedilmektedir.

Heyetin dönmek için hazırlıklara başladığı sırada Kütahya'ya on bir vagon mühimmat ve asker geldi haberlerinin yayılması Kuvâ-i Seyyare arasında bir korkunun

[366] Telgrafın tam metni için bkz. Ek. 1. Türk İstiklal Harbi C.6. s.237.
[367] Yalçın Küçük, ***"Türkiye Üzerine Tezler 1908-1998"***, 3. Basım, C.2, İstanbul: Tekin yay, 1987, s.690.
[368] Atatürk, a.g.e., C.II., s.583.

oluşmasına sebep oldu. Fırkalardan birisin Kazım Bey'in komutası altında geleceğinin haber alınmasın da duyulması düşmanca mı yoksa kışlamak üzere mi geldikleri belirsizliğinde tereddüt etmelerine yol açtı. Bu arada kendilerine ait olan malzemeyi Kuvâ-i Seyyare, cephe gerisine çekti. Refet Bey kumandası altındaki askerlerin Eskişehir'den Karahisar'a geldiklerini öğrenen Kuvâ-i Seyyare, fiili hareketin başladığına hükmetti. Bu hareketlenme karşısında heyet, askerin gelmesiyle vaziyetin ne olacağı konusunda bilgi istediğinde zorda kalınmayınca silah çekilmeyeceğini söyledi. Heyete İsmet Bey'den telgrafta oraya asker geleceği ve Gediz tarafına gitmelerini söylenmesine rağmen heyet hemen oradan çıkamamıştı.[369] Ancak koşullar uygun olunca heyetin gitmesine izin verildi. Bu arada Ethem'in abisi Reşit Bey, heyetle geri dönmek yerine kalmayı uygun buldu. Heyet Ankara'ya dönmeden veda için Ethem Bey'in yanına uğradığında Ethem Bey, Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne, Heyeti Vekile'ye, Garp Cephesi Kumandanlığı'na ve Karahisar'a telgraf çektiğinden bahsetti. Mahmut Celal Bey, telgrafı yanlış bulmasına rağmen bunun anlaşmak için bir vesile olduğunu düşündüğünü de Ethem ve Reşit Beyle paylaştı.[370] Böylece heyet sorunu halledemeden geri dönmek zorunda kaldı.

Anzavur isyanının bastırılmasında yararı görülen Battal Gazi namını alan Parti Pehlivan, heyetin, Mustafa Kemal'e ve Meclise, Kuvâ-i Seyyare mensuplarının memleket için canlarını ortaya koyduklarını ve bu yanlış anlaşılmaları aracılıkla halletmelerini bildirmesini rica etti. Hala çözümün aracılıkla olabileceğini zanneden bu kişiler artık sonun başına geldiklerini kabul edememekteydiler. Heyet tarafından, Ankara'ya dönüş sırasında askerlerin kırmızı ve yeşil çekerek Kütahya üzerine harekete geçtikleri görüldü. Yolda İsmet Bey'i gören heyet, İsmet Bey'den bir uygun çare bulunmasını istemelerine rağmen İsmet Bey, disiplini kabul etmeyen Kuvâ-i Seyyare ile başa çıkmanın tek yolunun bu olduğunu anlatmaya çalışmakla yetindi. Fakat heyet ısrarı karşısında İsmet Bey, ancak Kuvâ-i Seyyare Kumandanları'nın ileride tekrar memlekete hizmet etmek için görevlerinden çekilmesi ve Anadolu'da münasip gördükleri bir yerde oturmalarını kabul etmeleri halinde vazgeçilebileceğini söylemekle yetindi. Bu arada Mahmut Celal Bey, Kütahya'da tarafların meseleyi fazlaca abarttıklarını gördüğünü ve böyle vatani bir meselede işin içine hırs girmesiyle mantığın ortadan kalktığını düşünmekteydi. Bu telgrafa rağmen durumu daha yakından gözleme fırsatı bulan Mahmut Celal Bey, bu işin kan dökülmeden çözülmesi taraftarıydı. Meclis Vekili Salih Efendi, Ethem'den gelen telgrafın yeni bir zihniyetle mi

[369] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.292.
[370] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.293

yoksa eskiden beri var olan bir düşünceyle mi yazıldığını Mahmut Celal Bey'e sorduğu zaman[371] bu telgrafın silah patlamadan çözülemeyeceğini anladıkları anda çekilmiş olabileceğini söyledi. Mahmut Celal Bey, Ethem'e istasyonda telgrafın uzlaşmak için bir vesile oluşturması bakımından yazılıp yazılmadığını sorduğunda, ilk fişek atılıncaya kadar uzlaşmak isteriz cevabını aldığını mecliste tekrarlar.[372] Aslında Kuvâ-i Seyyare'nin durumunu en iyi kavrayanlar elbette heyetteki üyelerdi. Heyetin fikirlerinin dikkate alınmaması da bu heyetin göstermelik gönderildiğini bize düşündürmektedir. Meclisin de bu konudan haberdar edilmemesi ve konunun Ethem'in gönderdiği telgraftan sonra tartışmaya açılması izlenen taktiği ortaya sermektedir.

Meclis üyelerinden Vehbi Bey'de tıpkı Mahmut Celal Bey gibi işin silah patlamadan çözülmesi taraftarıydı. Hatta farklı bir görüş de öne sürmeyi ihmal etmedi. Buna göre; bir encümen oluşturulup meseleyi inceletmeli ondan sonra bu konu mecliste tartışılmalıydı.[373] Bu gibi fikirler, Yunan Kuvvetinin hızını kesen ve kahraman olarak Mecliste alkışlanan Kuvâ-i Seyyare'nin bir çırpıda yok olması için gönlü razı olmayan insanların çözüm arayışlardı.

Hükümet ne kadar tekrar bir heyet göndermeye meyilli olsa da Mustafa Kemal, gerekli her şeyin yapıldığı kanaatindedir. Zaten ordunun bu karşılaşmayı aylardır ertelediğini yani gerekli hoşgörünün fazlasıyla gösterildiğini düşünmektedir. Bir buçuk aydan beri geceli gündüzlü silah patlamasın diye çalışılan ve gerektiğinde yerinde incelemeler yapılan bu olayın artık son perdesine gelinmiştir.

Meclis üyesi Refik ve Salih Beyler de Ethem işinin kardeş kanı dökülmeden halledilmesi taraftarıydı. Özellikle Meclis ve Mustafa Kemal'den bu sorunu halletmeleri için ricada bulundular. Ethem'le çarpışılmamasını isteyen üyeler hala bir umudun olduğunu düşünen bu kişiler bir heyetin daha Ethem'e gitmesi taraftarıydı.

Ordu ile halkın yapılan propagandalarla karşı karşıya getirildiğini düşünen bazı meclis üyeleri bu propagandaya adlanılmamasını düşünmekteydi. Ordunun Yunanla değil de halkın içinden çıkan insanların oluşturduğu bir kuvvetle karşı karşıya kalması orduya psikolojik olarak olumsuz etki yapmakla beraber bunun vatanın selameti için yapılaması gereken bir görev ordu içinde zamanla ağırlık kazanmıştı.[374]

---

[371] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.293
[372] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.294
[373] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.294
[374] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.295

Bütün bu çarpışmaktan kaçınma isteğine Mustafa Kemal'in cevabı, "eğer hükümet bir kuvvete direniyorsa yapılacak şey kabahatlerini göstermek veya hükümete direnen bir kuvvet yoksa, Birinci Kuvâ-i Seyyare Kumandanı'nın diktatörlüğünü kabul etmek lazım gelir", şeklinde oldu. Mustafa Kemal daha fazla zaman harcayarak düşmanın bu durumdan faydalanmasını istemiyordu. Yapılacak her şeyin yapıldığı düşüncesinde olup bundan sonra verilecek tavizin Ethem'in diktatörlüğünü kabul etmek olacağına inanmaktadır. Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa'nın, oğlunun görevinden ayrılması durumunda bir isyanın meydana geleceğini daha önceden tahmin etmesi de ilginçtir. Ona göre Ethem'i kontrol altında tutan kişi Ali Futa Paşa idi.[375]

İsmail Fazıl Paşa'ya göre, T.B.M.M.'ne bağlı olan ordular o mahallin reisine bağlı olmaları lazım ve en büyük asker Mustafa Kemal olup ve ona bağlı olunması gerekir, Kuvâ-i Seyyare sorunu ancak bu şekilde yok edilebilirdi.[376] İsmail Fazıl Paşa, sorunları mecliste tek tek ortaya koyarken aslında kendisince yapılan yanlışları da göstermekte. Burada Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya gönderilmesinden sonra yerine daha yetkili bir isim olan Mustafa Kemal Paşa getirilseydi sorunların bu noktaya ulaşması da engellenmiş olurdu. Refet Paşa, tercihinin aslında yanlış bir tercih olduğunu düşünen İsmail Fazıl Paşa, Refet Paşa'nın böyle iki farklı mevkiye getirilerek güç kullanımının zora koşulduğunu düşünmekteydi. Görev paylaşımı daha etkili halledilebilseydi ve Ethem bu mevkiden uzaklaştırılıp yerine farklı bir isim getirilseydi acaba gerçekten her şey düzelir miydi bilinmez ama Ethem, geçmişinde yaptığı işlerle ve Kuvâ-i Milliye gibi bir örgütlenmeyi ayakta tutmasıyla böyle kritik bir dönemde ön plana çıkmış, kitleleri harekete geçirebilen bir yetenektir. Dolayısıyla tasfiyesi de kolay olamayacaktı.[377]

Kuvâ-i Milliye içinde en fazla dikkati çeken kişi olan Ethem Bey, diğer efeleri etkilemeye çalışmasına karşın bazıları direk orduya katılırken bazıları dağlara çekilip Yunan Ordusu ile gerilla savaşı yapmayı uygun bulmuşlardır.

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, büyüyerek kar topu gibi şekil alan Ethem Bey meselesine bir fesadın karışması bile Ethem kuvvetlerini dağıtacağını, fakat meselenin bu kadar kolay olmadığı önemli olan bir anlaşma zeminin oluşturulması gerektiği üzerinde durdu. Hüseyin Avni Bey'in iddia ettiği gibi eğer problem Refet Bey meselesi olsaydı vatan için buna göz yumabilirlerdi. Fakat amaç fitne çıkartıp kendi egemenliklerini ilan etmekse

[375] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.296
[376] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.298
[377] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.299

kuvvetlerin çarpışması kaçınılmaz olurdu. Mustafa Kemal, orduya ve komutanlarına güveni sonsuz olduğu için fesat dalgasına kapılamayarak mücadeleden kaçmamaktadır. anlaşma zeminin Refet ve Ethem Beyler arasında olmadığı artık Mustafa Kemal tarafından kabul görmesi ile konu artık bir hükümet meselesi haline gelmişti. Eğer bir buçuk ay boyunca bir şekilde ikna yolu bulunsaydı bunlara gerek kalmayacaktı. [378]

Mecliste Hüseyin Avni Bey, elimizde bu kadar kuvvet varken niçin bu kadar fırsat verilip tutuklanmadığını ve bunların memleket içine salındığını sorduğu zaman Mustafa Kemal, memlekette bu kadar önemli bir yere sahip olan bu kuvvetin imhasının hemen yapılmasının doğru olmadığını bunun bir takım vesikalara dayandırılmasının daha doğru olacağını düşündüklerini cevap olarak verdi. Bu arada Karesi Mebusu Basri Bey, Milli kahraman olarak alkışlanan Ethem Bey'in eğer gerçekten kötü ise bunu daha önce görmek gerektiğini ve Ethem Bey'de bir ihanetten ziyade bir idaresizlik görmekteydi. Basri Bey'de müslüman kanının kırdırılmaması taraftarıydı. Mustafa Kemal ise Ethem Bey'i şaki olarak görmekte, idare edilerek kullanıldığını ve bir şakinin iyi olamayacağını düşünmekteydi. Aslında Ethem Bey, gerçekten gerek abileri gerekse siyasetten anlamaması dolayısıyla başka kişiler tarafından sürekli yönlendirilmekte olup disiplin taraftarı olan bir kişi değildi. Buna rağmen da önce vatan ve millet için nasıl ölümü göze alabildiyse Kuvâ-i Seyyare'nin Komutanı olmaktan da vazgeçebilmeliydi. Bu şekilde ülke kaosa sürüklenmez ve hain damgası yemezdi.[379]

Mebuslardan Hüseyin Avni Bey, müzakerenin gidişinden memnun kalmamış olsa gerekir ki: "Hükümet kendi kendine istediğini yapıyor, neyi müzakere edeceksiniz?" diye sitem dahi etmekteydi. Hüseyin Avni Bey, alınan kararların sual edilmeden alındığı ve zaten daha önce her şeye karar verilip önlerine sürüldüğü kanısını taşıyarak tepkisini ortaya koymaktan çekinmedi.

Mecliste, Muhittin Baha Bey, vatanın kurtuluş davasının yurt dışına yansıyışından bahsetmiştir. Fransız gazeteleri Türkiye'nin lehinde yazılar yazmaktayken, İngilizler Anadolu'daki direniş karşısında şaşırmış bir halde iken Ankara, İnkılap tarihimizi lekeleyecek, altı ay önce kahraman ilan edilen adamları şimdi hainlikle suçlamaktaydı. Telgrafı yazanlar onaylanmadığı gibi ne kadar büyük ceza verilse yeri vardı. Bu adamların

[378] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.299
[379] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.300

öldürülmesi hem hak hem de vazife iken yine de Meclis'ten iki müslüman kuvvetin kırdırılmamasını istedi.[380]

Muhittin Baha Bey'in üzerinde durduğu konulardan biri kahraman denilen bu insanların hain damgası yemesinin dışta ve içte meclisi düşüreceği zor durum, ikincisi de amaçlardan sapmadan herkese meclisin çıkaracağı af kararıyla ne kadar yüce bir meclis olduğunu göstererek birbirinden farklı olmayan iki tarafı çarpıştırmamaktı. Aslında biraz burada itibar kaygısının öne geçtiğini görmekteyiz.

Ethem'in, düzenli orduyu karşısında görmesi ile Ordu Kumandanı'ndan bir takım olayları düzeltici isteklerde bulunabilme ihtimali vardı. Her şeye rağmen Ethem kumandadan çekilmeliydi bunun karşılığında ise hayatlarını korumaya kefillik edilecekti. Kuvvetleri de dağıtılmayarak düzenli ordu içerisinde paylaştırılarak ve Büyük Millet Meclisi tarafından suçları affedilecekti. Mustafa Kemal'in bu düşünceleri Ethem'in teslim olması durumuna bağlıdır. Fakat bilindiği gibi Ethem geri adım atmamıştır.

Meclis Üyesi Eyüp Sabri Bey, Ethem ve Tevfik Bey hakkında işlem yapılası taraftarı iken uzlaşma yolu arayan Reşit Bey'in bu muameleden muaf tutulması taraftarıdır. Eyüp Sabri Bey, Reşit Bey'in Ethem isyan ettiğinde Ankara'ya dönmeyip Kütahya'da kardeşinin yanında kaldığını unutmuş gibidir. Mustafa Kemal elindeki Reşit Bey'in aleyhinde bulunan vesikalar Reşit Bey'in de aklanmasını önleyemez.

Karahisarı Sahip Mebusu Şükrü Bey, hala meselenin Ethem Bey meselesinden ziyade meclis meselesi olduğu kanaatindeydi. Meclis meselesi halledildiği taktirde bu meselenin de çözüme kavuşacağına inanmaktaydı. Aynı zamanda başından beri de ülkenin düzenli ordu ile kurtulabileceğini, eğer düzenli ordu kurulmazsa hükümetin icrasının imkanı olamayacağı ve memleketin bu düzensizliklerden dolayı içten yıkılacağını savunan bir mebustur. Düzensizliklerden kasıt Meclis-i Âli'nin ve kumandanların sözünü dinlemeyen, bir heyete bir disipline tabi olmayan şaki kumandanın var olması ve hükümetin icraatlarına engel teşkil etmesidir. Şükrü Bey'de Ethem'in af edilmesi taraftarı değildir. Zaten memleket dahilinde yaşayan insanları birbirine düşüren, orduyu birbirine çarpıştıran kendi diktatörlüklerini ister mahiyette olan bu insanlar bunu Şükrü Bey'e göre kasten yapmışlardı. Hüseyin Avni Bey gibi Şükrü Bey'de meclisin danışma kurulundan çok alınan kararların

[380] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.301

onaylandığı bir yer görünümü kazandığını düşünmekte ve yinede Ethem'in affının telgraf olayından dolayı mümkün olmadığı kanısındaydı.[381]

Kuvâ-i Milliye'nin artık zamanını doldurduğu kanaatinde olan Canik Mebusu Nafiz Bey, memlekette düzenli ordu kurulamadığı dönmelerde eli silah tutan herkese ihtiyaç varken şimdi bunların şekavet ve yağmaya önem verdiklerini ve halkın nefretini kazanan Kuvâ-i Milliye taraftarlarının ancak yüzde beşi istisna menfaat için desteklendiğini düşünmekteydi. Daha kötü bir çıkmaza ülkenin girmeyişini müteşebbis bir memleket olunmaması ve halkın cahil olunmasına bağlamaktadır. Nafiz Bey'in, halkın cahil olmasını nimetten sayması çok ilginçtir. Aynı zamanda Ethem ve avanesinin sorgudan geçtikten sonra haklarında ceza yada af için karara varılmasını da istemekteydi. Mecliste bazı vekillere göre, Mustafa Kemal'in elindeki kanıtlara karşın, Ethem yaptığı her şeye rağmen, kurtarılması gereken değerli bir insandır. Ethem konusunun ancak, Ethem ve kardeşleri mahkeme olduktan sonra eğer uygun görülürse mecliste görüşülmesi ve burada bir karara varılması fikrindedirler.[382]

Yunus Nadi Bey'de meclisin bilgi mi vermeye çalıştığı yoksa sorunun neticesini mi vermek istediklerini mecliste sorduğu zaman Mustafa Kemal, bu kadar net bir davranışın bilgilendirilmesinin gayet açıkça sunulduğunu söyleyecektir. Yunus Nadi, Heyet-i Vekile'nin Heyet-i Âliye'ye sadece bilgi vermekle yetinilemeyeceği düşüncesini taşımaktaydı. Aslında Büyük Millet Meclisi'ne telgrafla alenen yapılan bir taciz için meclisin kanunları direk uygulanması gerekir fakat meclisin tereddütte kalması böyle bir heyet ile memlekette hüküm sürülemeyeceği görüşünü Mustafa Kemal'e göre ortaya çıkartmaktaydı. Her şeye rağmen gösterilen iyi niyet bir sonuç vermeyince bu kadar samimi hareket edilen Kuvâ-i Seyyare'ye karşı aslında bunu yaparak hatta ettiğini düşünen Mustafa Kemal, Heyet-i Âliye'ye böyle bir şeyi bir daha tekrar etmeyeceğini biraz da sitemli olarak söz verdi. [383] Heyet-i Âliye'nin de durumdan bu kadar açık bir şekilde haberdar olmamasını Heyet-i Vekile'nin görevleri dahilinde bu sorunla ilgilenmesine bağlamakla açıklık getirdi. Tabi ki bu görevi Heyet-i Vekile'nin üzerinden almak isterse Heyet-i Âliye'nin, bu görevi de Heyet-i Vekile seve seve vereceği ve Heyet-i Vekile'nin kararıyla bu sorunun halledilmesinin daha uygun olacağını düşünen Mustafa Kemal, eğer Heyet-i Aliye'nin görüşleri Heyet-i Vekile tarafından uygun bulunmazsa kendi kararlarını uygulatacak yeni bir heyet bulma konusunda Heyet-i Vekile'ye fikir sunma ihtiyacı duydu. Bir de Mustafa Kemal, Demirci Mehmet Efe ile Ethem olayını

[381] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.302-303
[382] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.304
[383] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.304

karşılaştırarak; Demirci Mehmet Efe'nin af dilediğinde hükümet adına bir şeyin vaat edilmediği aynı zamanda Ethem kadar suçlu olmadığı yani orduya silahla karşı koyma faaliyetine geçmediği en önemlisi B.M.M'ne tecavüz etmediği için mahallinde idareten ikamet etmesine izin verildiğini açıkladıktan sonra, işlediği ağır suçların İstiklal Mahkemesi kapsamında olmasından dolayı oraca bakılması gerekmekteydi.[384]

Mustafa Kemal'e göre, Ethem'in meclisin meşruluğuna saldırma maksadı taşıyan telgrafından dolayı Ethem'e Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun uygulanması için telgraf yeterlidir. İsyancı tutumları ve yeni bir hükümet kurmak fikirleri göz önünde bulundurulmadan, bunların ordu ile çatışması halinde ordunun çil yavrusu gibi dağılacağı düşüncesinin mecliste hakim olmasından dolayı meclisin bu kişilerin ortadan kaldırılmasına fazla sıcak bakmadığı Mustafa Kemal tarafından tespit edilen önemli bir noktadır.[385]

3.1.9.1. ETHEM'İN YUNAN TARAFINA GEÇMEDEN ÖNCE İSMET BEY'LE SON YAZIŞMALARI

Ethem'in Yunan işgali altındaki sahaya geçişinden önceki İsmet Bey'le son yazışması 31.12.1920 tarihli telgraftı. Bu telgraf meclise isyan anlamında olan telgrafın çekilmesinden sonra İsmet Bey tarafından çekilmişti.[386] Yapılan propagandaları eleştirip gönderdiği telgrafın yanlış olduğunu, kimsenin arkadaşlık ve kardeşlik yapmazken işte böyle bir sağduyu ile çekilmesini istedi. Bu metindeki önemli bir ayrıntı da Yunanlılarla Ethem anlaşma yapmadan önce İsmet Bey'in "kardeşlerinizle beraber güvenilir gördüğünüz biçim ve düzen ile çekilmenizi hem onur ve yaşamınız için, hem de Kuvâ-i Seyyareden olanlar için en uygun sayıyorum." diye Ethem'e sunmasıydı.

Çerkez Ethem buna 31 aralık 1920'de cevap verdiği telgrafta; çektiği telgrafların tümü ile gerçek olduğu ve güven verici bir tutum sergilemezlerse gerçeğin hak ve gerçeğin başarı kazanacağını, kendisini haklı gören bir üslupla yazdı.[387] Bu telgraf, Birinci Kuvâ-i Seyyare'nin izlemeye devam ettiği yolu açık olarak gösterdiği gibi, düşüncelerini de ortaya koymaktadır. Albay İsmet, Ethem'in bu telgrafını Mustafa Kemal'e gönderdi ve telgraf Bakanlar Kurulunun 2 Ocak 1921 oturumunda okundu. Milli Milis Kuvvetleri bu suretle

[384] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.305
[385] Atatürk, a.g.e., C.II., s.608-609
[386] Telgrafın tam metni: için bkz. Ek. 2; HTBD, 25(74), s.63-64.
[387] Telgrafın tam metni için bkz. Ek. 3; HTBD, 25(74), s72-73.

zararlı olmaya başlayınca Genelkurmay Başkanlığı'nın emriyle, bu tarihten sonra Kuvâ-i Milliye müfrezeleri kaldırıldı ve bu emir bütün yurtta yayınlandı. Bu suretle artık kesin olarak bütün Milli Kuvvetler düzenli ordu kuvvetleri halinde düzenlenecek ve ordu birliklerine katılarak onların teşkilatı içine girecekler, onlar gibi disiplin ve eğitime tabi tutulacaklardı.[388]

3.1.9.2. ETHEM'İN SON ÇABALARI

Ethem, 2 Ocak 1921'de "İstanbul'da Sadrazamlık Yüksek Katına" diye başlayan telgrafıyla; içinde bulunduğu şartlardan dolayı Yunan tarafına geçmeden padişahın onayını almaya çalıştı. Yine bu telgrafında Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiği telgrafın tam metnini de göndermişti.[389]

Genelkurmayın Türk İstiklal Harbi kitabında, 1 ve 2 Ocak günlerinde genel olarak bir çarpışmanın olmadığı görülmekte 3 Ocak'a gelindiğinde çarpışmaların başladığı ve bir taraftan Ankara'dan cepheye gelen heyet ile de görüşmelerin devam ettiği diğer taraftan da hükümetin bir süre önce Ethem'in emrine verdiği 159. Piyade Alay subaylarının hepsini Ethem'in tutuklatıp erlerine birer terhis belgesi verdiği görülmekte. Bu belgeler üzerinde:

"Artık muharebe bitmiştir; Padişahın emrine itaat edeceğiz. Haydi memleketinize gidiniz ve bunu herkese duyurunuz." yazılıydı. Terhis ettikleri erlerden aldıkları silahları, şuradan buradan topladıkları adamlara ve ondan sonra da Yunanlılara verdikleri de Türk İstiklal Harbi kitabında yer almaktadır.[390]

Ethem kuvvetlerin peşine düşen ordu birlikleri, 5 Ocak 1921'de Gediz'i işgal ederek, o civarda toplanmayı başardı. Ethem ve kardeşleri de, kuvvetleri ile birlikte düşman saflarında yerlerini almaları askerin mücadelesini arttırdı. Böylece ordunun içinde bulunan düşman kovularak kendi cephesine gönderildi.[391]

Kuvâ-i Seyyareyi tedip hareketine Yunan kuvvetinin tekrar saldırması ile bir süre ara verildi. 6-11 Ocak tarihleri arasında I. İnönü Savaşı yapıldı ve zaferle sonuçlandı. Ethem, hatıralarında Yunan saldırısı olduğu zamanda düzenli orduyla çarpışmaktan kaçındığı üzerinde özellikle durmaktadır. Fakat Türk İstiklal Harbi adlı eserde gün gün verilen

[388] Ertuna, a.g.e., s.239.
[389] Atatürk, a.g.e., C.II., s.606-607; Ertuna, a.g.e., s.228-229; Telgrafın tam metni için bkz. Ek. 4.
[390] Ertuna, a.g.e., s.241
[391] Atatürk, a.g.e., C.II., s.609

raporlardan anlaşıldığına göre çarpışmalar yaşanmıştı. Bu çarpışmalardan Ethem kuvvetlerinin sürekli bir geri çekilme içinde oldukları anlaşılmaktadır. 11 Ocak'ta Yunanlıların geri çekilmesiyle Ethem ve kuvvetlerini tedip hareketine hız verildi. 17 Ocak'ta, Ethem'e Binbaşı Derviş aracılığıyla gönderilen haberin içeriğinde:

"Kuvvei Seyyarenin elindeki silah ve gereçlerin Yunanlıların eline geçmemesi amacıyla hükümete sığınması"[392] talebini içermekteydi.

Ethem bu yoldaki teklife karşı yazdığı mektupta, bugüne kadarki olayları kendi görüşüne göre açıkladıktan sonra tutumunu haklı gösterecek sebepler ortaya koymaya çalışmış, fakat Binbaşı Derviş'e doyurucu bir cevap vermemiştir.[393] Binbaşı Derviş'in Ethem'e cevap olarak yazdığı mektupta en önemli nokta tarihte kazandığı büyük zaferlerin ona sağladığı namının lekelenmemesi için bu durumdan hemen dönmesi halinde kendisine karşı iyi niyetli olunmadığı kanısında olduğu kişiler tarafından sevgiden başka bir muamele görmeyeceğini belirtmesiydi.[394]

Birinci Süvari Grup Komutanı Binbaşı Derviş, mektubuna gelen cevabı Simav'dan Demirci'ye geçtiği için okuyamamış tekrar cevap yazmasını ve silahların bırakılarak barış yapılmasını istemişti. Gelen cevapta:

"Son durumdan zatıalinizi haberdar etmek üzere Yusuf Bey'i yanınıza gönderiyorum. İhtiyaten de haberiniz gelinceye kadar Yunan bölgesine yaklaşmış bulunacağım. Doğruluk yüzünden bu kadar felakete karşı son vatan ve vicdan vazifem beni buna zorlamıştır. Mümkün olursa her zaman olduğu gibi, lüzumsuz fazla Müslüman kanı akıtmak istemiceğim."[395]

Ethem, daha sonra hatıralarında İnönü Zafer'inde katkısının bulunduğunu hatta serbest bıraktığı müfreze sayesinde kazanıldığını iddia etti. Yunanlılar, İsmet Bey'i, Ethem'in takibiyle meşgulken onu zor durumda bırakmak ve Batı Cephesi'ni gafil avlamak için İnönü'de harekete geçtiğinde Ethem'in Alayund'dan ayrılırken silahlı olarak düzenli orduya katılmak için serbest bıraktığı süvari müfrezesi Ethem'in vatanı terk etmesinden sonra Yunanlıların ileri harekatları sırasında düşmanı uzun zaman durdurmuş ve İsmet Bey'in mevzi almasına imkan vermişti. Düşman hiç beklemediği anda ve boş zannettiği alanda

[392] Ertuna, a.g.e., s.250
[393] Ercan, a.g.e., s.135
[394] Ertuna, a.g.e., s.250-251; Telgrafın tam metni için bkz Ek 5.
[395] Ertuna, a.g.e., s.253

birden karşısına çıkan süvari ve topçu kuvvetleri karşısında bocalamış ve yardım için zaman kazanmaya çalışırken İsmet Bey'de serbest hareket edebilmiştir.[396] Fakat bu görüşü doğrulayan başka bir kaynağa rastlayamadık.

Mustafa Kemal, Nutuk'ta, 8 Ocak 1921 Cumartesi günü Meclis'in açık oturumunda Ethem olayına açıklık getirmesini şu cümlelerle ifade etmiştir:

"Artık herkes gerçeği görmüş ve anlamıştı. Ethem ve kardeşlerinin lehinde ve yumuşak hareket edilmesi görüşünde olanlar, bu defa aleyhlerinde ve pek coşkun idiler. Ben konuşurken "Ethem, Tevfik ve Reşit Bey'lerin" diyerek konuşmama itiraz edildi. Yükselen bir ses: "Paşa Hazretleri artık "Bey" demeyiniz "Hain"[397] deyiniz." şeklinde uyarılmıştı.

Meclisin çoğunluğunu artık Mustafa Kemal arkasına almıştır. Bu arada 8 Ocak'ta Reşit Bey'in milletvekilliği de oy birliğiyle kaldırıldı.[398]

8 Ocak 1921'de yayınlanan resmi beyannamede; Ethem ve kardeşlerinin keyfi icraatları yüzünden memlekette haydutluk ve yağmanın hüküm sürdüğü, davranışlarından bir derebeylik hükümeti amaçladıkları bunu sonucunda isyan ettikleri ve kardeş kanı dökülmesin diye nasihat heyetleri gönderildiği buna rağmen Ethem ve kardeşlerinin bu fikirlerinden vazgeçmeyip işi Yunanlılarla hıyanete kadar götürdükleri yinede emri altındaki kuvvetlerin Yunan safında yer almayarak hükümete sığındıkları, emri altında 300 kişinin kaldığı ve asıl suçluların Ethem ve kardeşlerinin olduğu bu yüzden diğer reis ve askerler gibi gelip teslim olurlarsa diğer teslim olanlara yapılan muamelenin aynısın uygulanacağı ilan edildi.[399]

Bu arada Refet Paşa, büyük fırsat kaçırarak Ethem kuvvetlerinin geri çekilmesine sebep oldu. 14 Ocak günü emri altında bulunan bütün süvari kuvvetlerini Süvari Tümen Komutanları'ndan Derviş Bey'in emrine vererek, onu Ethem'in takibi ile görevlendirdi. Derviş Paşa, Avşar'a özellikle Gediz'de Ethem kuvvetlerinin gerilerine doğru, geceleride yürümek suretiyle indirdiği korkunç darbelerle Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşlere büyük zarar verdi. Kuvvetlerinin toplanmasına zaman bırakmayan Derviş Bey, Ethem ve kardeşlerini 14 Ocak'tan 22 Ocağa kadar dokuz gün nefes almaksızın durmadan takip etmişti. Sonunda bütün

[396] Kutay, a.g.e., C.II., s.184-186
[397] Ethem'in iki defa "Hain" diye adı geçmiştir. Bunu şu şekilde izah eder: "Bana ilk defa Damat Ferit Paşa'nın Şeyhülislamı hain demişti, daha sonra memleketi kendilerinden evvel müdafaa ettiğim adamlar hain dediler. Birincilerin bana hain demeye hakları yoktu, fakat menfaatleri icabı idi. İkinciler buna neden lüzum gördüler? Hala bilmiyorum." diyerek hain damgası yemesini sindiremediğini ifade eder. Kutay, a.g.e., C.I., s.213
[398] Atatürk, a.g.e., C.II., s.610-611
[399] B.C.A., 030.18.1.1./2.27.3./497

Ethem kuvvetleri esir edildi, yalnız Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler düşman ordugahına kaçabildiler.[400]

3.1.10. ETHEM'İN YUNAN TARAFINA SIĞINMASI

Ethem, çatışmalar sırasında vuruşmanın durdurulması için mebuslardan Reşat ve Aziz Beyleri İsmet Bey'in yanına elçi olarak göndermişse de İsmet Bey aracılara: "siz Ethem'in arkadaşlarısınız" diye dinlememişti. Bu sırada Ethem, Yunanlılarla birkaç günlük ateşkes için General Maneta ile masaya oturdu.[401] Yunanlıların herhalde Çerkes Ethem'i kendi tarafına kazanmak istemelerinden olacak ki, bu ateşkesi kabul ettiler.

21/22 Ocak gecesi, Ethem, Albay Refet'e şu telgrafı gönderdi:

"Hakkımda gösterdiğiniz temiz hislerden dolayı teşekkürlerimi arz ederim. Her ne kadar hakikatin açıklanması ve gelişmesi pek geç kaldıysa da, yanlış anlayışların meydana getirdiği garip durumu uygun bir istikamete yöneltmek üzere gerekli girişimlere başlayacağım. Ümit ederimki bu işler yarın akşama kadar mümkün mertebe sona erer. Ve o zaman sonucu bildirilir. Her halde sizin ve Derviş Bey'in iyiliklerini unutmayacağım."[402]

Ethem, Yunan Kumandanı General Maneta ile mütarekenin şartları üzerinde temasta bulunmak üzere Uşak'a abisi Reşit Bey'i gönderdiği zaman gelen cevapta: "Yunan kumandanı nezaket göstermiş, iltica tabirini kullanmamışlar (iltica mıntıkasına geçici iskan müsaadesi) tabirini istimal etmişlerdi. Protokolde benimle beraber gelecek olan bütün arkadaşlarım için aynı haklar tanınıyordu."

Birinci Kuvâ-i Seyyare Komutanlarına, Büyük Millet Meclisi'nin son lütfu olarak komutadan çekilirse affedilecekleri bildirildiği sırada üç kardeş (Tevfik, Reşit, Ethem) Yunanlılarla uzlaşmak üzere Uşak'a özel memur göndermişler ve memurların arkasından Reşit de Uşak'a, Yunan karargahına gitmişti.[403] Burada Yunanlılarla bir protokol yapıldı.[404]

---

[400] Atatürk, a.g.e., C.II., s.614
[401] Ergun Hiçyılmaz, ***"Gizli Belgelerle Çerkes Ethem"***, İstanbul: Varlık yay., 1993, s.56.
[402] Ercan, a.g.e., s139
[403] Ertuna, a.g..e., C.6, s.240
[404] Ertuna, a.g.e., C.6., s.254-255; Protokolün maddeleri için bkz. Ek. 6.

Ethem ve kuvvetleri 24 Ocak 1921 tarihi itibariyle genel hatlarıyla halledilmişti.[405] 27 Aralık 1920'de başlayan tedip hareketi 23 ocak 1921'de Güney Cephesi Komutanı'nın takip harekatının sona erdiğini bildiren raporuyla son buldu.[406] Böylece Ethem olayı kesin bir şekilde kapatıldı.

3-4 Şubat 1921'de Refet Bey tarafından bildirilen bir rapora göre "İzmir'de yayınlanan bir Yunan resmi bildirisinde Ethem'in kardeşleri Tevfik ve Reşit ile 25 subay, 800 er ve 400 atlının Yunanlılara teslim olduğu[407] ilan edilmişti.

Ethem, Yunan'a teslim olduktan sonra adamı Halil'in bir fırsatını bulup İstanbul'da Ahmet İzzet Paşa ve Ankara'da Kılıç Ali Bey'le irtibata geçtiğini ve güvenceler verdiğini öğrendi. Fakat Ethem, bu güvencelere rağmen güvenilmeyeceğini düşünerek kabul etmedi ama Halil Bey, kaçtı ve bir süre sonra da Ankara'da idam edildi.[408]

Ethem, Yunan tarafına geçişiyle ilgili olarak bizim kaynaklarımızın bu anlaşma metnini vermediğini ve iltica tabirini kullandığını yazmaktadır. Ethem hatıralarında "Ben, Yunanlılara sığınmadım onlardan, bir geçiş hakkı ve yolu istedim, nitekim İzmir'de sıkı bir kontrol altında hastalık günlerimi atlatıp yola çıkabilecek hale gelince vatanı terk ettim…"demekteydi.[409] Buna rağmen kendi kitabında mülteci tabirine sıkça yer vermektedir.

Yunanlılar tarafından tutsak edilen ve sonradan kaçıp kurtulan İnegöl Kaymakamı, tutsaklığı sırasında, Ethem'in Yunan Komutanlığı'na başvurarak, Anadolu Hükümeti'ne karşı birlikte savaşacağını bildirdiğini ve Yunan Komutanlığı'ndan memnun olduklarını, ancak Hıristiyanların mal, can ve ırzlarının güven altına alınması şartıyla kendilerinin de diğer cephelerden taarruza geçeceklerini öğrendiğini rapor etmiştir.[410]

---

[405] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.I., s.353

[406] Ertuna, C.6., s.316; Raporun tam metni: "Asi Ethem ve kardeşleriyle ayaklanmaya katılanlar hakkında Ankara İstiklal Mahkemesince verilen karar: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini devirerek milletin isteğine aykırı olarak yazılı zanlılardan eski Kuvâ-i Seyyare Komutanı Ethem ve kardeşi Tevfik ve keza kardeşi Saruhan (Manisa) milletvekili ve adı geçen Kuvâ-i Seyyareden İzmirli Yüzbaşı Ethem, Jandarma Yüzbaşısı Sami, Kurmay Yüzbaşı Halil, Kütahya polis memurlarından Artin, Kuvâ-i Seyyare Komutanlarından Manyaslı Şevket ve Çerkez Ahmet Ağa ve yedek subay Reşat, eski Kütahya Mıntıka Komutanı Binbaşı Abdullah ve sivil Kaymakamlardan Ömer Lütfü'nün silahlı olarak hükümeti devirmek suçunu işleyerek düşman tarafına kaçtıkları anlaşıldığından, tümünün gıyaplarından idamlarına ve taşınmayan mallarının hükümet tarafından haciz ve idaresine…

[407] HTBD, 24(73), s.80

[408] Çerkes Ethem, a.g.e., s.146-147

[409] Kutay, a.g.e., C.I.., s.28

[410] Ertuna, a.g.e., C.6., s.228-229

3 Kanuni Evvel 1921'de İzmir Kadısı'ndan Dahiliye Nezaretine gelen habere göre İzmir'de kurulan Şarkı Çerkesleri Hukuku Cemiyeti, Dersaadet Yunan eski temsilcisi Kaluyorublus'un nezareti altında Kordon'da Foti'nin kahvehanesinde Ethem, Reşit ve arkadaşlarının da bulunduğu bir toplantı yaptı. Burada Osmanlı Hükümeti'nin tanınmayacağı ve Yunan kuvvetlerine geri kuvvet olmak için söz verdikleri, Osmanlı Memleketleri'nde oturan Çerkesler adına 25 kişi imzalayarak Milletler arası Cemiyetlerine, İtilaf Devletleri sefirlerine ve Times Daily Telgraf Gazetesi'ne çekildi.[411] Milliyetçilik duyguları kabaran Çerkesler, artık kimsenin kışkırtmasına gerek kalmadan Türklerden kendilerini ayırmaya çalışıyorlardı. Bunu yaparken de tabi ki yabancı destek de görmekteydiler.

Çerkes Ethem'in başarısız Çerkes ulusçuluğu girişiminden (Şarki Karib Çerkesleri Cemiyeti) ne kadar süre sonra Anadolu'yu terk edip, Yunanistan'a geçtiğini bilememekle beraber, bu geçişin 1922 sonlarında, Büyük Taarruz sıralarında olması muhtemel olup Artık Anadolu'da bir etkinliği olamayacağını hissettiği zaman ayrılmış olmalıdır. Dönemin bazı tanıkları da, Büyük Taarruz sırasında direnen Yunanların yanında Çerkes Ethem kuvvetlerinin de bulunduğunu belirtmekteydiler. Sedat Bingöl'e göre; Çerkes Ethem, Ocak 1921 ve 1922 yılının ortalarına kadar Anadolu'dadır ve iktidar mücadelesine bir başka şekilde devam etmiştir.[412]

Fakat 10 Ocak 1922'de Erkanı Harbiye Umumiye Riyaseti'ne Harbiye Nazırı Ziya Paşa tarafından Ethem ve bir grup Çerkes'in Anadolu'ya geçmek istediklerini[413] bildiren raporu ile çelişki taşımaktadır. Ethem ve Reşitle maiyetinin Anadolu'ya tekrar dönme istekleri, 22 Ocak1922'de çıkan kararnameye göre bu dönüşün iyi niyet taşımadığı ve düşmanın bir oyunu olabileceği ihtimalinden reddedildi.[414] Böylece kanuni yollardan Ethem'in Anadolu'ya girişinin önünü kapatıldı.

Ethem ile ilgili problemler isyanın bastırılmasından sonra da meclisin ara ara gündemini işgal etmiştir. Bunlar genellikle duyum şeklinde olup Meclisi fazla meşgul etmemiştir. Mesela 2 Şubat 1922 tarihinde mecliste yapılan bir görüşmede Burdur Mebusu Soysallı İsmail Suphi Bey, "Ethem ve Ermeni Jenerali Torkum çetelerinin halka katliam tertip ettikleri haber veriliyor. "Hükümet bu mezalimi tevkif için ne gibi teşebbüsatta bulunmuştur?" sorusuna İcara Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey'de cevap olarak

[411] B.O.A., DH.KMS.1340.R.10, no:60/326
[412] Bingöl, a.g.m., s.36
[413] B.C.A., 30.18.1.1/4.45.16/1340/92-16
[414] B.C.A., 30.18.1.1/4.45.16/1340/92-16; B.C.A., 18/92.16.1922

Çerkes Ethem ve Torkum çetesinin halkı katliam ettiklerine dair bilginin rivayet olduğunu söyleyerek bu konuya açıklık getirmiştir.[415] 7 Mayıs 1923'te çıkan bir kararnamede ise; Çerkes Ethem ve kardeşleriyle emsali şakilerin Yunan Hükümeti'nin yardımıyla Anadolu'da ihtilal çıkarmak için hazırlıklar yaptığı Anadolu'ya çeteler çıkardıkları, İzmir'de katliam planladıkları, şimendifer hatlarını, köprü ve tünelleri tahrip teşebbüsünde bulunacakları ve yakalanan kişilerden birinden çıkan ihtilal beyannamesi sayesinde Vekiller Heyeti'nin haberdar olduğu ve bunların bir yanda askerde takibat ve tenkili diğer taraftan Biga ve Karesi livası dahilindeki Çerkes köylerine diretilmek istenen bu teşebbüsü hemen bastırmak için tedbirlerin alındığı belirtilmekteydi.[416]

3.1.11. ETHEM'İN SÜRGÜN YILLARI

27 Ağustos 1925 tarihli bir istihbarat raporunda, Ethem'in Musul civarında Kürt aşiret ileri gelenleri ile görüştüğü haber edildi. Bu tarih Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılmasından 4 ay sonrasıydı. 1926 Ağustos'unda ise Ethem Bağdat'ta Seyit Hüseyin, Rasim Hurşit, Ethem abisi Reşit ve Mevlanzade Rıfat ile Kürtleri tahrik ettikleri haberi alındı. 28 Ekim 1926 tarihli başka bir raporda Ethem'in Musul'da Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza ve İngilizlerle temas kurduğu daha sonra Kerkük'e geçek burada Şeyh Mahmut'la görüştüğü ardından Halep'e geçerek burada Fransızlarla ve Duşasile aşiretiyle müzakerelerde bulunduğu bildirildi. Bu müzakerelerde Ethem, Kürt aşiretlerinin silah teminini üzerine almakla kalmaz durdurulan isyanın yeniden başlamasını istedi. Bu raporlardan çıkan bir başka anlam irili ufaklı bir çok Kürt isyanına Ethem destek vermiş olmasıydı. Ortaya çıkabilecek güçlü bir ayaklanmada hareketin askeri yönünü ve belki de liderliğini üstlenerek, Ankara ileri gelenleri ile kendine göre kapanmamış olan iktidar mücadelesini sonuçlandırmak niyetinde olduğu söylenebilir. Türk istihbarat kaynaklarına göre, Çerkes Ethem ve Reşit Bey'in çalışmalarının finansmanını, Halife Abdülmecit, Taşnaksiyon ve Hoybun cemiyetleri ve bir kısmını da çeşitli istihbarat grupları karşılamışlardır. 1930'lardan itibaren Kürt hareketi etkisini yitirdikten sonra, bu kez Ethem'in iktidar mücadelesini yürütebilmek için başka yollar aradığı görülmektedir. 15 Şubat 1936'da Türkiye'nin Şam Konsolosluğu da İtalyanlarla ilişkiye girdiğinden haberdar etmekteydi. Bu dönem Türk İtalyan ilişikleri gergindir, bunun tesadüf olup olmadığı ise düşündürücüdür. Yine Şubat 1936'da Reşit Bey tarafından kaleme alınan bir bildiride, ordu

[415] T.B.M.M. Gizli Zabıt Celseleri, C.I., s.1277
[416] B.C.A., 30.18.1.1./7.18.1/2475/92-17; Tedbirlerin içeriği için bkz Ek 7.

içerisinde bir ihtilal hareketinin başlatılması istenilmekteydi, Reşit Bey'in bu bildiriyi çeşitli kanallarla ülke içerisine göndermeye çalıştığı görülür.[417]

Çerkes Ethem, ağabeyleri Reşit ve Tevfik Beyler Suriye'nin Amman şehrine yerleşip Türkiye aleyhinde faaliyetlerine buradan yönlendirmişlerdi. Türkiye'de yapılan inkılapları içlerine sindiremeyen ve Mustafa Kemal'e karşı derin bir kin besleyen Ethem ve kardeşleri merkezi Amman'da, şubesi Halep'te bulunan, asıl adı Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi, diğer adı Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi olan bir örgüt kurmuşlardı. Komite, 1937 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkarak dini hisleri okşayan devlet sistemi kurmak amacıyla kurulmuştu. Komiteyi yönetenler: Celadet Bedirhan, Kürt Emin Broski, Türk Rifat, Ali Haydar Hoca, Çerkes Reşid, Çerkes Ethem ve arkadaşlarıydı. Komitenin mensupları: Boşnak Hacı Ali, Hacı Mustafa, Şeyh Mehmet, Hamanitis, Elbistanlı Çerkes Hamdi, Hüseyin Haluk , Hacı Halil, Nizamettin Kibar, Erkanı harp Kaymakamı Kemal, Ahmet Sabuni, Mehmet Hayri ve Ahmet Kahyazade Sırrı'dan oluşmaktaydı. Komitenin maksadının Türkiye'de karışıklık çıkarmaktı. Komitenin on iki maddelik programına göre teşekkül edecek devletin dini gayesi İslam, resmi dili Türk diliydi. Yazısı Arap harfleri olarak kabul edildi. Komitenin vazifesi Ankara Kemalist Hükümeti'ni ortadan kaldırmak ve yerine dini ve şahsi hürriyet ve eşitlik ve bahşedici adil hükümet kurmak, hangi din ve mezhepten olursa olsun bütün vatandaşlara eşit haklar vermek, hükümet teşkilini Mebusan Meclisi'nin seçmesi, başkan ve bakanların seçiminde Mebusan Meclisi'ne ve meclis seçiminde halka serbest seçim hakkı ve hürriyeti verilmesi kararlaştırıldı. Çeşitli dini mektepler açılacak, dilencilik önlenecek, fitre zekat, kurban derileri gibi gelirler şeriye sandıklarına verilecek, irtikap ve vazifeyi kötüye kullananlar ağır cezalara çarptırılacaktı. Bu komitenin ne zaman dağıldığı belli değildir. [418]

Ethem'in II. Dünya Savaşı yıllarında, Almanların Yunanistan'a saldırdığı (Nisan 1941) ve Irak – Suriye'de Mihver elemanlarının geniş ölçüde faaliyette bulundukları sırada dikkat çekici davranışları sezilmişti. Çerkes Ethem Türkiye'nin doğu sınırlarına sokulma ve buralarda bir hareket başlatma amacıyla, Fransızlardan Suriye'ye geçiş izni isteyecekse de (Mayıs 1941) bunu sağlayamamış ve Amman'a döndüğünde de Türkiye'nin girişimiyle tutuklanmıştır. Bu olaydan kısa bir süre sonra İngilizlerle ilişkiye girmişlerdi. İngilizler 1942 yılı içerisinde Türk- İngiliz ilişkilerinin alacağı duruma göre Çerkes Ethem'i kullanmayı düşüneceklerdir. Çerkes Ethem iki kez ülkeye dönme isteminde bulunmuş, ancak bu istemler

[417] Bingöl, a.g.m., s.36-37
[418] Oğuz Aytepe, ***"Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi",*** Toplumsal Tarih, 9(54), s.46-47

yerine getirilmemiştir.[419] 150'liklerin affından da Reşit ve Ethem Beylerin kendilerine tebligat yapılmadı diye reddettikleri ve affın aleyhinde propaganda yaptıkları görüldü. Buna rağmen Kutay, Ethem'in 150'likler affından kendisinin yararlanmayı reddettiğini savunmaktadır. Hatta bu aftan sonra Ethem'i şahsen memlekete davet edenler oldu. Hatta bunlar arasında vaktiyle kendisine karşı cephe alanlar da vardır. Ethem bunları ısrarla reddetmeyi tercih etti. Yeni Dünya Gazetesi'nde, akrabası Arif Oruç'un yanında çalışan Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu, Ürdün Emiri Abdullah'ın davetlisi olarak Amman'a gittiği zaman Ethem'i bulduğu zaman neden vatana dönmediğini sordu. Ethem cevap olarak:

"Evvela şahsen sizin böyle bir suali sormanıza hayret ediyorum. Siz ki genç yaşınızda idiniz, fakat hakikatlerin içinde bulunuyordunuz. Ben milletime ve tarihe hain diye tanıtılmış, gıyabında idama mahkum edilmiş bir adamım. Amma hakikatte ben, asgari bana böyle diyenler kadar vatanperverim ve Milli Mücadele'de hepsinden kıdemliyim. Ben hain olmaya icbar edildim, buna rağmen hain olmadım. Şimdi hakikatleri açıkça konuşabilecek miyiz? Hepimiz adil bitaraf hakimler önüne çıkabilecek miyiz? Haydi bunlar oldu diyelim, ya zihinlere yerleştirilmiş menfur kanaatleri nasıl ıslah edeceğiz? Burada gurbette ölürüm, fakat hiç olmazsa günün birinde doğru tarihin hakikatleri ele almasını ümid etmiş olarak gözlerimi kaparım."[420]

Ancak Tevfik Bey, Cumhuriyet'in on beşinci yılı nedeniyle çıkarılan genel aftan yararlanarak 1939 yılında geri döndü. Çerkes Ethem, fırtınalarla dolu yaşamını 21 Eylül 1948'te Amman'da, Reşit Bey ise ülkeye döndükten kısa bir süre sonra Eylül 1951'de Bandırma'da tamamlayacaktır.

3.1.12.ETHEM'LE İLGİLİ AÇIKLAMA YAPAN KİŞİLERİN GÖRÜŞLERİ

Yüzbaşı Abdurrahman Özgen'nin Milli Mücadelede Türk Akıncıları adlı kitabında Çerkes Ethem'in isyanında iki sebep olduğu üzerinde durmaktadır. Birincisi; Çerkes milislerinin kendi emrinde kalmasını istemesi, ikincisi ise Kuvâ-i Seyyare isminin kaldırılması (zaten bu kelime ortadan kalkınca, Çerkes Ethem'in hiçbir sıfatı kalmıyordu.)[421]

[419] Bingöl, a.g.m., s.38
[420] Kutay, a.g.e., C.I., s.390
[421] Kutay, a.g.e., C.I., s.30

Mustafa Kemal'in Samsun'dan itibaren emirerliğini [422] yapan Mahmut Doğan'ın Ethem hakkındaki düşünceleri ise; "yeterli siyasal olgunlukta olmaması ve kardeşlerinin hatalı tavırları, en önemelisi de Ankara'da Mustafa Kemal grubuna karşı Meclis'te oluşan karşıt görüşlü grubun tahrikleri birleşince yanlış adımlar atan ve hizmetleriyle mütenasip olmayan bir kadere giden bahtsız bir insandır." şeklinde olmuştur.

"Yunan Ordusu içinde Anadolu Rumları" adlı Yunan kitabının bir bölümünde; "Türk cephe kumandanlığındaki değişmeden sonra Ethem'le yeni kumandan (İsmet Paşa) arasında ihtilaf (anlaşmazlık) çıkması bizim için en iyi haber ve mükemmel fırsattı. Hadiseyi, Türk cephesinin çözülmesi şeklinde her tarafa bildirdik ve hatta uçaklarla attığımız bildirilerle bilhassa yerli Rumlara anlattık. Ethem'in işgal sahamızdan geçiş hakkı istemesini de şartsız kabul ettik ve boşalttığı sahayı Türk kuvvetlerinin doldurmasını beklemeden taarruza geçtik.[423]

Refik Şevket Bey'in 1947 senesinde Millet Mecmuası'na verdiği röportajda: "Bence mesele, Ethem ve abileri ile, cephe kumandanları arasında olmakla kalmış gibi görünürse de, Birinci Büyük Millet Meclisine kadar intikal etmiş ve orada terviç ve tasvib görmüş bazı düşünceleri de bilmek icap eder. Bunların başında, daha nizami kuvvetler vatan müdafaasını üzerlerine almamışken , milis kuvvetlerinin Mayıs 1919'la, Mayıs 1920 arasında bir yıl vatanı tek başlarına müdafaa etmeleri ve para, malzeme, silah yardımını devletten görmeden vazifelerini başarabilmeleri ve devam ettirebilmeleri gelir. Demek ki halk, bu milis kuvvetlerini benimsemişti. Zabit kıyafeti de noksandı. Milis kuvvetleri mahalli efrattan müteşekkildi ve bu sebeple düşmanın önüne çıkanlar, vatan içinde kendi yuvalarını ve ailelerini muhafaza ediyorlardı. Bu tarzın hiç olmazsa daha bir müddet devamını şart olarak görenler, misal olarak da Ethem'in seyyar kuvvetlerini gösteriyorlardı. Bilhassa iç isyanların Ankara'nın dış mahallerine kadar gelmesi, bu ayaklanmaları bastırmak için Ethem'in kuvvetleriyle beraber Salihli cephesinden alınarak Millet Meclisi'nin bulunduğu, yani devletin fiilen merkezi olan şehri müdafaa etmesi, bazılarının adem-i muvaffakiyetine rağmen, onun huzur ve sükunu sağlaması, böyle düşünenlere taraftar topladı. Hizmetleri ile akıbeti arasındaki tezat araştırılırken bu ve benzer sebepleri hatırlamak mecburiyeti vardır."[424]

Kılıç Ali Bey, Gazi'nin Ethem ile ilgili düşüncelerini bir gece sofrada şu şekilde açıkladığını kaydeder: "Ben, neticenin bu kadar süratle böyle bir maceraya sürükleneceğini

[422] Şener, a.g.e., s.149
[423] Kutay, a.g.e., C.I., 27-28
[424] Kutay, a.g.e., C.I., s.87

tahmin etmemiştim. Ethem tek başına olsaydı bana olan bağlılığını daima muhafaza ederdi. Kendisi mücadeleye girdiği zaman ne kardeşleri, ne de onu Yeşil Ordu'da daha sonra Komünist Fırka'da kullanmak isteyenler meydanda vardı. O buhranlı devrede cidden fedakarca hizmet etmiştir. Zaten Garp Cephesi ile ihtilaf Ethem'in hasta olarak Ankara'ya gelmesinden sonra başladı idi. Biz Reşit Bey'siz vaziyeti mütalaa ettik. Ankara, vazifemizin bittiğini tebliğ ediyordu. Biz ise ortada böylesine vaziyet olmadığına, bilakis bütün esaslı noktalarda anlaşma olduğuna kani idik. Neticede bu kanaatimizi bildiren, kırgınlığımızla hayretimizi ifade eden telgrafımıza cevap beklemeyi tercih ettik."[425]

Eski Bahriye Vekili ve İstiklal Mahkemesi Reisi Topçu İhsan Bey, Eşref Sencer ile konuşması sırasında ona şunları söylemiştir: "Ethem'in ciğerlerinden hasta ve zaruret içinde olduğu haberini, Atatürk duyduğu zaman, çok müteessir oldu. Bir an düşündüğünü, içini çektiğini ve başını esef ve teessür belirtisi olarak sallayıp şu cümleleri söylediğini, kaydeder "Eşref Bey bana alınması şart tedbirleri açıkça söylemişti. O buhran günlerinde içinde layıkı gibi kovalayamadık hadiseleri…Ethem bu akıbete uğramamalı idi…"[426]

Fakat Ali Fuat Paşa da Milli Mücadele Hatıraları eserinde: "Çerkes Bey ve kardeşleri bu teşkilata girmiş ve ona kuvvetli bir mesnet olmuştu. Cemiyet muntazam ordu fikrine de taraftar değildi. Dahili isyanları bastırmak hususunda ve Demirci savaşlarında milli davaya bir hayli hizmeti dokunan Çerkez Ethem Bey ve müfrezelerini, hayali çok geniş olan politikacılarımız, iğfal etmişler…Sonraları Ethem Bey bu gizli teşkilatın bir aleti olmuştu. Vaktiyle Yunanlılara karşı kahramanca müdafaa ettiği vatanını bırakarak Yunanlılar tarafına geçmişti. Politikacılar, onu vatan hainliğine kadar sürüklemişlerdi."[427]

Miralay Arif hatıratında, Kuvâ-i Seyyare'nin bozulması ile ilgili "Gerek Milli hareketin başlangıcında Salihli cephesinin müdafaa ve muhafazası gerek Anzavur kuvvetlerinin tenkili ile iç isyanların durdurulması hususunda büyük hizmetleri olmuştur. Fakat bilahare gezici kuvvetler idarecileri bazı siyasi cereyanlara kapılarak tedricen vatani vazifelerini ihmal ve şahsi işleriyle ve menfaatleriyle meşgul olmuşlar ve Derebeylik sevdasına düşmüşlerdi."[428]

[425] Recep Albayrak, ***"Ethem Bey'in sürgün yılları ve Simav olayları(1919-1948)"*****,** s.124
[426] Kutay, a.g.e., C.I.., s.101-102
[427] Ali Fuat Cebesoy, "***Milli Mücadele Hatıraları"***, İstanbul: Temel Yayınları, s.495
[428] Miralay Arif'in Hatıratı, s.40.

Sabahattin Selek de Kuvâ-i Seyyare'nin durumunu: "Hükümet görüşüyle Kuvâ-i Milliye, devlet düzenini bozan bir hareket olmaktan başka, barış çabalarını baltalayan, yeni işgallere ve harbe sebebiyet verecek bir çılgın idi"[429] diye açıklar.

Tevfik Rüştü Aras 'ın Ethem'le ilgili düşünceleri ise: "Ben Ethem'in siyasi bir ihtirası da olduğuna kani değildim. Tahrik edilmiş, bilhassa büyük iltifat ve itibar görmüş, siyasi faaliyetin içinde bulunan büyük ağabeysi Reşit Bey'in her hareketi Ethem'e maledilmişti. Samimi olarak söylüyorum ki, akıbetinden müteessir idim."[430]

Ethem'i tarihte hain görenlerden biri de Samet Ağaoğlu'dur. Ona göre: "Çerkes Ethem ve kardeşlerinin isyanı, düşmanın ümitlerini artıran bir olay oldu." O, bu olayı Milli Mücadelenin en büyük hıyaneti olarak görmekteydi.[431]

Günvar Otmanbölük, yazdığı "İsmet Paşa Dosyası" adlı kitabında; "İsmet Bey'in Garp Cephemizde birinci adam olmak için, Ali Fuat Paşa'nın ayağını kaydırdığını söylemeye hacet yok sanırım." Yeni Garp Cephesi Kumandanı'nın karşısında, harcanacak ikinci bir adam daha vardır. O da Kuvâ-i Seyyare isimli halk ordusunun başı Çerkes Ethem…[432] İsmet Bey'in ihtirası ile Çerkes Ethem'in ihtirası yok edilemeyince, Kuvâ-i Milliye ile Kuvâ-i Seyyare birbirine girmiş, başka bir yol bulamayan Çerkes Ethem, Yunanlılara sığınmıştı.[433]

Zeki Sarıhan, Ethem olayının temelinde yatan sebebin, 1920 yılı ortalarında düzenli bir orduya ihtiyaç olup olmadığı sorunundan kaynaklandığını, meselenin ne Kutay'ın ileri sürdüğü gibi "kıdemsizlerin" itmesiyle, ne de Yalçın Küçük'ün ileri sürdüğü burjuva- küçük burjuva çekişmesiyle açıklanamayacağını savunur.. Kurtuluş Savaşı'na önderlik eden, bu savaşa katılanların en başta gelen kaygısının, istila ordusunu yurt topraklarından sürüp çıkarmaktır. Tabi ki bu amaca zarar veren her davranışın alt edilmesi gerekiyordu ordusuz bir milletin, esaslı bir siyasi zaferini tarih yazmamıştır.[434]

Refet Paşa'ya göre de: "Ethem eğer arzu etse idi, maiyetindeki kuvvetlerle daha çok ve kanlı hadiseler çıkarabilir, boş yere kardeş kanı dökülürdü. Emrindeki kuvvetlerle Kütahya'dan hadisesiz çekilmiştir. En büyük hatası, Millet Meclisi'ne hareket eden beyannamesi ve İstanbul Hükümeti'ne müracaatıdır. Bunları da ağabeylerinin hazırladığını

[429] Selek, a.g.e, C.I., s.60
[430] Kutay, a.g.e., C.II., s.350
[431] Samet Ağaoğlu, ***"Kuvay-ı Milliye Ruhu",*** İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1964,s.136
[432] Günvar Otmanbölük, ***"İsmet Paşa Dosyası",*** C.I., İstanbul: Yaylacılık Matbaası, 1969, s.75
[433] Otmanbölük, a.g.e., s.78
[434] Sarıhan, a.g.e., s.25

duydum. Ethem vatan topraklarını terk ederken ne bir kuvvet, ne de düşmanın işine yarayacak malzeme vesaire götürmüştür. Kuvvetinden büyük kısmı bize iltica iltihak etti ve Kurtuluş Harbinin nihayetine kadar sadıkhane çalıştılar. Kuvâ-i Seyyare'nin elindeki silah ve muhtelif malzeme de Kütahya ve Gediz havalisindeki depolarda olduğu gibi durmakta idi. Silahlarıyla teslim olanları isticvap(konuşturduk) ettik. Bunların hemen hemen hepsi, Ethem'in kendilerine teslim olmalarını ve Ordu emrine girmelerini tavsiye ettiğini söylediler."[435] demiştir.

Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem'in Demirci Akıncıları adlı eserinde Ethem'in sonu ile ilgili olarak şu şekilde bahseder: "22 ocak 1921; Kuvâ-i Seyyare Gördes'ten, mukavemet imkanını göremeyerek Yunanlıların karakolları yakınında olan Kayacık nahiyesine çekilmişlerdi. Burada Kuvâ-i Seyyare rüesası arasında düşmana teslim olup olmamak hususunda kırgın münakaşalar devam etmişti. Küçük Ethem'le Tevfik Yunanlılara derhal savuşup teslim olmuşlardı. Parti Pehlivan ve Halil Efe müfrezeleri katiyyen düşmana teslim olmayacaklarını bildirmişler ve topları, makinalı tüfekleri alarak orduya göndermişler ve kendileri de zaten az kalan maiyetlerile Kayacık'ta kalmışlardı. Ethem ise 300 Çerkes atlısıyla bir makinalı tüfeği birlikte olarak Sındırgı-Kepsut üzerinden Susığırlık'ta Yunanlılara iltica etmiştir."[436]

Çerkes Ethem'in Milli Mücadele'nin en önemli günlerinde bu şekilde davranması Çerkes karşıtı bir durum oluşturmamış aksine Milli Mücadele'ye destek veren pek çok Çerkes sayesinde bu zor günler aşılabilmiştir.[437]

---

[435] Kutay, a.g.e., C.I., s.142-143

[436] **Demirci Akıncıları**, İstanbul: Yeni İstanbul yay., 1970, s.12

[437] Milli Mücadele için emek vermiş çok değerli Çerkesler de bulunmaktaydı. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarının gömülü bulunduğu ve tamamı 61 kişi olan Ankara Devlet Şeref Mezarlığı'nda 9 Çerkes'in mezarının bulunması bunun en açık ifadesidir. Örneğin bazıları: Rauf Orbay, Yusuf İzzet Paşa, Cemil Cahit Toydemir, Hakkı Münse, Ali Sait Akbaytogan, Deli Halit Paşa v.s. Diğer bir örnek ise Amasya mülakatı olarak tarihe geçen Ankara ve İstanbul hükümetlerinin ilk uzlaşmasının yapıldığı toplantı General Cemil Cahit Toydemir'in evinde yapılmıştır. İstanbul Hükümeti'ni temsilen Bahriye Nazırı Salih Karzeg Paşa, Heyeti temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Rauf Orbay ve Bekir Sami katıldı. Bu tarihi toplantıda Mustafa Kemal dışındaki tüm kişiler Çerkes kökenliydi. Ayrıca Amasya Valisi ve Emniyet Müdürü Çerkesti. Milli mücadeleye Çerkesler'in verdiği önemini göstermesi bakımından bunlar çok anlamlıdır. Sivas kongresi'nde Heyeti Temsiliye'de faal olarak çalışan 7 kişiden (Rauf Orbay, Bekir Sami Kunduk, Hakkı Behiç, Ömer Mümtaz Tambi) dördünün Çerkes kökenli oluşları dikkate alındığından milli mücadelenin başlangıcından itibaren

3.1.13. KUVÂ-İ MİLLİYE'NİN MEVCUDU

Kuvâ-i Milliye intizam ve inzibat şartlarını taşımayan ve her ferdi ve her cüzü gelişi güzel hareket eder bir heyet olup talim ve terbiye kayıtlarından azade idiler. Kuvâ-i Milliyenin gerçek bir miktarını bile hiç kimse, hatta ihtimal kendi kumandanları bilmiyorlardı. Bunlar iltihak eden efrada göre çoğalabilirler ve canları istediği zaman bırakıp gidenler miktarınca da azalabilirlerdi. Sonra Kuvâ-i Milliye, usulünde bir ordu yapılamamasının diğer bir sebebi de bu kuvvetler efradına yirmi otuz, hatta kırk, elli, altmış liraya kadar para veriliyordu. Efradına bu miktarda para verilecek bir orduyu Türkiye değil, hatta İngiltere bile teşkil ve idare edemezdi.[438]

Ethem isyan ettiği sırada kuvvetlerinin durumu kesin bilinmemekle beraber 159. Alay Yunanlılara karşı Uşak Cephesinde bırakmıştır. Diğer kuvvet bölümünü şu şekilde sıralayabiliriz; 159. Piyade Alayı: Gediz güneyinde; Bolşevik Taburu (5 subay 261 er): Uşak'ın kuzeyinde; Çerkes Ethem Karargahı (100 atlı): Kütahya'da; Yüzbaşı Tevfik Karargahı (40 atlı): Gediz'de; Parti Pehlivan Müfrezesi: 500 kişi; Manyaslı Şevket Müfrezesi: 120 kişi; Arif Bey Müfrezesi:120 kişi; Doktor Fazıl Müfrezesi: 120 kişi; Karakeçililer Müfrezesi: 200 kişi; Hamza Kaptan Müfrezesi: 50 kişi; Tahsin Bey Müfrezesi: 130 kişi; Eskişehir Alayı: 400 kişi; Mehmet Müfrezesi: 106 kişi; Kaplan Naci Müfrezesi: 120 kişi; Geri hizmetlerde kullanılan piyadeler: 200 kişi[439] Toplam olarak mevcudu; 2326 asker bulunmaktaydı. 159 Alayla birlikte 4650 asker mevcuttur.

3.1.14.İSYANI BASTIRMA SIRASINDA VERİLEN KAYIPLAR VE DİĞER REİSLERİN AKIBETİ

Batı Cephesi Komutanlığı Karargahı Eskişehir'deydi. Buraya bağlı 11. Tümen Çukurhisar ve civarında olup mevcudu 108 subay, 2872 er, 61. Tümen (159. Alay hariç) Eskişehir ve civarında olup mevcudu 158 subay 3753 er ve Süvari Tugayı da Eskişehir ve civarında olup 35 subay 880 er ile Batı Cephesi toplam 301 subay 7505 erden mevcuttu. Güney Cephesi Komutanlığı Karargahı Afyonkarahisar'daydı. Bu komutanlığa bağlı olarak 8.

Mustafa Kemal'e Çerkesler'in ne denli destek verdikleri ortaya çıkmaktadır.(Şener,a.g.e.,s.150-151) Zeki Sarıhan'da bu Çerkes isimlerini sıralarken Ali Fuat Paşa, Yusuf İzzet Paşa'dan da bahsetmektedir.

[438] Yunus Nadi, ***"Kurtuluş Savaşı Anıları"***, s.394.
[439] Ertuna, a.g.e., s.236

Tümen Afyonkarahisar ve civarında olup mevcudu 132 subay 2226 er, 23. Tümen Dumlupınar bölgesinde olup mevcudu 191 subay 1809 er, Süvari Gurupları Afyonkarahisar ve civarında olup 172 subay 2966 er ile Güney Cephesi toplam mevcudu: 495 subay 7091 erden meydana gelmekteydi. Genel toplam ise 796 subay 14596 erdi.[440]

Düzenli Ordu içinde en fazla muharebe eden ve kayıp veren 61. Tümendir. Buna göre; 2 subay, 12 er şehit olmuşken 6 subay, 56 er yaralı 218 erde kayıptır. Harekata katılan diğer birliklerin kayıpları daha azdır.[441]

Ethem'in Yunan tarafına kaçması ile Kuvâ-i Seyyare dağıldı ve pek çok reis de bu süreçte Milli Kuvvetlere katılmayı seçti. Ethem'in adamlarından Kaplan Naci tarafından Kütahya Merkez Komutanlığı'na ve Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e çekilen telgrafta: "Hükümete isyan, Yunanla ittifak çirkin ve iğrenç hareketlerden nefretle, müfrezemle Ankara'ya hareket ediyorum, Müdahale edilmemek için gerekenlere emir buyurulması maruzdur Efendim" denmekteydi.Tavşanlı bölgesinde bulunan Kaplan Naci Müfrezesi Ethem'in Yunanlılarla birleşmesi dolayısıyla 120 atlısıyla Ethem'den ayrılmıştı.[442] Doktor Fazıl, yanında 80 kişilik kuvveti ile Kütahya'ya gelerek teslim oldu [443]

Ethem'in çete reislerinden Pehlivan Ağa (Parti Pehlivan veya Pehlivan Mehmet), Yunanlılara sığınmayı onuruna yakıştıramadığı için yanında bulunan Halil Efe'yi erleriyle birlikte I. Süvari Grubu'na gönderdi kendisi de teslim olmayı bir yüz karası sayarak işgal altında ki araziyi geçip Yunan gerilerinde baskınlar, sabotajlar yapmak suretiyle Yunanlılara devamlı bir şekilde zarar verdi. Sonunda Yunanlıların bir baskınına uğrayarak öldürüldü.[444]

Sonuç olarak; Ethem ve kardeşleriyle ayaklanmaya katılan ve Milli Hükümeti devirmeye, kendilerinin yönetiminde bir idare kurmaya teşebbüs edenlerin hıyanetleri, düşmanla iş birliği yapacak duruma varmıştır. Ankara'da İstiklal Mahkemesi, birinci derecede suçlu bulduğu Ethem ile kardeşleri ve yakınları hakkında idam hükmü verdi.Dahiliye Vekaleti'nden Heyet-i Vekile'ye gönderilen bir yazıda; isyanlar bastırıldıktan sonra asilerin kişisel hukukları saklı kalmak kaydıyla genel hukuktan af edilmeleri ve takibatlarının bırakılması hususunda karar alınması için teklifler verildi.

[440] Ertuna, a.g.e., s.235-236
[441] Ercan, a.g.e., s.143
[442] Ercan, a.g.e., s.109-110
[443] Ercan, a.g.e., s.139
[444] Ercan, a.g.e., s.141

IV. BÖLÜM

4.1.ŞEYH SAİT VE DİĞER KÜRT İSYANLARI

Kürt isyanlarının Türkiye tarihinde ayrı bir yeri vardır. Meclis zabıtlarında yer alması gereken bu isyanlara rastlayamadığım için bu konuya kısaca değineceğim.

11 Ağustos 1923'teki ikinci meclis seçimlerinde Mustafa Kemal'in tercih ettiği vekillerin yanı sıra Mustafa Kemal'in başkanlığında bir siyasi partinin kurulması ile kadrolaşma tamamlanmıştı. İstanbul basınının Hilafetçilerin yanında hareket etmesi ile meclis dışı muhalefet iyice güçlenmişti. Fethi Bey kabinesi ile Meclis arasında hatta parti grubuyla sürtüşmelerin başlaması, Mustafa Kemal'in suni bir hükümet buhranı oluşturmasına sebep oldu. Sonrasında 29 Ekim'de Cumhuriyet ilan edilmesine rağmen parlamenter sistem için Halifeliğin kaldırılması gerekiyordu. 3 Mart 1924 yılına gelindiğinde mecliste üç ayrı kanun çıkarıldı. Bunlar; Halifeliğin kaldırılması, Osmanlı Hanedanın yurt dışına gönderilmesi ve eğitim- öğretimin birleştirilmesi idi.

II. Dönem Meclis oluşumundan sonra çok geçmeden yeni bir siyasi parti arayışı başladı. Zaten Cumhuriyet'in ilanı ve Halifeliğin kaldırılmasının ardından gelen köklü değişiklikler, çıkarları zedelenen grupları ve aynı zamanda muhafazakar kesimi muhalefete itmesi doğaldı.

Bu arada Lozan'da Türk- Irak sınırı ve Musul sorunu halledilememişti. Bu konun çözülmesi 9 aylık bir süreye bırakıldı fakat neticenin alınamaması durumunda konu Cemiyeti Akvam'a gidecekti.

Yeni anayasa gereğince üzerinde memurluk bulunan vekiller iki görevlerinden birini tercih etmeleri gerekiyordu. Bunun üzerine vekil olan Paşalar ordudaki görevlerinden istifa ettiler. Bazı tertiplerin olabileceğini düşünen Mustafa Kemal, ordunun siyasetten ayrılması gerektiğini düşünerek hem ordu komutanı olan hem de vekil olanlara telgraf çekerek görevde kalmalarını istedi. Böylece ordu Milli Mücadele'nin kazanılmasında büyük emekleri olan değerli Paşalardan mahrum kaldı.

Meclis içi muhalefet yeni bir partinin kuruluşunu getirdi. Ali Fuat Paşa, 17 Kasım 1924'te Dahiliye Vekaleti'ne dilekçe ile başvurarak Cumhuriyet tarihinin ilk muhalif Partisi

olan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kuruluşunu ilan etti.[445] Yeni partinin üyeleri arasında; Kazım Karabekir, Dr. Adnan, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Rüştü Paşa, İsmail Canbulat, Sabit Bey, Şükrü Bey, Muhtar Bey, Halis Turgut Bey, Necati Bey ve Faik Beyler bulunmaktaydı.

İsmet Paşa, meclisten güvenoyu almasına rağmen muhalefetin, iç ve dış politikadaki yönetimsizliği ve yolsuzluğunu iddia etmesinden dolayı 19 Kasım'da hükümeti istifa etti.[446] Böylece yeni kabineyi kuma görevini Mustafa Kemal, Fethi Bey'e (Okyar) verdi. Fethi Bey'in ılımlı niteliği, ülkedeki siyasal bunalımı gidermeye yetmedi, tam tersine onu daha da derinleştirdi ve patlamaya doğru gidişi hızlandırdı.

4.1.1. ŞEYH SAİT VE İSYANI

Şeyh Sait, aslen Elazığ'ın Palu ilçesinden olup Nakşibendi şeyhlerindendir. Mera temini için göç ettiği Hınıs'a yerleşip burada koyunculukla uğraşmaktaydı. Şeyh Sait aynı zamanda Doğu Anadolu'da Zazalar'a mensuptu.

Kürtlerin bilindiği gibi Milli Mücadele öncesi başlayan bağımsız Kürdistan istekleri Sevr anlaşmasında doruk noktasına ulaştı. Burada Kürtlere: "İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinden oluşan bir komisyon, anlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak 6 ay içinde, Fırat nehrinin Doğusunda Ermenistan'ın Güneyinde ve Türkiye'nin Suriye ve Mezopotamya sınırının Kuzeyinde kalan Kürdistan toprakları için mahalli özerklik tasarısı hazırlayacaklardır."[447] Fakat bu antlaşma yürürlüğe girmedi.

Türkiye, Musul meselesi gibi önemli bir konuyla uğraşırken, önüne çıkan en önemli meselelerden biri de Şeyh Sait isyanıdır. Bu isyanın temelleri 1923 yılında Erzurum'da kurulan "Kürdistan Bağımsızlık Komitesi" (Azadi) ne kadar uzanmaktadır. Bu cemiyetin çekirdeğini Hamidiye Alayları subayları ile Türk Ordusu'nda bulunan doğu kökenli subaylar oluşturmaktaydı. Azadi'nin liderleri Cibran aşireti liderlerinden Halis Beyle Bitlis vekillerinden Yusuf Ziya Beylerdi. II. Abdülhamit'in Hamidiye Alayları subayları ile Türk Ordusu'nda görevli bazı doğulu subaylarda yer almaktaydı. Komite kısa bir süre içinde doğu

[445] Erıc Jan Zürcher, ***"Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"***, İstanbul: Bağlam Yayınları, Kasım 1992, s.79.
[446] Komitern Belgelerinde Türkiye-3, ***"Kürt Sorunu"***, 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Nisan 1994, s.18.
[447] Kadir Kasalak, "Milli Mücadele Yıllarında İngiltere'nin Kürt Devleti Kurma Faaliyetleri", ***Türk Kültürü***, S.347, Ankara, s.168.

illerinde örgütlenmesini tamamladı. Bu cemiyete kısa süre sonra Şeyh Sait ve yandaşları da katıldı.[448]

Fakat 1924 yılının sonbaharında Erzurum'a giden Bitlis mebusu Yusuf Ziya, Nasturi isyanının bastırılması görevinde bulunan kardeşi Teğmen Rıza'ya yazdığı şifreli telgrafın yanlış anlaşılması sonucu işlerin karışmasıyla Nasturi isyanını bastırmayı bir kenara bırakarak dağa çıktılar. Böylece Teğmen Rıza'ya çekilen telgraf suç unsuru kabul edilerek Yusuf Ziya, Askeri Harp Divanı'na verildi. Ardından cemiyetin önde gelenleri Bitlis'teki Divanı Harbe sevk edildi.[449]

Bu noktada Azadi tarafından hazırlanan büyük Kürt ayaklanması sekteye uğradı. Çünkü ayaklanmaya destek veren aşiretlerin çoğu bunun bir macera oluğuna karar verdi. Fakat bundan vazgeçmeyen aşiretlerde vardı. Bunlar Şeyh Sait etrafında toplanarak tekrar ayaklanma kararı aldılar. Şeyh Sait merkez olarak Hınıs'ı tercih etti. Çünkü hem tutuklanmadan kurtulmak hem de daha önce planlanan ayaklanmayı koordine edebilecekti. Bu arada Şeyh Sait, eski Sultan Vahideddin ile ilişkiye geçmek için girişimde bulundu. Amacı Sultan Vahideddin'in ayaklanmaya destek vermesi ile başarı şansını attırmaktı.[450]

Şeyh Lice, Hani ve Piran'da yaptığı gezi sırasında kendisi ile görüşmeye gelenlere talimatlar vererek özel görevlerdiği kişilerle stratejik görüşmeler yaparken 8 Şubat'ta hesapta olmayan bir olay yüzünden isyan erken patlak verdi. Jandarmaların sıkıştırdığı birkaç asinin Şeyhe sığınması istemesi sonucu Şeyhin adamları ile jandarma arasında çıkan çatışmada bir jandarma öldü.[451] Şeyhin hazırlıkları tamamlanmamış olduğundan durumu geçiştirmek istediyse de başarılı olamamış kontrol elden çıkmıştı. Böylece isyan başlamış oldu.

Şeyh Sait İsyanına katılan aşiretler; Huyut Aşireti (Muş), Hasenanlı Aşireti (Muş), Cıbranlı Aşireti (Muş), Silkan Aşireti (Bitlis), Makso Aşireti (Bitlis), Sınikan Aşireti (Siirt), Molarahme Aşireti (Siirt), Zengon Aşireti (Hakkari), Herki Aşireti (Mardin) idi.[452]

İsyanın Anakara'da duyulmasından sonra isyanın bastırılması için ve muhalefetin bastırılması için gerekli emirler verildi. Ama Şeyh Sait isyanı beklenenden daha büyük bir hızla genişlemekteydi. Anakara'daki hükümet, isyanın boyutların ve isyancıların ilk

[448] Martin Van Bruinessen,***"Ağa,şeyh,Devlet",***3.Basım,İstanbul : İletişim yay.,2004, s.412; Göktaş, a.g.e., s.52.
[449] Göktaş, a.g.e., s.54.
[450] Bruinessen, a.g.e., s.414.
[451] Bruinessen, a.g.e., s.422; Doğan Avcıoğlu, Suat Akgül, Uğur Mumcu, Hıdır Göktaş, Metin Toker'e göre 13 Şubat, Behçet Cemale göre 15 Şubat'ta isyan patlak vermiştir.
[452] Suat İlhan, ***"8. Ordu Bölgesindeki İsyanlar"***, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1971, s.54.

başarılarının farkına varılır varılmaz Doğu illerinde sıkıyönetim ilan edildi.[453] 21 Şubat'ta Elazığ, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin,Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkari illeriyle Erzurum ilinin Kiğı ve Hınıs ilçelerinde sıkıyönetim ilan edilmiş olmasına karşın hükümet güçleri bir üstünlük kuramayınca,[454] Fethi Bey, yumuşak politika izlediği için, sert tedbirlere başvurulması teklifi mecliste tartışıldı ve 60'a karşı 94 oyla kabul edildi. Fethi Bey, Mustafa Kemal'e istifasını verdi. Mustafa Kemal, sertlik ve inkılap yanlısı olan İsmet Paşa'yı hükümeti kurmakla görevlendirdi.[455]

8. Kolordu'nun ayaklanmanın bastırılmasında geç kalmasının nedenini Bruinessen, Kazım Karabekir'in Mustafa Kemal'e olan muhalefetine bağlamaktadır. Çünkü, Kazım Karabekir, muhalefet Partisi olan T.C.F'nin başkanıydı.[456] Tabi ki bunun ne kadar doğru olduğu şüphe götürür. Sebebi de Kazım Karabekir'in her şeyden önce Milli Mücadele'de Mustafa Kemal'e gösterdiği bağlılık ve vatan sevgisidir.

24 Şubat gecesi Çankaya'da Mustafa Kemal ile görüşen İsmet Paşa, isyanı bastırma planını sundu. Buna göre, ayaklanma bölgesi büyük askeri kuvvetlerle sarılacak, harekat Erzurum, Erzincan , Sivas, Diyarbakır ve Mardin üzerinden yollanacak birliklerce ve hava kuvvetleri desteğiyle yapılacaktı.[457]

İsmet Paşa, 4 Mart'ta iki maddelik teklifi meclise sundu. Buna göre; ilk önce sıkı yönetim ilan edilen bölgedeki suçlular için İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması kararı alındı. Sıkı yönetim bölgesi dışında kalan memleket parçalarında işlenen siyasi suçlarına bakmak üzere de Ankara'da ikinci bir İstiklal Mahkemesi kurulacaktır. Ayaklanma bölgesindeki İstiklal Mahkemesi'nin idam kararı hemen, Ankara'daki ise meclis onayından sonra yerine getirilecektir. Diğer karar ise, iç politika durumu ile ilgili bütün teşkilat, tesisat ve yayın hükümetin isteği ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile men edilecektir. Bu gibi yayınları yapan gazeteler kapatılabilecek ve bunların sahip ve yazarları Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanacaktır.[458] Yine aynı gün İsmet Paşa, "Takriri Sükun Kanunu"nu meclis oylamasından geçirdi. Hükümet bu maddeye dayanarak, Tevhidi Efkar, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak

[453] Martin Van Bruinessen, ***"Şeyh Sait Ayaklanması'nın Dinsel ve Etnik Nedenleri"***, S.32, Birikim, İstanbul: Aralık 1991, s.48.
[454] Osman Köker, "Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yargılandı, Nasıl Asıldı?", ***Toplumsal Tarih***, S.67, İstanbul: Temmuz 1999, s.4.
[455] Ergun Aybars, ***"Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları"***, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul: Ekim 1987, s.147; Behçet Cemal, ***"Şeyh Sait İsyanı"***, İstanbul: Sel Yayınları, 1955, s.54; Kazım- Teoman Özalp, a.g.e., s.38.
[456] Bruinessen, a.g.e., s.428.
[457] Aybars, a.g.m., s.152.
[458] Aybars, a.g.m., s.148.

Çekiç, Sebilü'r Reşad adlı gazete ve dergileri, zararlı ve yıkıcı yayında bulundukları sebebiyle kapattı.[459]

İsyan Diyarbakır ve Siverek taraflarına hızla yayılırken Muş ve Varto'da güçlü bir propaganda faaliyeti de sürmekteydi.[460] Yine de ayaklanmaya karşı asıl direniş Kiğı-Varto bölgesindeki Hormek ve Lolan aşiretlerinden geldi. Özellikle Cibran aşiretine karşı saldırıda bulundular.[461]

Bütün bu kararlar alınırken 5 Mart'ta Elazığ'ı ele geçiren asiler, Dersim istikametinde ilerleyerek eşkıyalıklarına devam ettiler. Şeyh Sait isyanının niteliği ile Dersim aşiretlerinin yapısı arasında farklılıklar mevcuttu. Bu da tarikat ve inanç farklılığı meselesi idi. Şeyh Sait, Dersimli Alevileri de isyana katmak istiyordu.[462] Ancak Dersim'de bulunan Hıran, İzol, Alevileri ve Ohi Bucağından Necip Ağa, Pertek bölgesinde Şeyh Sait kuvvetlerini püskürttüler. Bu durum Şeyh Sait'in Dersim'i nüfuzu altına almasını engelledi. Elazığ ve Havalisi Komutanı.'nında yardımı ile Dersim'deki aşiretler isyana katılmadılar.[463] Böylece daha sonra başlayacak olan baskı politikasına maruz kalmadılar.

7 Mart'ta asiler Diyarbakır surlarına dayanmıştı. Şehrin savunmasıyla görevli olan Mürsel Paşa şehrin düşmesine izin vermeyerek asilerin geri çekilmesini sağladı. 9 Mart'ta Diyarbakır'a "Kürdistan Krallığı Harbiye Bakanlığı" adresine yazılı bazı İngiliz silah fabrikalarının katalog ve mektupları gelmişti. İsyancılar ise amaçlarını Padişahlığı, Hilafeti ve Şeriatı getirmek diye açıklamaktaydılar. Diyarbakır'ın ele geçirilememesi ve dış kuvvetler ile bağlantı kurulamaması sonucunda isyancılar yenilmeye mahkum oldu.[464] 7 Nisan'da asiler çepeçevre sarılarak bütün çıkış yolları kapatıldı. Ümidi kalmayan birçok şeyh ya teslim olmuş yada hükümet kuvvetlerine iltica etmişti. Bu arada yenilgileri alınmaya başlanması da aralarında pek çok tartışmayı da başlattı. Mesela Türklük- Kürtlük, Alevilik- Sünnilik gibi. Gen Dağlarına kaçan asilerle yapılan sekiz saatlik çarpışmadan sonra Türk askeri kesin bir zaferle asileri ezdi. Şeyh Sait ve yanında kaçan aşiret liderleri 14-15 Nisan gecesi Varto'nun güneyinde Çarburuh Köprüsü civarında yakalanarak Vato'ya getirildi. Böylece asi elebaşıları

---

[459] Ahmet Çermenli, "Şeyh Sait İsyanı Sırasında ve Sonrasında Alınan Siyasi Tedbirler", ***Beşinci Askeri Tarih Semineri Bilgileri II***, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997, s.131; Aybars, a.g.m., s.151.
[460] Suat Akgül, ***"Yakın Tarihimizde Dersim isyanları ve Gerçekler"***, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, Mayıs 1992, s.45.
[461] Bruinessen, a.g.e., s.428.
[462] Akgül, a.g.e., s.45.
[463] Akgül, a.g.e., s.46.
[464] Uğur Mumcu, ***"Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925"***, 1. Basım, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991, s.99-100; Göktaş, a.g.e., s.67; Avcıoğlu, a.g.e., C.4., s.1345

yakalanmıştı fakat hala isyan bitmiş sayılmazdı. Bu yüzden 31 Mayıs'a kadar temizlik faaliyetleri devam etti.[465] Şeyh Sait'in yakalanmasında bacanağı bizzat katkıda bulunmuş ve onu teslim etmişti.[466] İsyanın bastırılmasından sonra bölgede genel bir ıslah ve temizlik hareketi başlatıldı. Bu gelişmeler yeni isyanların oluşmasında etkili olacaktır.

İsyanı bastırma harekatında savcının verdiği rakamlara göre, 16 zabit ile 106 nefer şehit düşmüş, ve 17 zabitle 300 nefer de yaralanmıştır.[467] Elbette bu gerçek rakamlar değildir.

Bu arada ayaklanma ile ilgili ilk haberlere 16 Şubat 1925'te Cumhuriyet ve Hakimiyeti Milliye Gazetesi'nde rastlamaktayız. İsyan küçük bir eşkıya olayı olarak gösterildiği için kamuoyunda etkili olmamıştır.[468] Buna karşı dış basında, Şeyh Sait isyanı, "İngiliz emperyalizminin Ortadoğu'daki yeni bir saldırı manevrası" olarak görülmekteydi.[469]

Ergani'de, asilerin valiliğini kabul eden ve sonra asılmış olan Kadri, Şeyh Sait'e yazdığı bir mektupta: "Millet Meclisi'nde, Kazım Karabekir Paşa'nın partisi, şeriat hükümlerine saygılı ve dindardır. Bize yardımcı olacaklarına şüphe etmem…" kaydettiği gibi Şeyh Eyüp, yargılanması sırasında: "Dini kurtaracak tek partinin, Kazım Karabekir Paşa'nın kurduğu parti olup, şeriat hükümlerine göre uyulacağının parti tüzüğünde ilan edildiğini" söylemiştir.[470] Tabi ki bu ifadeler T.C.F.'nin isyanla bağlantısı olduğu sonucunu doğurmaz.

4.1.2. İSYANIN SONUÇLARI

Asiler ele geçirildikten sonra, Diyarbakır sinema salonu, mahkeme salonu haline getirildi. Aslen, vatan bütünlüğünü bozma ve Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde bir Kürdistan Devleti kurma teşebbüsünden yargılandılar.[471] Şeyh Sait 46 yandaşı idama mahkum edildi. 29 Haziran'da kurulan 47 sehpada infaz gerçekleştirildi.[472]

---

[465] Metin Toker, ***"Şeyh Sait ve İsyanı"***, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi, Nisan 1998, s.112-116.
[466] Ergun Poyraz, "Kürt Said, Şeyh Sait'in İntikamını Alıyor. Ya Fettullah ve Sempatizanları?!.", ***Yeni Hayat***, 6(67), İstanbul: Mayıs 2000, s.13.
[467] Aziz Aşan, ***"Şeyh Sait Ayaklanması"***, İstanbul: Aralık 1991, s.29.
[468] Aybars, s.144.
[469] Der. Doğu Perinçek,***"Komitern Belgelerinde Türkiye" Kürt Sorunu***, 1. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Mart 1977, s.24.
[470] Atatürk, a.g.e., C.II., s.1002.
[471] Toker, a.g.e, s.132.
[472] Hikmet Özdemir, ***"Türkiye Cumhuıriyeti"***, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s.59.

Şeyh Sait, dava görülürken bir çok gazetecinin kendisini kışkırttığını iddia etti. Eşref Edip, Velid Ebuzziya, Abdulkadir Kemali, Fevzi Lütfi, Sadri Ethem, İlhami Safa, Ahmet Emin Yalman, Ahmet Şükrü Esmer, Suphi Nuri İleri ve İsmail Müştak'tan oluşan bu grup mahkemede tutuklu olarak yargılandı. Hatta bazı gazeteciler dava sonunda sürgüne gönderilirken bazıları da en az iki yıl hapis cezası aldı. Fakat İstiklal Mahkemesinin Başsavcı Vekili Avni Doğan, Kurtuluş ve Kuruluş Sonrası adlı eserinde: "Şeyh Sait'in gazeteciler hakkında yaptığı beyanat kendi fikir ve kendi kanaatlerinden doğmuş değildi. Ona mahkemenin bazı üyeleri tarafından telkinler yapılmış, muayyen isimler verilerek, bunları itham ederse cezasının hafifletileceği vaad olunmuştu" diyerek konuya açıklık getirmiştir. [473]

Birinci Süvari Fırkası'nın fena sevk ve idarede bir düzenin olmaması yüzünden en kıymetli silahların düşman eline geçmesinden dolayı Fırka Kumandanı Süvari Miralayı Hacı Arif Bey'in 27 Şubat 1925 tarihinde açığa alınıp Divanı Harbe verilmesi uygun bulundu.[474]

Şeyh Sait isyanı, Türkiye'deki milli ve laik inkılapçı gelişmeye karşı, teokratik anlayışın kişisel çıkarlarla birleşmesiyle, Musul petrollerinin Türkiye ile ilişkisini koparmak isteyen İngiltere'nin yörede çıkacak bir ayaklanma ile Türkiye'yi yıpratmak istemesi sonucu meydana geldi.

Şeyh Sait isyanında, "Takriri Sükun Yasası"nın çıkarılmasıyla Atatürk devrimlerinin önü açıldı. Kısaca bunlardan bahsedecek olursak, fesin kaldırılması, Tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla , şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük, türbe bekçiliği vb. gibi bir takım çağdaş Cumhuriyet'in önündeki engellerin kaldırılması ve yasak edilmesi sayılabilir.[475] Mustafa Kemal'de Nutuk'ta: "Biz, alınan fakat kanuni olan bu olağanüstü tedbirleri, hiçbir zaman ve hiçbir şekilde kanunun üstüne çıkmak için bir vasıta olarak kullanmadık. Aksine, memlekette huzur ve güvenliği sağlamak için uyguladık. Biz o tedbirleri, milletin medeni ve sosyal alandaki gelişmesinde yararlı kıldık."[476] diyerek konuya açıklık getirmiştir.

[473] Aras, a.g.e.,s.95.
[474] B.C.A., 030.11.1/16.32.13., No:1179.
[475] Avcıoğlu, a.g.e., C.4., s.1350.
[476] Atatürk, a.g.e., C.II., s.1004-1005.

1927 yılında hükümet aldığı kararla 1500 kadar (80'i isyancı ailesi) Kürt ailesini batıya sürme kararı aldı. Arazileri, sürgün edildikleri illerde kendilerine yeni arazi verilmek şartıyla hazineye devredilecekti.[477]

Ayaklanmanın kime yaradığı yada kimin çıkarlarına hizmet ettiği kısa bir süre sonra görülecektir. İngiltere ile Türkiye'nin Musul meselesinden dolayı bir savaşa girebilecek kadar arasının açık olduğu sırada çıkan bu ayaklanma, Musul meselesinde İngiltere karşısında Türkiye'nin gerilemesine ve İngiltere'nin Musul'u ele geçirmesine yol açtı.

4.1.3. DİĞER İSYANLAR

Şeyh Sait isyanından sonra Doğu Anadolu'da pek çok isyan daha baş göstermiştir. Nasturi isyanıyla Cumhuriyet döneminde başlayan isyanlar Jilyan Harekatı ile devam etti. Ardından bizim de üzerinde durduğumuz Şeyh Sait isyanı çıktı. Daha sonra sırasıyla Seyit Taha ve Seyit Abdullah baskını yaşandı. Raşkoyan ve Raman hareketinden sonra Eruhlu Yakup Ağa ve oğullarının isyanı bu isyan silsilesine eklendi. Pervari, Güyan, Haco, I. Ağrı , İkinci Şemdinli baskını, Koç Uşağı isyanı, Hakkari Baskını, İkinci Ağrı isyanı, Bicar Harekatı, Jilyanlı Resul Ağa isyanı, Zeylan isyanı, Tutaklı Ali Can isyanı, Üçüncü Ağrı isyanı, Pülümür isyanı, Oramar isyanı, Buban Aşireti Hareketi, Abdurrahman isyanı, Abdulkuddüs isyanı, Sason isyanı ve en son da Dersim isyanı ile pek çok kez Kürtler yeni rejime ve düzene karşı ayaklanma çıkardılar.[478]

Bu isyanlarda genelde çapulculuk ve soygunculuk gibi kanun dışı faktörlerde rol oynamaktaydı. Bunun yanında Ermenilerle ortak hareket eden gruplarda vardı. Bu isyanlarda Şeyh Sait isyanı nasıl Musul meselesi sırasında patlak verdiyse Dersim isyanı da Fransa ile Hatay meselesinin ortaya çıktığı sırada meydana gelmişti. Yapılan bastırma harekatları bazen kanlı boyutlara ulaşsa da hepsi de Türk Ordusu'nun başarısıyla bastırılabilmiştir. Konumuzun tarihi olan 1920-1934 arasında görülen Kürt isyanları, T.B.M.M. tutanaklarında rastlanmadığından bu konulardan sadece Şeyh Sait üzerinde durmayı tercih ettik.

---

[477] Aşan, a.g.e., s.53.
[478] Akgül, a.g.e., 106-112; Bülücü Terörle Şube Müdürlüğü, **" Cumhuriyet Devrindeki İsyanlar (1923-1937)",** Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasının ardından yapılan Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi gereği Anadolu işgale uğramıştı. Mustafa Kemal ve vatan için kader birliği yapmış arkadaşları Anadolu'da kolay olamayacak bir yola çıktılar. Karşılarında savaşlardan yorulmuş, ağaların ve şeyhlerin baskılarından yılmış, kocasını, çoğunu, kardeşini kaybetmenin acısını taşıyan, yoksul ve bitkin bir halk kitlesi vardı.

Yönetimde bulunanlar ise Milli Mücadele'ye yeterli desteği vermemekle beraber zaman zaman karşısında bir görüntü çizmekteydi. Gericiliğin ve tutuculuğun etkisiyle halk da yeterli desteği vermemekteydi. Üstelik padişah ve şeyhülislamın verdiği fetvada Milli Mücadeleye olan inancı baltalamaktaydı. Cahil ve çıkar peşinde olan bir kesiminde dış kuvvetlerin desteğiyle sık sık isyan bayrağını çekmesi verilen mücadelede önemli yaralar açtı.

1919 yılında çıkan isyanlar daha acimce olmakla beraber bir çok isyanında habercisi olması dolayısıyla önemlidir. Ama 1920 ve 1921 yılında çıkan isyanlar ise daha büyük çapta ve planlı idi. Sonuçları da daha zararlı oldu.

Zaten isyanlara katılanların çoğu işsiz ve fakir kesimden oluşmaktaydı. Bu kişiler ya yağma ve çapulculuğu benimsemiş yada kandırılmış kişilerdi. Halkın isyancılara katılmasının bir nedeni de mallarını ve canlarını asilerden kurtarmak istemeleriydi. Bu da halkın istese bile Kuvâ-i Milliye'ye yardım etmelerine engel teşkil etti.

Ancak bu her zaman böyle değildi. Halk kendini güçlü gördüğü zaman asilere karşı koymaya çalışmaktaydı. 1919 ve 1920 yılının başlarında Kuvâ-i Seyyare'nin güçlü olmadığı dönemde asilerden korkan halkın asilere karşı koymada daha çekimser kaldıklarını ve daha zayıf mücadele ettiklerini görmekteyiz.

Halkın bağlı olduğu şeyh, derebeyi ve ağalar ile bölgesel idareciler Milli Mücadele'yi destekleyenleri, kendi düşmanları olarak değil de Allah'ın ve dinin düşmanı olarak göstermeye çalıştılar. Böylece onları katletmenin önü açılmış oldu. Kavga varolma mücadelesi iken dini bir hava verilmişti.

Yozgatlı Çapanoğulları, Düzceli Ahmet Hoca, Bolu ve Gerede isyanlarının ele başlarından Kör Ali Hoca, Bigalı Gavur İmam, Konya ve Bozkır isyanlarının tetikleyicisi

Zeynel Abidin Hoca, Bayburtlu Şeyh Eşref gibi pek çok kişi Milli Mücadele'nin karşısında olarak dış düşmanların aleti olmaktan kurtulamadılar.

Ahmet Anzavur gibi İngilizlerin ve İstanbul Hükümeti'nin desteğiyle Balıkesir ve Gönen civarında tarihe kendi adıyla geçecek olan isyanını başlattığı zaman düzenli orduların henüz oluşturulamamasından dolayı diğer bir yerel güç ve çeteci olan Çerkes Ethem tarafından bastırıldı.

Vatan savunmasına katılmaları için çağrılan halk resmi yollarla askere yazılmak yerine efelerin ve diğer eşkıya kuvvetlerinin yanına yada çete savaşında deneyimli olan subayların kurdukları milis örgütlerine girmeyi tercih ettiler. Böylece üniforma giymeyerek üniformanın sorumluluklarını da yerine getirmiyorlardı.

Bu çete reislerinden Çerkes Ethem ve Demirci Mehmet Efe gibi kişiler düzenli ordunun olmadığı 1919 ile 1920 yılında bastırdıkları iç isyanlarla ünlerine ün katma fırsatı buldular. Çerkes Ethem, aldığı unvanlarla merkezi otoriteyi bölme girişiminde bulundu. Fakat alternatif otorite oluşturulmasına izin verilmeyerek Çerkes Ethem tavsiye edildi.

Milli kuvvetlerin başarısızlığından istifade edecek olan sadece işgal kuvvetleri değildi. Bu arada Kürtler ile Ermeniler de kendi adlarına yada onlar için yapılan bu girişimlerden faydalanmak istiyorlardı. Bunun için Milli Kuvvetlerin başarısızlığı için her şeyi yaptılar.

Özellikle Osmanlı yönetiminin Kürtler'e özerklik için İngilizlerle yaptıkları anlaşmadan güç alan bazı Kürtler, Kürdistan düşüncesini gerçekleştirmek için iyi bir fırsat ele geçirmişlerdi. Bu fikir doğrultusunda çıkartılan isyanlar da zorlukla bastırılabildi.

Büyük bir fedakarlık ve özveri ile yapılan Milli Mücadele her şeye rağmen kazanıldı. Mecliste tartışılan konularda verilecek herhangi yanlış bir kararın vatanın geleceğini belirlemede önemi büyüktü ve bu yüzden alınan kararlar çok da kolay olmamıştı.

Milli Mücadele dönemi birçok tartışmayı da içinde barındırmaktadır. Bazı konularda alınan kararların doğruluğunun günümüzde bile hala tartışılması, meclis tutanaklarının tekrar incelenmesini gerekli kıldı. Bunun sonucunda, meclise her bölgeden gelmiş vekillerin isyanlara bakış açısını kendi konuşmalarından daha rahat çıkartabildim. Mecliste vekillerin sadece mecliste oturmayıp isyan bölgelerine de iştirak ettiklerini ve burada yaşanan olayları mecliste daha anlaşılır bir şekilde ifade ederek olay hakkında daha sağlıklı kararlar

alınmasında etkili oldukları sunucuna varırken meclisin isyanlara katılanları birinci derecede suçlu olmadıkları taktirde çıkardığı af kararıyla Milli Mücadele yanına çekmeye çalıştığını gördüm. Fakat Demirci Mehmet Efe olayında olduğu gibi daha önce Milli Mücadele yanında yer alırken düzenli orduya karşı tavır alan reisler de affa uğramıştır.

Meclis içinde çok hararetli tartışmalar yaşanmış olsa da Mustafa Kemal'in konulara soğuk kanlı yaklaşımı ile bunların üstesinden kendi istediği şekilde çıkmış fakat bu mecliste sorun oluşturmuştur. Yani meclis vekilleri daha önce karar verilmiş konuların daha sonra meclise yansıtılmasını sorun yapmıştır. Aslında her ne kadar halkı meclise taşıyarak taban oluşturulmaya çalışılmış olsa da ceridelerden anlaşıldığı kadar bu da planın bir parçasıdır. Tabi ki yapılanlar sadece vatanın selameti içindir. Bu yüzden isyanlara iştirak edenler ve olay bölgeleri için verilen kararlarda vekiller sadece fikir beyan etmekle kalmıştır. Hükümet ise sorunları kadrosu içinde halletmeye çalışmıştır. Hükümet sorunların üstesinden gelmeyi başaramadığı zaman bunu başarabilecek kuvvetlerden yardım alma yolunu seçmiş ve zamanı geldiğinde bunları tavsiye etmesini de bilmiştir. Meclis, isyanları bastırma sırasında alınan tedbirler ile ilgili olarak sıkıntı yaşamıştır. Meclis içi muhalefetin özellikle Cumhuriyet'in ilanı sonrası güçlenmesi ile alınan kararlar hiç de kolay olmamıştır. Daha yumuşak politika izleyen kesim, Milli Mücadelede olduğu gibi isyanların kanlı bastırılması taraftarı değildi. Bu da mecliste hükümet değişikliğinin yaşanmasını doğurmuştur. Hükümetin yumuşak tavrının irticai olarak yorumlanması ile tek partili hayata tekrar dönülmüş olsa da ülke üzerinde verilen kararlarda hiçbir taviz yoktur. Hatta bu Mustafa Kemal'in en çok istediği şeylerden biri olan "demokrasiye geçiş sürecinde çok partili hayat"ın askıya alınması olsa bile…

EKLER

EK 1: Çerkes Ethem'in 29 Aralık'ta T.B.M.M.'ne çektiği telgraf

29.12.1920

"Birçok tutumsuzluk ve tutkularla dolu koşullar altında bu millet ve memleketin artık harbe tahammülü kalmamıştır. İstanbul'dan gelen ve tutuklandıkları duyulan barış arabulucusu delegelerin uygun koşullar ve önerilerle geldikleri de halk arasında yayılmış olduğuna göre, adı geçen delegelerin serbest bırakılarak barış görüşmelerinin çabuklaştırılmasını memleket adına haber veririm. Ankara'da toplanan Meclisin ne şekilde toplandığını tabiî hepimiz biliyoruz. İlk yaptıkları da, bu fakir milletin sırtından kendilerine yılda 3000 küsur lira ödenek ayırmaları olmuştur ki içlerinde yılda yüz lirayı gören pek azdır. Onlar şimdi bol bol dalkavukluk yapmaktadırlar. Giden yüksek heyetin hemen İstanbul'a geri gönderilmesi önemle arzolunur."

EK 2: Ethem'in Yunan işgali altındaki sahaya geçişinden önce İsmet Bey'in Ethem'e son telgrafı

31.12.1920

1-Batı Cephesine ve Büyük Millet Meclisine çektiğiniz telgraf üzerine komutadan ayrılmanız hususunda aldığım 29 Aralık 1920 tarihli yazılı emri, başka bir telgrafla resmi olarak bildiriyorum.

Bunun üzerine açıklamanın yapıldığı Büyük Millet Meclisi'nin kararıyla yüksek kişiliğinize bir öneri yapılmaktadır. Bunu da ayrı bir telgrafla resmi olarak bildireceğim. Haberleşmeler artık kesin ve resmi biçimde yapıldığından duyguların ve özel düşüncelerin yeri kalmamıştır. Bununla beraber ve yalnız kendiliğinden olmak üzere yüksek kişiliğinize kişisel düşüncelerimi ulaştırmayı kutsal bir arkadaşlık görevi sayarım. Bu düşüncelerim ikinci maddede yazılmıştır.

2-Birbuçuk aydan beri sizlerde türlü türlü kuşkular uyandırıldıktan başka, siyasal yönden de herkes çeşitli şekillerde yararlanmıya yeltendi bu gibi anlaşmazlıklarda, ya insan büyüğünün sözüne boyun eğer ve güvenir veya inadın sonucu direnme ve çarpışmaya kadar varırsa talih de başarı olasılığını dengeler. İnat ve direnme konusunda önce Ankara'da kışkırtmalara ve siyasi tertiplere çok önem verildi. Cephede emir ve komuta, ataat ve disiplin işleri hükümet merkezinin siyasal bir sorunu haline getirildi. Ondan sonra ordu içerisinde propagandanın etkisine güvenildi. En sonunda kesin harekata girişilmesine hem hükümetin karar veremeyeceği, hem de yeterli kuvvet bulamayacağı sanıldı. Bunlar yanlış ve zararlı tedbirler idi. Fakat hepimizden akıllı olan Reşit Bey bu tedbirlerin isabetsiz ve yanlış olduğunu değerlendirmedi ve en sonunda yazdığı son telgrafla en isabetsiz bir işleme götürdü. Kardeşler arasında kan akması bu gidişle ne yazık ki kaçınılmaz görünüyor. Değerli olan onurları koruyarak ve ivedilikle bilgilerine sunduğum büyük uğraşılara girişmiş olan kişilerde hayat korkusu söz konusu olamaz. Fakat herhangi bir vuruşmanın başarı nedenlerini, oluşundan önce ölçmek gerekir. Ordunun kurşun atmayacağı ve bir takım birliklerin size katılacakları olasılığı üzerindeki güvenceye güvenmeyiniz. Oradaki kuvvetlerin gerçek sayısı belli ve 5.000 miktarında açıklandığı duyulmakla beraber, bunun 10.000 olması ölçü kabul edilmiştir. Oradaki kuvvetlerin nasıl ve ne şekilde yönetildiği eğitim ve öğretimiyle disiplin durumu belli ve denenmiş olmakla beraber Kuvâ-i Milliye'yi kaldırmak istediğimiz ve hatta ele geçecek başkanlarının ve hayatı tehlikede kalacağı gibi kandırmalar ile herkesin canını,

malını savunma kaygusuna ciddiyetle savunmaya yemin ettirileceği ve cephane gereksimesinden her zaman söz edilmiş olmasına karşın çok sayıda topçu ve piyade cephanesi bulunduğu kabul edilmiş, bu varsayımlara göre ve en geniş ihtiyatlara uyarak kesin tedbirler alınmıştır. Hiç kimse size arkadaşlık ve kardeşlik yapmadı. İşte ben böyle bir sağduyu ile çekilmenizi hem onur ve yaşamınız için, hem de Kuvâ-i Seyyareden olanlar için en uygun sayıyorum. Bugün başka bir çözüm yolu kalmamıştır. Komuta ve siyasal mücadele hayatında zamanında çekilmesini bilen adam, memlekete kısa bir süre içinde yeniden hizmet edecek ve düşüncelerini uygulayacak bir duruma girer. Fakat meşru bir şekilde çekilmemek için, bir kez çarpışma şansını denemek gibi meşru olmayan harekete girişilirse bunun sonucu onurun ve hizmet olanağının elde tutulması aynı olasılıkta kalmaz. Ben yurtseverlik gereği burada gerçek girişimlere başlamakla beraber, bu telgrafların tümünü şifre ile vererek şimdilik gizli surette sözlü olarak görüştüğüm zaman düşüncelerimi ne kadar açık olarak açıklamış isem, bu kez de yazı ile aynı açıklık ve içtenlikle gerçeği söylüyorum.Telgrafımın düzme olduğu ve pazarlığa neden sayılması ve alınan düzenlerin gerçek dışı kabul buyurulması yanlış olur. Son selam.”

EK 3: Ethem'in İsmet Paşa'ya Telgrafına Karşı Verdiği Cevap

31.01.1920

"Mustafa Kemal Paşa'nın aracılığı ile Büyük Millet Meclisinin bağışlamasına çok teşekkürler ettim. Benim çektiğim telgraf ve telgraflar tümü ile bir gerçektir. Büyük Millet Meclisinin böyle bir kararı varsa hak ve gerçekten uzak bir nankörlüktür. Meclisin tümünü bilmek fakat hükümetin bana karşı kurduğu tuzakları öğrendiğim günden beri her türlü ihtiyata uydum. Vermediği uğraşım olayları benden yana olarak tarihe uydurmak için saldırınızı bekleyeceğim. Sonra yasal olduğunuz durumunuz karmakarışık olacak, benim üzerime göndereceğiniz sizin gibi nankör olacağına inanmış olmamakla beraber,tersi de düşünülmüştür. Onlardan bir şey çıkmaz…Sizin ve sizin gibilerin çekememezliğine, kıskançlığına, kişisel tutkularınıza kişiler değil, memleketler feda ettiğinize ve edebileceğinize bu kararlarınızdan başka ne gibi tanık ve ne gibi kanıtlar aranılır. Bu kadar tutkulu olduğunu bildiğim sizlere karşı alacağım ve aldığım tertibatı çok görmemek gerekir. Fakat tutkulular doğal olarak çok görür, çok göstermeye çalışır. Nazar değmesin siz de hiç kusur etmediniz. Hepimizden akıllı olduğunu söylediğiniz Reşit Bey değilmidir ki saflıkla size bu fırsatları verdi. Fakat ne yapayım kardeş, yoksa bana kalsaydı ne Mustafa Kemal Meclis Başkanı olurdu ve ne de sen, şimdi benim idamıma ferman okuyabilirdin ve ne de Ankara Millet Meclisi koridorlarındaki çeşitli kılıkta silahlıları, o Mustafa Kemal'in diktatörlüğünü işaret edebilirdi…Bize kimse kardeşlik yapmamış ve en açık bir içten kardeşliği sizin yaptığınızı söylüyorsunuz , teşekkür ederiz. Ama, inanılmasını zor görüyorum. Köprüyü geçinceye kadar öyle olsun diyorsunuz; ama biliyorsunuz ki köprünün binde birine ulaşamamışsınızdır…Bana karşı güven verici bir durum alınız, aksi halde gerçek ve hak başarı kazanacaktır. Tarih bana az, size çok lanet edecektir. Baki ilk selem."

EK 4: Ethem'in Padişah'a Gönderdiği Telgraf

02.01 1921

"Ankara'da tutuklanan sayın arkadaşlarınızın İstanbul'a geri gönderilmeleri için, Ankara Meclis Başkanlığı'na çektiğim protesto yazısı aşağıda bilgilerinize sunulmuştur. Şimdi Millet Meclisi'nin kararıyla saldırıya uğramış bulunuyorum. Kuvvetim savunmaya hatta saldırıya bile yeterli olmakla birlikte, karşımda ve yanlarımda Yunanlılar bulunduğundan, tutulacak yol konusunda Yunan Komutanlığı ile anlaşmaya varılmış ise de, zatıdevletlerinin onayını almayı da her bakımdan lüzumlu buldum. Gereğinin yapılması, haberleşmelerin ve Zatıdevletlerinin emirlerinin alınmasının sağlanması için, Gediz telgraf hattının onarımı ve düzeltilmesi, yüksek emirlerinize arz olunur."

Umum Kuvâ-i Seyyare ve Kütahya Bölgesi Eski Komutanı ve Şimdiki Umum

Kuvâ-i Milliye Komutanı Ethem

EK 5: Binbaşı Derviş'in Çerkes Ethem'in Yazdığı Mektuba Cevabı

18 Ocak 1921

"Size, ne Mustafa Kemal Paşa'nın, ne İsmet Bey'in, ne de öteden beri beraber çalışmakta olduğum Refet Bey'in kin ve garazı olduğunu bilmiyorum. Arada meydana gelen anlaşmazlığın esasını ve sebeplerini de burada uzun uzadıya açıklamak istemem. çıkarlarından başka bir amaç izlemek istemeyen insanların kışkırtmalarına inanmamamış olsaydınız bu haller meydana gelmezdi. Yunanlıların Kuvâ-i Seyyarenin yaptığı temas herkesin üzerinde pek fena tepki yaratmış olmakla beraber, bu durumdan hemen geri dönüldüğü taktirde size karşı iyi niyetli olduğunu zannetmediğiniz kişilerin sevgisinden başka bir muamele görmeyeceğinizden emin olabilirsiniz. Tarihte kazandığınız büyük bir namın lekelenmemesi fırsatını sağlamanızı, ben de çok istediğimden ve buna çalıştığımdan, devam eden askeri harekatın bugün (18 Ocak 1921) buna uygun olacak şekilde idaresine çalıştım. Muvaffak da oldum. Hakkınızdaki duygularıma inanıldığı taktirde bugün kardeşiniz Tevfik Beyefendi ile birlikte Simav'a teşrif buyurmanızı; hakkınızda hürmet ve sevgiden başka bir işlem görmeyeceğinize itimat buyurulmasını rica ve hürmetlerimi ileterek şimdi uygun cevabınızı bekliyorum."

EK 6: Ethem ile Populas Arasında Yapılan Protokol

Protokolün içeriği:

1. Ethem, birlikleriyle Yunan kesimine girecektir.

2. Silahlar teslim edilecektir.

3. Yunan Hükümeti teslim olanların yiyeceklerini sağlayacak ve subayların maaşlarını ödeyecektir.

4. Çerkeslere, törenleri izlemeye ve özel kıyafetlerini giymelerine izin verileceği gibi, kamalarını taşımakta da serbest bırakılacaklardır.

5. Teslim olanların hiç biri kötü muameleye tabi tutulmayacaktır.

6. Teslimden sonra isteyenlerin aileleri yanına dönmelerine izin verilecektir.

7. Silahların tesliminde Ethem'in Kurmay Başkanı da hazır bulunacaktır.

EK 7: Biga ve Karesi Livası Dahilindeki Çerkes Köylerinde Diretilmek İstenen Teşebbüsü

Hemen Bastırmak İçin Alınan Tedbirler

07.05.1923

1. Midilli Adası'ndan ve sair yerlerden dahile girmeye mevkuf olacak çetelere mensub kişilerden köylerde gizlenecek her neferi ihbar edenlere nefer başına iki yüz lira mükafat verilecektir.

2. Bunları sakladıkları anlaşılan her köy halkı başka yere sevk edilecektir.

3. Silahlı çeteyi saklayan köylerle çarpışmak toplarla ihrak tehlikesine maruz olacaktır.

4. Çıkmış ve çıkacak olan çetelerin şekavetleri sınırlandırmak için dayanmaları en çok muhtemel olan köyler mahalli memurlarıyla haberleşerek meydana çıkarılacak ve bunlar Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti'nin uygun gördüğü şekilde Anadolu içine dağıtılacaktır.

5. Buradaki ilk üç madde gereken yerlerde ilan olunacak ve askeri müfrezelerde ona göre hareket edilmiş Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine tebliğ edilecektir.

KAYNAKÇA

A) ARŞİV

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B) TEZLER

Kalafat, Yaşar. **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**. Ankara: Hacettepe Ünv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Doktora Tezi. Nisan 1992.

C) RESMİ BELGELER

TBMM Zabıt Cerideleri. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları. 1985.

D) SÜRELİ YAYINLAR

1) GAZETELER

Cumhuriyet Gazetesi

Ulus Gazetesi

2) DERGİ VE MAKALELER

Akgül, Suat. "Doğu İsyanları (1806-1938)". **Kara Harp Okulu Dergisi**. 1(2). Ankara: 1994.

Aybars, Ergun. "Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları". **Türk Dünyası Araştırmaları**. S.50. İstanbul: Ekim 1987.

Aytepe, Oğuz. "Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi". **Toplumsal Tarih**, 9(54). İstanbul. 1998.

Bağ, Yaşar "Çerkesler Bir Millet midir". **Kafkasya.** 5(20). Ankara: Eylül 1968.

Bayraktar, Bayram. "Kurtuluş Savaşında İngiltere'nin Orta Doğu Politikasına Bir Model: Anzavur Ayaklanması". **Asker Tarih Belgeleri Dergisi**. 19(37). Ankara: 1994.

Beyoğlu, Süleyman. “Kuva-yı Milliye Hakkında Bazı Yeni Bilgiler”. **Bir (Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi)**. S.5. İstanbul: 1996.

Beyoğlu, Süleyman. “Osmanlı Hükümeti’nin Kuva-yı Milliye’ye Yardımlarına Dair”, **Toplumsal Tarih**, 3(15). İstanbul: 1995.

Beyoğlu, Süleyman. “Bozkır İsyanları”. S.2. **Bir (Türk Dünyası İnceleme Dergisi)** İstanbul: 1994.

Bingöl, Sedat. “Çerkez Ethem’e Dair Yeni Bazı Belgeler”. **Toplumsal Tarih**. 7(4). İstanbul: 1997.

Bruinessen, Martin Van. “Şeyh Sait Ayaklanması’nın Dinsel ve Etnik Nedenleri”. S.32. **Birikim**. İstanbul: Aralık 1991.

Çağlar, Günay. **“**Kuvayı İnzibatiye”. **Atatürk Yolu**. 4(15). Ankara: Mayıs 1995.

Çağlar, Günay. “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılışını Engellemeye Yönelik Ayaklanmalar (Birinci Düzce- Bolu Ayaklanması)”. **Beşinci Askeri Semineri Bildirileri I**. Ankara: Genelkurmay Basımevi. 1996.

Çermenli, Ahmet. “Şeyh Sait İsyanı Sırasında ve Sonrasında Alınan Siyasi Tedbirler”. **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bilgileri II** . Ankara: Genelkurmay Basımevi. 1997.

Dinç, Mehmet Emin Dinç. “Kuvay-ı Milliye’nin Türk Milli Mücadele Tarihi İçindeki Yeri ve Önemi”. **Türk Dünyası Tarih Dergisi**. 4(47), İstanbul: Kasım 1990.

Dündar, Fuat. “İttihat ve Terakki’nin Etnisite Araştırmaları”. **Toplumsal Tarih**. S.91. İstanbul: Temmuz 2001.

Ercan, Yavuz. “Kuvayı Milliye’nin Yapısı ve Niteliği Üzerine Bir Tahlil”. **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler.** Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985.

İlgürel, Mücteba. “Akbaş Cephaneliği Baskını”. **Tarih Dergisi.** S.33. İstanbul: 1982.

Köker, Osman. “Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yargılandı, Nasıl Asıldı?”. **Toplumsal Tarih**. S.67. İstanbul: Temmuz 1999.

Kurşun, Zekeriya. “Çerkez Ethem”. **DİA**, C.25. Ankara: TDV. 2002.

Harp Tarihi Belgeleri Dergisi. 24(73)- 25(74). Ankara: 1975-1976.

Hülagü, Orhan. “Anzavur İsyanı”. **Atatürk Araştırma Merkezi**. 14(40). Ankara: 1998.

Kasalak, Kadir. “Milli Mücadele Yıllarında İngiltere’nin Kürt Devleti Kurma Faaliyetleri”. **Türk Kültürü**. S.347. Ankara:.1965.

Keleşyılmaz, Vahdet. “Dönemin Türk Basınında Anzavur Olayı”. **Atatürk Araştırma Merkezi**. 15(45). Ankara: 1999.

Kuloğlu, Abdullah. "Kurtuluş Savaşında Düzenli Ordu Kurulmasında İsmet İnönü'nün Rolü". **Silahlı Kuvvetler Dergisi**. 97(264). 1978.

Mert, Özcan. "Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler". **Belleten**. 56(217). Ankara: 1992.

Öztoprak, İzzet. "Düzenli Ordunun Kuruluşu". **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler**. Ankara: 1985.

Pehlivanlı, Hamit. "Askeri Polis Teşkilatı İstihbarat Raporlarında Milli Mücadele sırasında Ermeni-Rum Azınlığın Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler". **Atatürk Yolu**. 2(8). Ankara: Kasım 1991.

Pekdoğan, Celal. "Milli Mücadele'de Malatya ve Çevresinde Bölücü Faaliyetlerine Karşı Yöre Halkının Tutumu ve Teşkilatlanmaları", **Beşinci Askeri Semineri Bildirileri I**. (23-25 Ekim 1995- İstanbul). Ankara: Genkur. Basımevi. 1996.

Poyraz, Ergun. "Kürt Said, Şeyh Sait'in İntikamını Alıyor. Ya Fettullah ve Sempatizanları?!." **Yeni Hayat**. 6(67), İstanbul: Mayıs 2000.

Sevgen, Nazmi. "Yakın Tarihin Esrarla Örtülü Hadiseleri ve Koçkirili Alişir", **Tarih Dünyası**. 1(9). 15 Ağustos 1950.

Yetkin, Sabri. "II inci Meşrutiyet Sonrası Ege'de Eşkıyalığı Önleme Çabaları Men-i Şekavet Kanunu ve Divanı Harpler". **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**. Ankara: Genelkurmay Basımevi. 1997.

Yıldırım, Hüseyin. Koçkiri Ayaklanması. **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**. (23-25 Ekim 1995-İstanbul). Ankara: Genkur. Basımevi. 23-25 Ekim 1995- İstanbul.

Yıldız, Gültekin. "Bir Eşkıya Dünyaya Hükümdar Olmaz Eleştirisi", **Simurg**, S.2, İstanbul: 3 Ekim 2000.

D) KİTAPLAR

Ağaoğlu, Samet. **Kuvayı Milliye Ruhu.** İstanbul: (y.y). 1973.

Akın, F. İlhan. **Türk Devrim Tarihi**. 2. Basım. İstanbul: İstanbul Fakülteler Matbaası. 1984.

Akgül, Suat. **Yakın Tarihimizde Dersim isyanları ve Gerçekler**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları. Mayıs 1992.

Albayrak, Recep. **Ethem Bey'in sürgün yılları ve Simav olayları(1919-1948)**.

Apak, Rahmi. **Türk İstiklal Harbi VI ıncı cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)**. Ankara: Gnkur. Basımevi. 1964.

Apak, Rahmi. **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu.** Ankara: TTK. 1990.

Aras, İlhami. **Adım Şeyh Sait**. İstanbul: İlke Yayıncılık. 1997.

Arsan, Nimet. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**. C.I-III. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi. 1997.

Atatürk, Mustafa Kemal. **Nutuk**. C.1-2. İstanbul: Kamer yay. 1999.

Atatürk, Mustafa Kemal. **Nutuk**. Ankara: T.T.K. 1989.

Avcıoğlu, Doğan. **Milli Kurtuluş Tarihi 1885 den1995 e**. C.I. İstanbul: 1974.

Avcıoğlu, Doğan. **Milli Kurtuluş Savaşı 1838 den 1935 e.** 2. Basım. C.3. İstanbul: Tekin Yayınevi. 1976.

Aybars, Ergün. **İstiklal Mahkemeleri.** 1. Basım. İstanbul: Milliyet yay. Nisan 1997

Aykol, Hüseyin. **Çerkes Ethem.** 1. Basım. İstanbul: Belge Yayınları. Ocak 2001.

Balcıoğlu, Mustafa. **İki İsyan Bir Paşa.** 2. Basım. Ankara: Babil Yayınları. 2003.
Bayar, Celal. **Atatürk'ten Hatıralar**. İstanbul: Sel Yayınları. 1955.

Bayar, Celal. **Bende Yazdım.** C.8. İstanbul: Baha Matbaası. 1972.

Baykal, Bekir Sıtkı. **Tarih Terimleri Sözlüğü.** Ankara: Türk Dil Kurumu, 1981.

Baykaba, Tuncer. **Milli Mücadele (1918-1923)**. 1.Basım. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Ağustos 1985.

Benet, Sula. **Ahbazlar Kafkasların Uzun Ömürlü İnsanları**. Ankara: Kaf- Der yay. Mayıs 1994.

Berkok, İsmail. **Tarihte Kafkasya**. İstanbul: İstanbul Matbaası. 1958.

Berzeg, Sefer E. **Türkiye Kurtuluş Savaşı'nda Çerkes Göçmenleri** 1.Basım. İstanbul: Nart yay. Ekim 1990.

Bruinnessen, Martin Van. **Ağa,Şeyh ve Devlet.** 3 Basım. İstanbul İletişim Yay. 2004

Cebesoy, Ali Fuat. **Milli Mücadele Hatıraları.** İstanbul: Temel Yayınları. 2000.

Cemal, Behçet. **Şeyh Sait İsyanı**. İstanbul: Sel Yayınları. 1955.

Çerkes Ethem. **Anılarım.** 4.Basım. İstanbul: Berfin Yayınları. Mayıs 2000.

Cilasun, Emrah. **Baki İlk Selam**. İstanbul: Belge yay. Mart 2004.

Çiloğlu, Fahrettin. **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü**. İstanbul: Livane yay. 2004.

Demirci Akıncıları. İstanbul: Yeni İstanbul yay. 1970.

Dinamo, Hasan İzzettin. **Kutsal İsyan.** C.7. İstanbul: May Yayınları. 1970.

Duru, Orhan. **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. (?)

Ercan, Tevfik. **Türk İstiklal Harbi II cilt Batı Cephesi 2 nci Kısım.** Ankara: Gnkur. Basımevi. 1999.

Ergil, Doğu. **Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi.** Ankara: Turhan Kitapevi. 1981

Ersoy, Hayri- Aysun Kamacı. **Çerkes Tarihi.** 2. Basım. İstanbul: Karınca yay. Aralık 1992.

Esengin, Kenan. **Milli Mücadele'de Ayaklanmalar**. 3. Basım. İstanbul: Kamer Yayınları. 1998.

Ertuna, Hamdi. **Türk İstiklal Harbi.** C.6. Ankara: Gnkur. Basımevi. 1974.

Goloğlu, Mahmut. **III. Meşrutiyet (1920).** Ankara: Başnur Matbaası. 1970.
Gökçe, Cemal. **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya siyaseti**. İstanbul: Şamil Eğ. ve Kült. Vakfı. 1979.

Göktaş, Hıdır. **Kürtler isyan- Tenkil**. C.1. 3. Basım. İstanbul: Alan Yayıncılık. Ekim 1991.

Güner, Zekai- Orhan Kabataş. **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını.** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. 1990.

Güven, Zühtü. **Anzavur İsyanı**. Ankara: TTK, 1965.

Hiçyılmaz, Ergun.**Gizli Belgelerle Çerkes Ethem**. İstanbul: Varlık yay.1993.

Hobsbawn, Eric. **Haydutlar.** 2. Basım, İstanbul: Logos Yayıncılık, Haziran 1990.

İğdemir, Uluğ. **Sivas Kongresi Tutanakları.** Ankara: TTK Yayınları. 1969.

İğdemir, Uluğ. **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları**. 2. Basım. Ankara: TTK. 1989.

İlhan, Suat. **8. Ordu Bölgesindeki İsyanlar**. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları. 1971.

Kaflı, Kadircan. **Şimali Kafkasya**. İstanbul: Vakit Matbaası.1942.

Kansu, Ceyhun Atuf. **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı**. İstanbul: Varlık yay. 1981.

Kansu, Mazhar Müfit. **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber.** C.I. Ankara: TTK Yayınları, 1966.

Karabekir, Kazım. **İstiklal Harbimiz.** İstanbul: Merk yay. 1988.

Karaca, Ali. **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)**. İstanbul: Eren Yayıncılık. 1993.

Kılıç, Selami. **Ermeni Sorunu ve Almanya**. 1.Basım. İstanbul: Kaynak Yayınları. Ekim 2003.

Kurşun, Zekeriya. **Yol Ayrımında Türk –Arap İlişkileri**. İstanbul:İrfan Yayınevi.1992.

Kutay, Cemal. **Çerkez Ethem Dosyası**. 2. Basım. İstanbul: Boğaziçi yay. 1977.

Küçük, Yalçın. **Türkiye Üzerine Tezler 1908-1998.** 3. Basım. C.2. İstanbul: Tekin yay. 1987.

Komitern Belgelerinde Türkiye-3. **Kürt Sorunu**. 2. Basım. İstanbul: Kaynak Yayınları. Nisan 1994.

Mumcu, Uğur. **Kürt-İslam Ayaklanması.** 1. Basım. İstanbul: Tekin yayınevi. 1991.
Otmanbölük, Günvar. **İsmet Paşa Dosyası**. C.IB. İstanbul: Yaylacılık Matbaası. 1969.

Özalp, Kazım. **Milli Mücadele 1919-1922**. 2. Basım. C.I. Ankara: TTK Yayınları. 1985.

Özalp Kazım-Teoman Özalp. **Atatürk'ten Anılar**. 4. Basım. Ankara: Türkiye İş Bankası yay. Mart 1998.

Özbay, Özdemir. **Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya**. Ankara: Kaf-Der yay. 1995.

Özbek, Batıray- Yediç. **Çerkes Tarihi Kronolojisi**. Ankara: (y.y.).1991.

Özbek, Batıray. **Çerkesler**. 1.Basım. Ankara: Kafdağı yay. 1997.

Özdemir, Hikmet. **Türkiye Cumhuriyeti**. İstanbul: İz Yayıncılık. 1995.

Özgen, İhsan Fuat. **Milli Mücadele'de Galip Hoca Celal Bayar.** İstanbul: İnsan Vakfı Yayınları. Aralık 2003.

Öztürk, Şaban. **Türkiye Solunun Hapishane Tarihi**. İstanbul: Yar yay. Ocak 2004.

Perinçek, Doğu. **Komitern Belgelerinde Türkiye, Kürt Sorunu**. 1. Basım. İstanbul: Kaynak Yayınları. Mart 1977.

Sarıhan, Zeki. **Çerkez Ethem'in İhaneti**. 3. Basım. İstanbul: Kaynak yay. Mayıs 1998.

Sarıkoyuncu, Ali. **Milli Mücadelede Din Adamları**. C.I. 2. Basım. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yay. 1997.

Saydam, Abdullah. **Kırım ve Kafkas Göçleri(1856-1876).** Ankara: T.T.K. yay. 1997.

Selek, Sabahattin. **Anadolu İhtilali.** C.I-II. 9. Basım. İstanbul: Kastaş Yayınları. Ekim 2000.

Sonyel, Selahi R. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**. C.2. Ankara: TTK Yayınları. 1991.

Tekeli, İlhan- Selim İlkin. **"Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziye ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey"**. Ankara: 1989.

Tibi, Bessam. **Arap Milliyetçiliği**. İstanbul:Yöneliş Yayınları, Mayıs 1998.

Toker, Metin, **Şeyh Sait ve İsyanı**. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi. Nisan 1998.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasal Partiler.** C.2. I.Basım. İstanbul: İletişim yay.1999.

Turhan, Selim. **Türk İstiklal Harbi II inci cilt Batı Cephesi 3 üncü Kısım.** 3. Basım Ankara: Gnkur. Yay. 1999.

Uçarol, Rifat. **Siyasi Tarih (1789-1994)**. 4. Basım. İstanbul: Filiz Kitapevi. Ocak 1995.

Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ve İsyanlar.** İstanbul: Sel Yayınları. 1955.

Yunus Nadi. **Kurtuluş Savaşı Anıları**. İstanbul: Sel Yayınları. 1955.

Yunus Nadi, **Ali Galip Hadisesi.** İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi. 2000.

Yerasimos, Stefanos. **Milliyetler ve Sınırlar**. 5.Basım. İstanbul: İletişim Yayınları. 2002.

Zürcher, Eric Jan. **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**. İstanbul: Bağlam Yayınları. Kasım 1992.